

બહાર બહારવટીઓ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૫૨૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ અરિહર અરુણચરિયો

વિષય ૬ - ૩

ખાહાદૂર ખહારવટીયો

અને

ખાળકનું ખૂન

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા :

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુબટે.

ત્રણ દરવાજા અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૪ થી

પ્રત ૪૦૦

સને ૧૯૨૮

સંવત ૧૯૮૪

મુદ્રણસ્થાન : આદિત્યમુદ્રણાલય, રાયખડરોડ, -અમદાવાદ.

મુદ્રક : અન્નમન વિદ્યાનાથ ખાઠક.

કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

રાત્રી કોંપીરાઈટ જુમ્ફરાતી મોટર ગાઈડ.

૧-૨-૩-૪-૫-૬ અને ૮ સીલેન્ડરની મોટરગાડી
ચલાવવાની માહિતી આપનારું પુસ્તક.

આમાં એન્જીન અને તેના ચાર સ્ટ્રોક, સેક્શન સ્ટ્રોક અને
ઈનલેટ સ્ટ્રોક, કૉવરેશ સ્ટ્રોક, પાવર સ્ટ્રોક, એક્ઝો સ્ટ્રોક, વોલ્વ
એન્ડ કેમ, ડબલ દાંતાનું કેમ શાફ્ટ, બ્લોલ્કના ટાઇમીંગ, વીગેરે.
મેટરાલ, કરાલ્યુ રેટર, તથા કારબ્યુરેટર, બાકી તૈયાર કરવાની રીત,
એક્યુમ્યુલેટર ચાર્જિંગ ઈન્ડકેશનકોઈલ, સ્પારકિંગ પ્લગ, કોન્ટેક્ટ
બ્રેકર, બ્લોલ્કમીટર, ઈન્જુલેટેડ વાયર, ડિસ્ટ્રીબ્યુટર, બોસમેગનેટિય
મેક એન્ડ બ્રેક સ્પારકિંગ પ્લગ, મેગનેટો, આરમ્યુચર, મેગનેટો
કોન્ટેક્ટ બ્રેકર અને ડિકસ્ટ્રીબ્યુટર, ટાઇમીંગ ક્રીધરને મેગનેટોકોવો
કેવો બેસાડવો, સીંગલ સીલેન્ડર ડમલેન્ડર ડમકોઈલ વાયરીંગ, ડબલ
અને ચાર સીલેન્ડરનું વાયરીંગ, સીલેન્ડર ક્વર્ટીંગ ઓર્ડર, ડબલસિ-
લેન્ડરના કોક, ત્રણ સીલેન્ડરના એન્જીનની માહિતી, છ સીલેન્ડરના
એન્જીનનો કોક, વારીંગ વોટર કુલીંગ સીસ્ટમ, ટયુબીલર રેડીએટર
થરમોસાવફળ વોટર પુલીંગ સીસ્ટમ, વોટરપંપ, કલચેસ, લેદરકોનકલચ,
પ્લેટસકેસીંગ, ફેરવાદી મોટીપ્લેટ, ફરનારી નાનીપ્લેટ, કંપલીટ
કલચપ્લેટી ડીફરન સીયલ ગીયર ચેનમડગાડ, સ્ટીયરીંગ ગીયર, લેદાર
છોઇન્ડિંગ હેડબેક ઇન્ટર્નલ એક્સ પેડીંગબેક થોટલ લીવ્લર અને
એક્સલીરેટર, ગવર્નર ટાયરમાં હવા ભરવાનો પંપ ટાયરમાં હવા
ભરવાનું કોષક, કાયર કાલ્વા, ટાયર અને ટયુબનો જથ્થો મહત્વની
સુચના વીગેરે ઉપયોગી બાબતોનો આમાં સમાવેશ છે. પુસ્તકમાં સમજ
ખાતર ઠેકઠેકાણે તેના ભાગના ચીત્ર આપવામાં આવેલ છે. કી. રૂ.
૨-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૪-૦ આના બુદા. મળવાનું ઠેકાણું:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાનુરી-ત્રણહરવાળા-અમદાવાદ.

બહાદુર બહારવટીયો

અને

બાળકનું ખૂન.

પ્રકરણ ૧ છું.

“ લોકો કહે છે કે—જેવાં કૃત્ય તેવાં ફળ, જેવું વાવીએ તેવું લણીએ; સારાં કામનો બદલો સારો અને નહારાં કામનો બદલો નહારો મળે છે; પણ નહીં! જીવો આજે હું કેવી એક નેક-પતિવ્રતા સ્ત્રી સાથે દુષ્ટ આચરણ આચરવા ઇચ્છા રાખું છું? અને જો હું મારા કામમાં પાર પડ્યો તો બસ ફતેહ! કાલે રાજનો દિવાન બની જઈશ! કહો ત્યારે હવે તમે કહી શકશો—કેવી રીતે કહી શકશો—કે દુષ્ટ કામ કરનાર સુખ ભોગવી શકે જ નહિ? પણ મારે મારે કાળજી ચોકસ—કંઈ રાખવું જોઈએ. કારણ કે એમ ન થાય કે એની ખુબસુરતી અને મીઠી મીઠી વાતોથી મારી હિમ્મત(ચમકીને) અરે જીવો કાઈ આવે છે! ”

મધ્યરાત્રિ ક્યારનીએ વીતી ગઈ હતી; એક તો અંધારી રાત્રિ અને વળી ઘીચોઘીચ આવી રહેલી ઘટા! તેથી જાણે પૃથ્વી ઉપર

શાહી ના ફેરવી હોય કે ક્યામ ચાદર પાથરી ન હોય તેમ જણાય છે. એક બામની અંદર, એક દ્રાક્ષલતાની બનાવેલી ઝુંપડીમાં સંતાયેલો એક મનુષ્ય, ઉપર વર્ણુવ્યા મુજબ બબડે છે. તે પુરૂષનાં રૂપરંગનું વર્ણન કરવું તે આત્યારે ઘણું કઠણ છે કારણ કે એક તો રાત્રિમાં તે સારી રીતે સંતાયેલો છે અને વળી તેણે પોતાના ઉપર અંધારપછેડી ઓઢેલી છે; ગમે તેવી પણ તેની આ અવસ્થા આગળ ઉપર છાની રહી શકશે તો નહીં જ, તથાપિ આ સમય તો આ બાગની મધ્યેજ આવેલા, એક માંડવા તરફ નેધ નેધને દોત પીસે છે. સામેજ દેખાતો, આ માંડવ સુંદર લતાથી શોભી રહ્યો છે. અને દીવાનું અજવાળું જે તેમાંથી આવતું જણાય છે તે પરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે એક શુરવીર યુવાન અને યૌવના પરસ્પર વાતો કરી રહ્યાં છે. માંડવ બહુ જ નાનો છે અને દશ-બારથી વધારે મનુષ્ય સંખ્યા ત્યાં બેસી શકે તેમ પણ નથી. તેની બનાવટ અદ્ભુત પડી છે. બેસવાને માટે ખુરશીરૂપ આઠ ચોતરા તેમાં કરેલા છે, અને તેના ઉપર વાંસની વાળેલી કમાનોથી કરેલી છાયા ઉપર વેલો આવી રહેલી છે. મધ્યમાં એક ચીમનીનો દીવો ઝગઝગ પ્રકાશી રહ્યો છે. એકબાજુનું ચોતરા ઉપર ઉઠી, બનારસી સાડી પહેરી એક યુવતિ રડતી બેઠી છે. તેની ઉમ્મર આશરે ૨૦-૨૧ વર્ષની લાગે છે. તેના સૌંદર્યને-સ્વરૂપ-નાણુકાઈ-ની પ્રશંસા નેટલી કરાય તેટલી થોડીજ છે. મોટી દિવ્ય આંખોમાંથી ખરેલાં મોતી સમાન અશ્રુ-ખિન્દુઓએ તેના કપોલભાગને તર કર્યો છે, અને નાણુક કરોમાં સુવર્ણમયી બંગડીઓ જોલા આપે છે. તેનો ડાબો હાથ કમર ઉપર છે અને જમણા હાથે-પેલો યુવક જે તેના સ્થામે દ્રવિત અંતઃકરણથી અશ્રુભરી આંખે નેધ રહ્યો છે, અને જેની આકૃતિપરથી

એમ જણાય છે કે તે કંઈક જવા ધારે છે, પરંતુ કાચાર છે. તેનો છેડો પકડી ધસકે અને ધસકે રોંધ રહી છે. નાજુક લાથે પકડેલા કપડાને છોડાવીને આ યુવાન કોઈ રીતે જઈ શકે તેમ નથી જ. પુરુષની ઉંમર આશરે પચીસ વર્ષની છે. સુંદરતાની સાથે જ તહેના ચહેરામાં બહાદુરી ઉચ્ચ હૃદયતા આલેખાય છે, અને તેના મજબુત આંધી દડીના શરીર ઉપર મૂલ્યવાન વસ્ત્રો તેણે ધારણ કરેલાં છે.

“ના નહીં જવા દઉં.” તે સુંદરીએ કહ્યું.

“બહાલી, મને રોકો માં. મને લોકો મહેળાં મારશે અને કહેશે કે વિજયસિંહ ડરી ગયો અને એક સેતાન હુંટારાની દહેશતમાં લેવાઈ જઈ જીવ ચોરી ગયો. મહારાજની આંખો આગળથી પણ હું વેગળો થઈશ અને મારા નેક નામનો ધક્કો લાગશે.” તેણે ઉત્તર આપ્યો.

“તે ડીક છે; પણ ત્યારે લોક એમ પણ નહિ કહે કે, વિમળાએ પોતાના પત્નિને જાણી જોઈને મોતને હવાલે કરી દીધો ?” પ્રશ્ન થયો.

“અફસોસ ! વીરપતિ હોવા છતાં આ વાક્યો તમે કેમ વદી શકો છો ?” તેણે ઉત્તરમાં પૂછ્યું.

“ના, ના ! હું એવું નથી ઇચ્છતી કે આપના વીરત્વને દુપણ લાગે. હું તો આપની પ્રસંશાજ સર્વત્ર થતી સાંભળવા ઉત્સુક છું. પરંતુ ક્ષમા કરજો, વારંવાર હું આપને વિદિત કરું છું અને હું તેનાથીજ બહીતીજ ફરું છું. છતાં આપ વળી કેમ એ વાર્તાને ભૂલો છો ? કૃપાનાથ ! મારી એવી ઇચ્છા છે કે આપની સાથે મને લઈ જાઓ અને તે અન્યાયીના લાથથી મારા ધર્મનું રક્ષણ કરો. એ વાત નક્કી છે કે તે દુષ્ટની દાનત બગડી છે અને તે કારણસરજ એક એવા હુંટારા સાથે લડવાના બદાને તે આપને મોકલે છે, કે જે સામે આવી

નથી હસતો પણ છાની રીતેજ લોકોના પ્રાણ લે છે ” રડતાં રડતાં વિમળાએ પોતાના પતિને જણાવ્યું.

“ જ્યાં સુધી તમારા પિતા સુજનસિંહ હયાત છે. ” વિજયસિંહે સાંત્વન આપવા અર્થે કહ્યું; “ ત્યાં સુધી માં ધારવું એમ છે કે, તે કોઈપણ તરેહનો જીલમ ભાગ્યેજ ગુજરી શકશે. ”

“ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. ” વિમળા બોલી, “ મને મારા પિતા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તો પણ જ્યાં મારા પિતાના હાથમાં જોયેલા લોહીના ધ્યાલાની વાતનું મને સ્મરણ થાય છે કે, મ્હને કંપારી છુટે છે. હું નાહિમેદ-નિરાશ થઈ જાઉં છું, અને ત્યારે, જહાલા, મારી ધ્યાનમાં બીજી વાત નથી ઉતરતી, જહાલા ! હું આપની સાથેજ આવીશ, આપના સુખ દુઃખની ભાગિયણ થઈશ. મને સાથે લ્યો ” તેણે ધ્રુજતાં-કંપતાં વાક્ય પુરૂં કર્યું.

“ તમારી વાત અક્ષરે અક્ષર મારા હૃદયમાં ઉતરે છે અને એમ પણ જાણે છે કે મહારાજે નથી કહ્યું તોપણ તમને મારી સાથે લઈ જઈ ગણ-પણ લોકોના મ્હેણાથી હું શરમાઉં છું-ડરું છું. ખરે, માથુ ધુણાવતા એ તો એમજે કહેવાના કે ભાઈ ! પતિની સાથે લડવા ગયા છે !! ” વિજયસિંહે તેને છાતી સરસી દાબતાં ઉત્તર આપ્યો.

“ શું ત્યારે મારી વાત ઉપર આપ ધ્યાન નથી આપી શક્તા અને મને આપને હવાલે સોંપો છો ? ! આપના હાથમાં તે દિવસ મ્હેં લોહીનો ભરેલો ચાંદીનો ખાલો ... (કંપી જાય છે) હાય ! હાય ! એ વાત યાદ આવતાંજ કાંજળું કંપે છે; હૃદય થડકે છે, શરીર ધ્રુજે છે ! અરેરે બિચારી કેવી ખુબસુરત...”

“ ખરે સ્થોટો મળખળ મુળથી છે. એ ખુન તો નહીં જ બુલાય; પરંતુ હોય, શું કરીએ ! તમારા પિતાજી લાચારીથી તેનો ધનિકાર નહોતા કરી શક્યા. ” સ્થેજ દીલગિર થઇને તેણે કહ્યું “ હા, ઠીક યાદ આવ્યું સાંભળો એક યુક્તિ સુઝી આવી છે અને તે તમને કહું. ”

આ પ્રમાણે કહી વિજયસિંહ વિમળાની પાસે બેઠો અને ધાસે ધામે વાતો કરવા લાગ્યો. ”

પહેલે હુંપડીમાં સંતાપલા પુરુષ, જેનું વર્ણન આરંભમાંજ કંઈક થયું છે અને જે બન્નેની તરફ એક ટસે જોઇ દાંત પીસી રહ્યા છે તેને-એવામાં પાંદડાના ખખડાટે અને પગવટના અવાજે ચમકાવ્યો. તે હોંશીયાર-સાવધ થઇ ગયો અને પાછું ફરી જોતાં એક અન્ય પરિચિત પુરુષને આવતાં જોઈ ધીમેથીજ બોલ્યો:- કાણ સુજનસિંહ ! જવાબમાં “ હા ” કહી સુજનસિંહ તે પુરુષની પાસે બેઠા અને બોલ્યા-“ કૃષ્ણદાસ ! જો આજ તું મને અહીંથી જવા દઈશ તો શ્રવતાં સુધી ઉપકાર હું નહીં બુઝું. ”

“ કદી નહીં ! કદી નહીં ” કૃષ્ણદાસ બોલી ઉઠ્યો.

“ તો શું ત્યારે મારી લાડકી પુત્રિ મેળવનાનું ખુન મારા હાથેજ કરવું પડશે, ? ”

“ બેશક ! કારણ કે, નહીં તો તે કબુલ નહી કરે ! ”

ના, ના, મારાથી તે નહીંજ બને; મારા હાથ કંપી રહ્યા છે અને તલવાર મારા હાથમાંથી પડી જાય છે. ”

“ તમારે તે કામ કરવું જ પડશે. ”

“ મારા હાથની શક્તિ તો ક્યારનીયે જતી રહી છે અને મારાથી તે કામ નહીં થાય. ”

“ ત્યારે શું મારે લોહીના ખાણાની વાત દેવડાવવી પડશે ? ”

સુજનસિંહ કંપી ગયો. ‘ અરે, ગળ્ય થયો ’ કૃષ્ણદાસને પગે પડતાં તે બોલ્યો “ બસ બસ માફ કરો, હવે ફરીથી તે નામ ના લ્યો. હું કરીશ, નહીં હું કરીશ, તમે જે કહેશો તે કરીશ, અને તે કબુલ નહીં કરે તો મારા હાથથી હું મારી પુત્રિ વિમળાનું ખુન કરવા તૈયાર છું, પણ કૃપા કરી તે વાતનું નામ મારે મોંઢે ન બેશો મને લાચાર કરશો. ”

“ ત્યારે ડીક. ” કૃષ્ણદાસે કહ્યું, “ હવે અમારે અહીંથી નીકળીને દરવાજા તરફ જવું જોઈએ. ”

સુજનસિંહ—“ જેવો હુકમ. ”

“ પરંતુ નહીં ! ” કૃષ્ણદાસ બોલ્યો, “ કેમ જાણ્યું એ ત્યાં નહીં જાય ? હાં, જુઓ એ બન્ને ઉઠ્યાં. હું વિજયસિંહની પાછળ જાઉં છું અને વિમળા તમને સોંપું છું. ”

મંડપમાં બેઠેલાં વિજયસિંહ અને વિમળાની વાતચિત પુરી થઈ ગઈ. તેમણે પરસ્પર છાનીમાની શી વાત કરી તે આ વખતે ન જણાયું. કાંતો વિજયસિંહે વિમળાના લાલની કંઈ વાર્તા કહી કે, વિમળાનું કહેવું તેણે માન્ય કર્યું, પરંતુ એટલાજથી સંતોષ માનો કે હવે વિમળા પ્રસન્ન જણાવા લાગી.

વિજયસિંહ અને વિમળા ઉઠ્યાં અને એક દિશા તરફ વળવા તૈયાર જણાયાં.

“ હવે હું તમારી દાસીઓને બોલાવું છું. ” વિજયસિંહે કહ્યું, “ અને હવે તમને એમને દવાલે કરું છું. ”

“ ના, હું આપને દરવાજા સુધી વળાવી પાછાં કરતાં એ લોકોને મળીશ ” તેણે ધીમેથી જવાબ આપ્યો.

“જેવી તમારી ઈચ્છા.” વિજયસિંહે કંઈ પણ આનાકાની ન કરતાં તેમ કરવા હા પાડી.

પરસ્પર એક બીજાના હાથમાં હાથ લઈ બંને ચાલ્યાં અને બાથની પુર્વની દિશા તરફ દરવાજા સુધી ગયાં પછી, વિજયસિંહે વિમળાને કહ્યું: “જાઓ. હવે તમે પાછા ફરો.”

વિમળાએ પુછ્યું:—“હવે આપ ક્યારે પાછા આવશો ?”

જો કે નક્કી ન કરી શકાય તોપણ જેમ તેમ વહેલો પાછો આવવા પ્રયત્ન કરીશ.” તેણે ઉત્તર આપ્યો અને ચાલવા માંડ્યું.

“હીક, જાઓ પણ મદારાજને ન મળશો” તે બોલી.

“નહીં, કદી નહીં.”

વિજયસિંહ આગળ ચાલ્યો, અને વિમળા ત્યાંથી પાછી ફરી: પરંતુ માંડવા તરફ થોડે ટૂંકી આવી એટલામાં અટકી અને પાછી ફરી દક્ષિણ દિશાનો માર્ગ લીધો. આ તરફ એક જ્યોત્સ્ના પ્રકાશિત અર-પાંચ માળવાળો મહેલ શોભી રહ્યો હતો અને ત્યાં કેટલીક સુંદરીઓ બેઠી બેઠી એક બીજાની સાથે વાતો કરતી હતી. આ વિમળાની સર્વ દાસીઓ હતી.

ધીમે ધીમે વિમળા દ્રાક્ષવતના ઝુંપડા નજીક આવી કે તેજ વખત એક પુરુષ અદાર નોકળી આવ્યો. તેણે તકલીફે વિમળાને પ્રકટી લીધી જમીનપર તેને નાંખી, તેની છાતીપર સવાર થઈ બેઠો અને બોલ્યો:—“વિમળા રોવા કરવાની હવે કાંઈ જરૂર નથી, હવે રોવાથી કાંઈ તને ફાયદો નથી. હવે તારો જીવ લીધા વિના હું તને છોડવાનો નથી ?”

‘શું ? મારા પિતા સુજનસિંહનો સ્વર સાંભળું છું ?’ તે ભયથી ગદગદતિ કરે બોલી.

‘હા, હુંજ કમબખત તારો પિતા છું.’ ઉત્તર મળ્યો.

‘પિતાજી શું તમે પોતેજ મને મારવા તૈયાર થયા છો?’

‘ના હું મારી પોતાની મેળે તને મારી કંઈ ફાયદો નથી મેળવી શકવાનો પણ હું લાચાર છું, દિલગીર છું.’

‘હાય! શું દુનિયામાં એવા પણ પિતા હશે કે તે પોતાનાજ હાથે પોતાની પુત્રિના પ્રાણ લે!?’

‘વિમળા. એક નિર્ભાગિ હું તો એવો એક આપ છું જ. હવે તું કંઈ ના બોલ તારી પ્યારી વાતો સાંભળી મારું કાળજી કંપે છે, ગળે ડ્યુરો બાજે છે; કંઈ પ્રાણ આવી જાય છે. હાથથી કટાર છુટી જાય છે. વિમળા હવે તું સુપ રહે. હું લાચાર છું. તેના પિતાએ થ-થડને અવાળે તેને કહ્યું.

‘શું ત્યારે મારો શ્રવ કોઈ રીતે નહીં જ બચે?’

‘હા. બચે પણ તું હરી વાળી વાત કબુલ કરે તો—’

‘અરે! તે તો નહીં અને ખેર કદાપિ તે પણ કબુલ કરે તો?’

તો તું બચી શકે પણ તે હું નથી ઇચ્છતો. મને તે પસંદ નથી કે તે વાત તું કબુલ કરે.’

‘બેશક હું કબુલ નહીંજ કરું કેવળ શ્રવને માટે એ બોલી જવાયું. તમારી મરજી શી છે.’

‘નહીં, તે હું કબુલ કરવા કહુંજ કેમ? પણ તને મારવી તે તો યોગ્ય માનું છું. હાય! અફસોસ! હું કેવો અનર્થ કરું છું!’

“પિતા!” વિમળાએ રડતાં રડતાં કહ્યું. મારી શ્રવનદોરી તમારાજ હાથમાં છે. બીજી નહીતો એક દિવસ, તેમના ચરણનાં દર્શન કરવા તો મને એક દિવસ છોડો.’

“સુજન-વિમળા, આ તારી ભૂલ છે; જોને તું મળવા ઇચ્છે છે તે પણ એક કલાકમાં તો મને આ દુનિયામાં તેમની મુલાકાત થશે.”

“હા, દૈવ ! એવુંજ છે ! ? તો પતિના પહેલાંજ મરવા હું ત-
ઈયાર છું. એસ, હવે વાર ન કરો, પિતા તમે શું કામ રડો છો ?
તમે તમારુંજ સાંભળો, હવે મને મારવામાં વિલંબ ન કરો;” મરવા
તત્પર થયેલી વિમળા બોલી ઉઠી.

સુજનસિંહ આંસુ પાડતાં બોલ્યો-હા ‘હા, એમજ થશે, લે હવે
તૈયાર થા’

પ્રકરણ બીજું.

વિજયસિંહ વિમળાને પાછી મોકલી બહાર નીકળી સડકે ચ-
ડ્યો. સડકની બન્ને બાજુએ મ્હોટાં મ્હોટાં લીમડાનાં ઝાડો ઉગ્યાં
હતાં અને તે એક બીજને સામસામે મળેલાં હોવાથી સડક ઉપર
અંધાઈ ઘેર થઈ ગયું હતું, અંધારી રાત્રિ, વાદળ ઘેરાયેલું અને
ઘણાં વૃક્ષોની ઘટાએ તેમાં વધારે કરેલો, એટલે પુછવાની વાતજ શી !
વિજયસિંહ આગળ નિર્ભયતાથી ચાલ્યોજ જતો હતો. રસ્તામાં
જાણે કોઈ તેની પાછળ આવતું હોય એમ તેને લાગ્યું; તેણે પાછું ફરી
જોયું; પણ કોઈનો પત્તો ન લાગ્યો અને તે લાચારીથી આગળ
ચાલ્યો પણ આથી તે સાવધ થયો. દુસ્મનને પહોંચી વળી તેને
દેર કરવાનો તેનો ગુમાન હતો, તે થોડો આગળ ચાલ્યો; વળી કંઈક
ખખડાટ સંભળાયો અને એવામાં એક ભટકતો આદમી એકદમ
આવ્યો અને તેણે પોતાની તલવાર વિજયસિંહ પર પોતાનું જોર અજ-
માવી તેને પુરો કરવાનું ધાર્યું પણ તેમ ન થઈ શક્યું, કારણ કે

વિજયસિંહ પહેલેથીજ સમજ્યો—એત્યો હતો; સાંવધ થયો હતો એક લલકો થોડોક ઘા તેને લાગ્યો; પરંતુ તલવાર ખેંચી સામો થઈ તેણે એક લલકારો કર્યો. લલકારાનું પરિણામ તો ઉલટુંજ આવ્યું. મદદને અદલે દુરના એક ઝાક પછવાડે સંતાઈ રહેલો બીજા બે પુરૂષો નીકળી આવ્યા અને વિજયસિંહને એકને અદલે ત્રણેનો ભેટો ઉલટો કરવો પડ્યો.

વિજયસિંહ ખરેખરો વિજયસિંહજ હતો. અંગબળની સાથે ચાલાક અને સ્ફુર્તાવાળો હતો; હાલ, તલવાર, ભાલો, ખંજર સર્વના ઉપયોગમાં તે એક ખરેખર ઉસ્તાદ હતો; પટા ખેલવામાં તે એક કુશળ નર હતો અને ખરાબમાં ખરાબ તલવાર પણ તેના હાથમાં આવતાં સતેજ બની બે દુશ્મનને એક સપાટે પાર કરવા ચોખ્ખું થઈ જતી જણાતી.

તેનો પ્રાણ લેવાને ત્રણ જણા તૈયાર હતા, ત્રણેય ત્રણ બાજુથી તલવાર ચલાવતા હતા; પણ તે કોઈ રીતે ન ડરતાં, કોઈને ખ ગણતાં, પોતાને સંરક્ષતાં, સ્દામો ઘા કર્યો જતો હતો. થોડીજ વારમાં પોતાની તલવારે તેણે એકને જખમી બનાવી જમીનદોસ્ત કર્યો અને હવે બે રહ્યા. બેમાં પણ એક તો બહુજ કમજોર—અશક્ત થઈ ગયો હતો અને તે પોતાનો ઊંચ બચાવવાને માટે ત્યાંથી નહાસી ગયો. હવે એકજ સાથે લડવાનું રહ્યું. આ એક વીર યોદ્ધો હતો અને તે લગભગ અડધા કલાક સુધી વિજયસિંહ સાથે લડ્યો. આખરે તેના ઉપર એક સખ્ત ઘા પડ્યો અને વિજયસિંહે તેનું ઘડ તેના શરીરથી જુદું કરી નાંખ્યું.

દુશ્મનોની સાથે યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી વિજયસિંહ ખુશ થયો જોઈએ પણ તેમ ન થયું. થોડીવાર થાક મટાડવાને તે

એક વૃક્ષ નીચે બેઠો અને પછી ત્યાં સહજ શાંતિ મળી કે તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો;—

“આ ત્રણના મામલાથી પતે તેમ લાગતું નથી. જરૂર કોઈ મહા સંકટ આવશેજ. હવે હું આગળ નહિ જાઉં, કદાપિ એમ પણ હોય કે બિચારી વિમળા પણ દુશ્મનના સપાટામાં આવી હોય ?”

વિજયસિંહે આગળ—ત્યાં જવાનું હતું ત્યાં—જતું માંડી વાળ્યું, અને ત્યાંથી તે નીકળ્યો હતો ત્યાં—વિમળા પાસે—જવાને પાછો ફર્યો. થોડીજ વારમાં તે બાગ આવી પહોંચ્યો અને તેની મંડપમાં શોધ કરી. જે મહેલમાં પેલી દાસીઓ અને સખિયો પરસ્પર વાર્તાવિનોદ કરી રહી હતી ત્યાં ગયો. વિજયસિંહને આવતો દેખી સર્વ ઉભી થઈ ગઈ અને વિમળાને તેની સાથે ન જોધને એક તેની સખિયે પુછ્યું—“વિમળા બહેન ક્યાં ગયાં ?”

‘હું તેનેજ મળવા આવ્યો છું. મારે એમ માનવું હતું કે તે અહીંજ હશે,’ વિજયસિંહે જવાબ આપ્યો.

સખિ—‘તે તો બાપની સાથે હતાં તે આવ્યાં છેજ ક્યારે !’

“દિલગીર.” વિજયસિંહના મુખમાંથી શબ્દ નીકળી પડ્યો.

કંઈ સમજણ પડતી નથી કે આપ શું કહો છો ? આપે વિમળા બહેનને ક્યાં મુક્યાં હતાં ?” એક બીજી સખિ બોલી ઉઠી.

એક વખત તે સર્વ કહેવાની જરૂર જેવું નથી. એક દિવો લાવો અને મારી સાથે ચાલો. બાગની ચારે બાજુએ શોધ કરો.”

વિજયસિંહના આ શબ્દોથી દાસીઓ સખિઓ છોલાં પડી ગયાં. સઘળાં ગલરાઈ આમતેમ દોડવા લાગ્યાં. ક્ષણવારમાં દાસીઓ કાકડા કરીને લાવી અને તે અને વિજયસિંહ સર્વ દીવાની સાથે બાગની ચારે બાજુએ વિમળાને શોધવા મંડી ગયાં પણ ક્યાંય

પત્તો ન લાગ્યો.

વિમળાને શોધતાં શોધતાં વિજયસિંહ એકાએક પ્રાક્ષાલતામય ઝુંપડી સમિપ આવ્યો અને એક લાશ પડેલી જોઈને ચમક્યો. નક્કી વિમળાનીજ લાશ એમ તેણે ધાર્યું. તેને અડક્યો જોઈ દાસીઓએ કાકડાને આગળ ધર્યો અને વિજયસિંહ નીચે બેસી લાશને જોવા લાગ્યો.—

વિજયસિંહનું સમજવું એમ હતું કે તે વિમળાની લાશ હશે. પણ ના, એ તો કોઈ બીજાની લાશ નીકળી; તે લાશ એક કમ્પો-નસિય દક્ષ વપના બાળકની જણાઈ. ધડ તે સ્થળે નહોતું કે જેથી ઓળખી શકાય કે તે કોની લાશ હશે; પણ તેનાં શરીરપરનાં વસ્ત્રો કૌંમતી હતાં. હાથમાં હીરાનાં જડેલાં કડાં આવી રહ્યાં હતાં. આંગળાઓમાં સોનાની વીંટીઓ પણ હતી અને ગળામાંથી તુટેલી માળાનાં મોતી જમીનપર પડેલાં હતાં.

‘લલે, ધડ લાશથી જુદું છે—તે અહીં નથી હોતાં ધરેણાં અને કપડાંપરથી સહજજ જણાય છે. હું કહી શકું છું કે, આ લાશ આપણા મહારાજના ન્હાના પુત્ર સુર્યસિંહની છે’ વિજયસિંહે જણાવ્યું.

ઉભેલાં સર્વ બોલી ઉઠ્યાં—‘હાય! હાય! આ શું થયું? કુંવર સાહેબ અહીં કેવી રીતે આવ્યા તેમને કોણે મારી નાંખ્યા?’

વિજયસિંહ—‘મજબૂત થયો, હવે કોઈ રીતે બચવાનું નહીં જ.

જે વખતે મહારાજશ્રીના બાલુવામાં આવશે કે, કુંવરસાહેબની લાશ વિજયસિંહના બાગમાંથી મળી આવી કે, નક્કી હું ખુની ઠરીશ. મારી બે કસુર કોઈ રીતે સાબિત નહિ થાય, દુશ્મનોને વાત વધારી હવે મને બનાવવાનો અને મને દુઃખ દેવાનો લાગ મળ્યો. હવે લાગ્યું! મારી સાથે મારાં સગાંવહાલાં, સર્વને ફાંસીએ ચડવું પડશે.

હે પ્રભુ ! ધર્મ પુરસ્કર-નીતિ પુરસ્કર વર્તન કરવાનો શું આ બદલો ?

પોતપોતાની આ સંસારમાં સર્વને લાગી છે. પછી તે લાઈ હો કે બહેન હો, માતા હો કે પિતા હો, સ્નેહી હો કે સહોદર હો, સગાં હો વા નોકર હો કે ચાકર હો ! પરંતુ દુઃખને વખતે-અણીને વખતે કામ આવે તેજ ખરા પુરૂષ છે-તેજ સંબંધી છે-તેજ સ્નેહી છે-તેજ નોકર છે. કુંવરની લાશ જોઈને-વિજયસિંહ વિષત્તમાં પડ્યો. ધારીને એક પછી એક સર્વ દાસીઓએ અગિયારા ગણવાનું કામ શરૂ કર્યું. એક વિમળાની શોધ કરવાને બહાને, તો બીજી 'જુઓ અહીં તો કાંઈ નથી સંતાયું ?' કહી ચાલતી પકડી ગઈ અને પોતાને ઘેર જઈ બેઠી. ત્યારે કેટલીક કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિનાજ રવાના થઈ ગઈ. જો કાંઈ બીજાની લાશ હોત, તો બચવાનો કંઈ પણ રસ્તો હોત. પણ આતો મહારાજનો પુત્ર !! કેટલાનું આમાંથી મોત નીવડવાનું તે કોને માલમ !? આવે વખતે શેઠની સાથે પોતાનો પ્રાણ આપ્યા કાણ ઉભું રહે !? કદાપિ જો આજ વખતે પુરૂષ મંડળ હોત, તો તો એકાદ પણ ત્યાં ટકત. પણ સ્ત્રીનું શું ગણુ ! લાશની પાસે એકલો વિજયસિંહજ રહ્યો. અર્ધા કલાક સુધી તો વિના બોલ્યે ચાલે. શોક ચિંતા કરતો છે ત્યાં ઉભોજ રહ્યો. પણ પછી તેણે તે લાશને ઉચકી અને એવી દીશા તરફ વળ્યો કે જ્યાં ઝાડી ધીમોધીમ આવી રહી હતી અને જ્યાં મનુષ્યની અવરજવર બહુ ઓછી હતી.

આ ઝાડીમાં એક ભયંકર સ્થળે તે લાશને મુકી વિજયસિંહ પાછો ફર્યો અને બાગમાં એક પુળાથી બાંધેલી ઝુંપડી સમીપ આવ્યો. આ ઝુંપડું માળીનું હતું. માળી ભરનિદ્રામાં હતો. એક ખુણામાં બે ત્રણ કાઢાળી અને પાવડા પડ્યા હતાં. વિજયસિંહે એક પાવડો

ઉચક્યો અને ત્યાં લાશ મુકી હતી ત્યાં જવા નીકળ્યો.

વિજળીના ચમકારા આકાશમાં થતા હતા અને ધીમે ધીમે વરસાદનાં ફેરાં પણ પડતાં હતા. વિજયસિંહ પાવડા સાથે જતો હતો. છાંટા વધારે વધારે પડવા લાગ્યા અને અંધારું પણ વધવા લાગ્યું. ફક્ત વિજળીનો ચમકારો થતાં જ જમીન જાણાતી અને એક પગલું પણ અંધારામાં આગળ ભરવું તે નબળા પોતાને મન તો બહુજ કઠણ કામ હતું.

જે જગાએ વિજયસિંહે લાજ મુકી હતી તે જગાએ તે આવ્યો તો ત્યાં લાશ ન મળે ! તેની તાણુખીનો પાર ન રહ્યો ! તેનો ધરિદો જમીનને ખોદી લાશને ઉડી દાટવાનો હતો, પરંતુ અંધારી રાત્રિ; ખોળા ખોળા થાક્યો પણ આશ્ચર્ય ! તે સ્થળે લાશ તો ન હતીજ.

વરસાદ ચોધારે વરસ્યો અને તે વળી ખીજી મુશ્કેલી વિજય-સિંહને નડી. વિમળાના શોકે એક તો તે ઉદાસિનજ હતો. વળી કુંવરની લાશનો પત્તો ન ખાવાથી તેને ઝૂંવન ઉપ-રથી શ્રદ્ધા પણ ઉડી ગઈ. હવે વિમળાને માટે શોધ કરવાનું પણ ચોક્કસ ન વિચાર્યું. બેશક ! તેને પોતાના પ્રાણેશ મહારાજ પુત્ર સાથે પણ સારો સંબંધ હતો. અને તેનો ધરિદો એવો હતો કે ખરા ખુનીનો પત્તો મેળવીને પછીજ ભરસલા મધ્યે આ ભેદને ખુલ્લો કરવો પરંતુ પાવડો લઇને આવ્યો ત્યાર પહેલાં તો લાશ એકાએક ઉડી ગઈ હતી અને તેથી પોતાની ધારણામાં ન ફાળ્યો.

હેરાન થયેલો—કંટાળા ગયેલો વિજયસિંહ લાશને ચારે તરફ ખોળી રહ્યો હતો. વરસાદથી તેનાં વસ્ત્ર સર્વ બીનાં થઈ ગયાં હતાં એવામાં એકાએક તેણે બામના દરવાજા આગળ મશાલનું અજવાળું જોયું અને તે પોતાના બામ તરફજ આગળ વધતું લાગ્યું. એકદમ

તે બાગમાં આવી પહોંચ્યો. તો જણાયું કે બે મશાલો સાથે કેટલાક પુરૂષો મીણુ કાપડના જામાં સાથે, મશાલોને છત્રિ તળે રાખી પોતાના મહેલ તરફ જતા હતા.

આ આદમિઓ મહેલે પહોંચે તે પહેલાંજ વિજયસિંહ બીજે રસ્તે થઈ દાખલ થઈ ગયો. મહેલની પાછલી બાજુ એક ઓરડો હતો ત્યાં બીનાં કપડાં હિતાર્યા અને કોરાં પહેર્યા પણ નહોતાં એટલામાં તો દીવા સાથે પેલા લોકો મહેલમાં આવી પહોંચ્યા.

વિજયસિંહ ફક્ત કોઈ ઘોડીઉં પહેરીનેજ ઉઘાડે શરીરે આ લોકની સામે આવી ઉભો અને સર્વેએ તેને નીચા નમી સલામ કરી. આવેલા ટોળામાં બે રાજા કરણસિંહના સરદાર હતા અને બીજા આઠ ખાસ મહારાજના શેલામ હતા, મહારાજા કરણસિંહને ત્યાં વિજયસિંહની ઇજત સારી સચવાતી અને તે ફરણસર મહારાજા સરદારો પણ તેને સલામ કરતા હતા. વિજયસિંહની ઈજત અને આખર સવિસ્તર આગળ વર્ણુશે.

બન્ને સરદારોની તરફ જોઈને વિજયસિંહે પુછયું—આવા આંધી તોફાનના સમયે આપને અત્રે પધારવા કેમ તરફી લેવી પડી ?

‘ મહારાજા આપને બોલાવે છે ’ એકે કહ્યું.

‘ હ હા ’ તેણે ઉત્તર આપતાં કહ્યું ‘ કુંવર સાહેબના દુસ્મનોના સંબંધમાં કંઈ ખરાબ ખબર મહારાજને કાને આવી છે અને તેથી તે ધણાજ બેચેન છે અને આપની સલાહ પુછવા ધારે છે.

‘ શું ખરાબ ખબર ! ? ’ તેમણે ચમકીને પ્રશ્ન કર્યો.

ઉંચો શ્વાસ લેતાં તેણે જવાબ આપ્યો, ‘ એવી કે કદાચ તેમની જીંદગી પણ બાગ્યેજ અત્યારે હશે. ’

વિજયસિંહે કંપતાં કહ્યું: “ ખરે ! શું એવીજ હકીકત છે ! ”

‘જી હા’ તેનો ઉત્તર મળ્યો અને ‘તો ચાલો, હું આવ્યો’ કહીને વિજયસિંહ વસ્ત્રધારણ કરવા અંદર ઓરડામાં ગયો.

કંઈ પણ કામ કરવા આ વખતે એકપણ દાસી હાજર નહોતી. વિજયસિંહની સ્થિતિનું આ વખતે વિસ્તારથી વણુન વ્યર્થ છે. તોપણ પાઠક વર્ગના સમજવામાં આવેલું તો આવ્યુંજ હશે કે તેની સ્થિતિ કેવી કઠણ ભયંકર હતી ! ? ! બિચારાને એટલો પણ વખત ન મળ્યો કે પોતાની વિમળા કે જેને તે પોતાના પ્રાણસમાન પ્રિય ગણતો હતો તેની શોધ કરે.

આવેલાં મનુષ્યો સાથે લુગડાં પહેરી વિજયસિંહ મહારાજ પાસે જવા નીકળ્યો. આ વખતે વરસાદ વરસતો બંધ રહી ગયો હતો. રાત્રિને ચીતવાને ભાગ્યેજ દોઢેક પહોરની પણ વાર હતી. વિજયસિંહ જતો હતો. ખાસ રાજમહેલ તરફ, પરંતુ તરફોં વિતરફોં તેને થયે જતા હતા અને તે વીચારોમાં એટલો લીન હતો કે ભેને પોંનાના શરીરનું પણ ભાગ્યેજ ભાન હતું. ફક્ત મહારાજને ત્યાં મશાલો અને આદમિઓની પાછળ તે બેભાન અવસ્થામાં ચાલ્યો જતો હતો.

તે ઘડીમાં વિમળા વિચારોદધિમાં ડુબતો કે તે એકાએક ક્યાં ગઈ અને આફતમાં સપડાઈ ! ? ત્યારે બીજી બાજુથી ઘડીમાં તેનું ધ્યાન કુંવરબાઈની લાશપર જતું અને અજ્ઞયબીની સાથે બનેલી બીનાનું પુનઃ સ્મરણ કરી તેના પરિણામાં પોતાના સર્વ સંબંધીયોપર પણ વિપતિ વાદળ ધેરાયું ધારી, તેનું કઠણ કાળજી કંપતું હતું. કારણ ખોટા નામે પોતાનો જીવ ખોવામાં તે ધણુંજ હીણપદ માનતો હતો. અરે લડાઈમાં વીરત્વ દર્શાવી મરણને શરણ થવાની તેને કાંઈ પણ દરકાર નહોતી તેની સાથે વળી ચાલુ જમાનાની નતીરીતિ તરફ પણ તેનું ધ્યાન જતું એમ પણ વિચાર

આવતો કે મહારાજે આટલા બધા આદમિઓને મને બોલાવા કેમ મોકલ્યા હશે ? તે કામને માટે તો એક નોકર બસ હતો; આ વિચારનો પોતેજ પાછો જવાબ આપી અંતઃકરણને શાંત પમાડતો કે આજે તો મહારાજપર આકૃત આવી છે અને તેથીજ મને બીડા-બીડમાં ગભરાટમાં બોલાવવાને આટલાં મનુષ્યો મોકલ્યાં હશે.

આ પ્રમાણે સર્વ વાતોનો શોક કરતાં વિજયસિંહ મહારાજનાં આદમિઓની પાછળ પાછળ ચાલ્યો જતો હતો. તેઓ સર્વ દ્રાક્ષલતાવાળાં ઝુંપડી આગળ-જેના સંબંધે આગળ લખવામાં આવ્યું છે, જે સ્થળે બિચારી વિમળાએ પોતાના નિર્દય પિતાને પોતાનો જીવ સોંપ્યો હતો. અને જે સ્થળે વળી સૂર્યસિંહની લાશ જણાઇ હતી ત્યાં આવ્યા, કે એકાએક બન્ને મશાલચીઓ થોભ્યા અને ચમકીને બોલી ઉઠ્યા:—

‘ અરે જુઓ, જુઓ, અહીં કોઇની લાશ પડી છે !! ’

આ અવાજે સર્વને ચમકાવ્યા. જે સરદારોની સાથે વિજય-સિંહ પણ આગળ આવ્યો અને સડકની બાજુપર એક લાશને પ-પડેલી જોઇ સર્વ આશ્ચર્ય પામ્યા. જે કે આ લાશ ધડ વિનાની હતી તો પણ વિજયસિંહની સાથેના મહારાજના આદમિઓએ તરતજ ઓ ઓળખી લીધું કે તે કુંવરસાહેબની લાશ હતી.

વિજયસિંહની તાજુબીનો પાર ન રહ્યો. કારણ કે આ લાશને દાટવાને માટે તે તો એકાન્તમાં લઈ ગયો હતો અને માળીને ત્યાંથી પાવડો લઈને ગયો ત્યારે તે લાશ ગુમ થયેલી હતી અને ઘણીવાર સુધી શોધતાં પણ તેનો પત્તો નહોતો લાગ્યો. હવે એકા-એક તે લાશને તેજ સ્થળે તેણે જોઇ કેળ્યાંથી તે ઉઠાવીને દાટવા લઈ ગયો હતો !!

મહારાજના આદમિઓએ લાશ જોઈને રડવું ચાલતું કર્યું. ખુબ

શોરબકાર થઈ રહ્યો આની બખર સુતેલા માળીને પણ પડી અને તે પણ તે જગાએ આવી આકંઠમાં લબ્યો.

થોડીવાર સુધી ત્યાં હાહાકાર ચાલુજ રહ્યો. પછી વિજયસિંહે પોતાના બન્ને હાથપર આ લાશને ઉઠાવી દીધી અને રડતાં રડતાં આંસુ પાડતાં પાડતાં સર્વ મહારાજની પાસે જવા આવ્યા.

પ્રકરણ ૩ જી.

પ્રાતઃકાળ થવાને પ્રહરેક બાકી હશે. વાદળે ષેતતા ધારણ કરી હતી. આ વખતે વિજયસિંહ કુંવરની લાશને હાથમાં લઇને કિલ્લામાં આવી પહોંચ્યો હતો. કિલ્લાની અંદર રઘિત અઘાપિ આરામમાં હતી. ફક્ત કેટલાક ખાંસીથી પીડાતા હતા તેવા જુદો ગળફા બહાર નીકળે તો આરામ થાય ધારી જામતા બેસી રહ્યા હતા સરકારી વર્ગમાં કંઈક ગડબડાટ જામ્યો હતો. રસ્તામાં જેમ જેમ લોકો વિજયસિંહને મળતા ગયા તેમ તેની સાથે જવામાં લબ્યા અને દિવાનખાનાના દરવાજા સુધી પહોંચતાં તો લગભગ સો દોઢસો માણસ થઈ ગયું. પરંતુ જ્યાં દિવાનખાનું આવ્યું અને તેમાં પ્રવેશ થયો કે આઠ દસ માણસ સિવાય કોઈ સાથે ન ગયું. કુંવરસાહેબના મૃત્યુની બખર ચારે બાજુ ફેલાઈ ગઈ, વાતમાં વાત વધી, રજનું ગજ થવા માંડ્યું અને સર્વત્ર હાહાકાર વર્તાયો, મહારાજ કરણસિંહ અઘાપિ-પર્યંત દિવાનખાનામાં ગાદી ઉપર બેસી રહ્યા હતા. બે ત્રણ ચીમ-નીઓ પોતાની આગળ અને બે ત્રણ બીજા દિવા દિવાનખાનામાં ગળતા હતા. વિજયસિંહ મહારાજની પાસે આવ્યો અને કુંવરની લાશ તેમના મોં આગળ મુકી શીર ફટકાં રોઈ પડ્યો.

લાશ ઉપર નજર પડતાંજ મહારાજની સ્થિતિ ચિત્ર વિચિત્ર થઈ ગઈ. તે લાશ તેના નાના કુંવર સુર્યસિંહની હતી તે તેના તુરત જાણવામાં આવ્યું મહારાજની બેચેનાનો —નાઉમેદીનો પાર ન રહ્યો તે પોકેપોક મુકી રડવા લાગ્યો અને સર્વ મંડળ પણ તેની સામે પોકાર કરતું-કુટતું તેમાં લળ્યું.

આ વખતની દીલગીરીનો દેખાવ અને રાણીઓની થયેલી દુર-દશાનું વર્ણન નિરર્થક છે અને એટલુંજ પુરતું છે કે એક કલાક લગી રડારોળ ચાલી, છતાં મહારાજનું ધ્યાન એ પુછવા તરફ ન ગયું કે કુંવરસાહેબના મોતનું કારણ શું ! તેને કાણે માર્યો અને લાશ ક્યાંથી મળી !

આખરે સહારાજએ કાળજી કહણ કર્યું અને કુંવરસાહેબના મોત વિષે વિજયસિંહની સાથે વાતચીત કરવા લાગ્યા—

‘હાય મારા પ્યારા પુત્રને કાણે માર્યો ?’ તેણે વિજયસિંહને રડતાંજ પુછ્યું.

‘મહારાજ ! અઘાપિ આ કુર કર્મ કાણે કર્યું ? તે જાણાયું નથી.’ ઉત્તર મળ્યો.

વિજયસિંહને બોલાવા ગયેલા નોકરોની સાથે ગયેલા એક સર-દાર ઉપર મહારાજના દષ્ટિ પડી અને તેને મહારાજે પૂછ્યું—‘કેમ હરીસિંહ તમને કંઈ માલમ પડ્યું છે ?’

‘ના મહારાજ કંઈ માલમ પડ્યું નથી,’ તેણે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો. ‘હું તો ફક્ત એટલુંજ કહી શકીશ કે અમે જ્યારે વિજય-સિંહજીને બોલાવા ગયા ત્યારે તે ઘેર નહોતા; લાચાર થઈ અમે વરસતા પાણીમાં બાગમાં ગયા. ત્યાં તે હતો તે વખતે તે ઉઘાડે શરીરે અમને મળવા આવ્યા, તેમનું શરીર બીનું હતું અને તેથી

અમને એમ લાગ્યું કે એ વરસાદમાં કંઈ બહાર ગયા હશે અને લુગડાં બદલતા હતા એવામાંજ અમે ત્યાં જઈ પહોંચ્યાં હોઈશું. ખેર, અમે સરકારી આજ્ઞા નિવેદન કરતાંજ તે લુગડાં પહેરી તુરતજ અમારી સાથે આવ્યા. આ વખતે વરસાદ વરસવો તદ્દન અંધ પડી ગયો હતો. જ્યારે અમે બાગની વચ્ચે આવ્યાં કે ત્યાં એકાએક આ લાશ અમારી નજરે પડી. ’

રહેજ શોકભરી મુખમુદ્રાથી મહારાજ બોલી ઉઠ્યા— ‘કહેતાં જીલ ઉપડતી નથી—કારણ વિજયસિંહ નેક, ઈમાનદાર અને દયાળુ તરીકે સર્વત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે; પરંતુ તમે જે કહો છો તે જો સાચું હોય તો તો વિજયસિંહ ઉપર પણ શક આવવાનું કારણ મળે છે. ’

‘આ સેવકની શી ગુજ્જશ કે મહારાજની સમક્ષ એક શબ્દ પણ જુદો નીકળે. વિજયસિંહજી અહીં હાજર છે અને તેમને પુછવાથી આપને જણાશે કે મહારાજ કહેવું સત્ય છે કેમ ? ’ તેણે વિનયપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

‘હરીસિંહે જે કહ્યું તે અક્ષરે અક્ષર ખરું છે. ’ વિજયસિંહે હાથ જોડીને કહ્યું ‘પરંતુ મહારાજ ! એવું કદાપિ પણ બને કે આપ અન્નદાતા અને પરમેશ્વર સમાન માલિક ઉપર હું એવો જીલમ ગુજારું—

‘ગમે તેમ હો ’ પાદશાહે શકમંદ ચહેરેથી વિજયસિંહ તરફ નજર કરીને કહ્યું; ‘પણ વિજયસિંહ ! મેં તમને તુરતજ જવાનો હુકમ કરીને એમ આજ્ઞા કરી હતી કે મધ્યરાત્રિ પહેલાં તો તમારે અહીંથી નીકળી જવું, છતાં લગભગ સવાર થઈ ત્યાં સુધી તમે બાગમાં કેમ હતા ? વળી હરીસિંહ કહે છે એવી સ્થિતિમાં હતા ! તો નક્કી કાંઈ આમાં ભેદ જેવું જણાય છે ! ’

વિજયસિંહે ગંભીરાઈથી જવાબ દીધો—‘ તેનું કારણ તો એજ હતું કે બિચારી મારી વિમળા ઉપર એક આકૃત આવી પડી છે અને તે કાંઈ દુસ્મનના સપાટામાં સપડાઈ છે, હું તેને શોધ્યા કરતો હતો તેમાં વાર લાગી મેં તેને શોધી ત્યારે વરસાદ વરસતો હતો અને મારાં કપડાં તેથી પલળી ગયાં; આથી હરોસિંહે વણુન કર્યું તેવીજ સ્થિતિમાં હું હતો. ’

‘ આ સર્વ વાર્તા કેવળ કલ્પિત જણાય છે, કદાપિ વિમળા એકાએક ગુમ થઈ જઈ તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી ! કેમકે એ બદ્ધચાલ એરત નક્કી કાંઈની સાથે ક્યાંઈ નીકળી ગઈ હશે અને તેણે એમ કર્યું એટલે તમને દીક બહાનું લાથ લાગ્યું ! ? ’ મહારાજે ક્રોધમુદ્રા કરીને કહ્યું.

‘ વિમળા બદ્ધચાલ એરત ! ’ આ વાત વિજયસિંહને એક ગોળી સમાન લાગી, કારણ કે તે સારી રીતે જાણતો હતો કે વિમળા પુત્રિવ્રતા હતી અને સાચાજ દીલથી વિજયસિંહના ઉપર સત્ય સ્નેહ રાખતી હતી. ક્રોધને માર્યો વિજયસિંહની આંખ લાલ-ચોળ થઈ ગઈ. પરંતુ ક્રોધ કરવો એ સભ્યાસથી બહારનું કાર્ય હોવાથી તે સંભાળપૂર્વક બોલ્યો—

‘ મહારાજ વિમળાને મારે આવા અયોગ્ય શબ્દોનું ઉચ્ચારણ યોગ્ય નથી.

મહારાજે કહ્યું તે યોગ્યજ છે ’ હરીસિંહ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, અને તેણે રાજાની તરફ જોઈને કહ્યું : વિજયસિંહજી ઉપર શક આણવાનું એક બીજું પણ કારણ મને મળ્યું છે. ’

‘ એ કયું ? ’ પ્રશ્ન થયો.

‘ કુંવરસાહેબ જે ત્રણ આદમીને પોતાની સાથે લઈને બહાર

મયા હતા—હરીસીંહ કહેવા માંડ્યું ‘તેમાંથી વીજ્યસીંહ બેને આજ પૂરા કર્યા છે, એમાં એક ને જીવતો રહ્યો છે તેની જીબાની અમે વીજ્યસીંહને બોલાવા બાગમાં જતા હતા, ત્યારે—લેતાં આ સર્વ માલુમ પડ્યું છે. આ વખતે તે ત્રીજો પુરુષ હાજર છે અને તેનું નામ કૃષ્ણદાસ છે.’

‘હાં શું એમ છે!?’ મહારાજે ધીમેથી ડોકું હલાવતાં પુછ્યું.

હા જી. મહારાજ સાહેબની હજુરમાં ખેતરું જણાવાયજ કેમ ? હું ધંધરના સોગંદ બાઈને કહું છું કે આ વાત મેં કૃષ્ણદાસના મહાં-થીજ સાંભળી છે.’ હરીસીંહ પ્રતિજ્ઞા લેતાં જવાબ આપ્યો.

હરીસિંહ તેની વાર્તા કરી રહ્યો તેવામાં રાંજની દષ્ટિ કુંવરની લાશ ઉપર પડી અને કાળજીમાં ભોંકાયેલી એક છરી તેમને જણાઈ. મહારાજે હાથ લાંબો કરી તેને કહાડી તો માલમ પડ્યું કે તે છરીની મુઠને કાળજીની અંદર સખ્ત મારેલી હતી. છરીના પાના ઉપર રાજકુમાર વીજ્યસીંહ, ‘શબ્દો ખોદેલાં જણાયાં અને જોતાંજ એકદમ તેમની આકૃતિ બદલાઈ.

શોકને બદલે હવે મહારાજના ચહેરા ઉપર ક્રોધનાં નિશાનો ફરી વળ્યાં, હોઠ પીસવા લાગ્યા. વીજ્યસીંહ ગભરાઈને બોલ્યો. અલબત્ત આ છરી મારી છે પણ મારી પાસેથી ઘણા દિવસ પુર્વે ચોરાઈ હતી અને હું તેની બાગમાં હતો; પરંતુ આજ સુધી તેનો પત્તો લાગ્યો નહોતો.

‘ચુપ રહે નાલાયક બેઠમાન !’ મહારાજે અત્યંત ક્રોધ ભરી આંખ્યથી તેની સ્થામે નીહાળતાં ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું ‘હવે હું તારી ગેકસુરી કાઢી રીતે સાબિત નહીં કરી શકું. ચોટા-હાથ . . . ! આજ સુધી કાંઈ નથી સાંભળવું.’ (બારણા તરફ જોઈને) ‘અને

છે કે કોઈ હાજર ? આ હરામખદાને એકદમ લઇ જાયો કેદ કરો હું મારાં મારા હાથથીજ તેનાં સગાં સખંધી સર્વનાં માથાં કાપી મારું કાળજીનું થંડું કરીશ (હરીસીંહની તરફ દષ્ટિ નાંખી 'એકદમ તમે સો સિપાઇઓ લઇ જાયો; કાલ આ કમખખતનું ઘર ઘેરી લ્યો અને સર્વ પુરૂષ સ્ત્રીઓને પકડીને કેદખાનામાં પુરી લ્યો.

'મહારાજના હુકમનો અમલ કરવા તુરતજ તજવીજ થઈ અને પોતે ઉડીને જમાનખાનામાં ગયા.

પ્રકરણ ૪ થું.

ઉપર લખેલા વર્ણનને ત્રીજે દિવસે લગભગ મધ્ય રાત્રિએ વીજ્યસિંહના ખાગમાં પેલી દ્રાક્ષાલતાની ઝુંપડીની પાસે એક ડિંચા કદનો પુરૂષ શ્યામ વસ્ત્ર ધારણ કરી આમતેમ ફરતો હતો. આ ખાગમાં તે દિવસની માફક અજવાળું નથી જણાતું, મહેલમાં એક સાધારણ દીવાનો પ્રકાશ પણ નથી, માળીની ઝુંપડીમાં પણ અંધારુંજ છે અને એમ પણ કહેવું જોઈએ કે ચારે તરફ હાલતો ચાલતો જતિના અપાસરા સમાન લાગે છે. આ ડિંચા કદનો પુરૂષ દ્રાક્ષાલતાની ઝુંપડીથી તે મહેલ અને તેની પાછળતા દિવાનખાના સુધી આમતેમ આંટા ખાયા કરે છે અને પોતાને કોઇ પણ દેખે નહી તેમ દરેક રીતે સાવધ રહે છે, જરાક ખટકારો કે એક પાંદડાનો અવાજ થતાં પણ તે ચમકે છે, અને કોઈ જાડને ઓડે કે જાડીની વચ્ચે પોતે ભરાઇ ખેસી ચારે તરફ જુએ છે.

લગભગ બે કલાક વીત્યા પરંતુ આ પુરૂષ અહીંયાં કેમ ફેરા

ખાતો હતો અને શી ધુનમાં હતો તે ન જાણાયું. થોડીવારમાં એક બીજો પુરૂષ બાગમાં આવતો જાણાયો: આ ઉંચો પુરૂષ તેને જોતાં જ એક ઝાડને ઓઠે સંતાયો. અને તે કાણ છે, કેમ આવ્યો છે અને શું કરે છે? તે જોવા લાગ્યો.

નવો આવનાર પુરૂષ સીધો મહેલમાં ગયો અને ત્યાં ઘણીવાર સુધી ટક્યો. પાછલા દિવાનખાનાનું તાળુ ઉઘાડી તેણે અંદર પ્રવેશ કર્યો પછી થોડીવારમાં એક નાનો સરખો દાબડો હાથમાં લઈ બહાર નીકળી તાળું સાચવી બાગની બહાર આવ્યો. પરંતુ એટલામાં તો પેલો સંતાએલો પુરૂષ જે પ્રથમથીજ બાગમાં આની પોતાનો ઘાટ રચતો હતો તે-તેની પછવાડે જઈ પહોંચ્યો; તેને બંને હાથે મજબુત પકડ્યો, એને એવી રીતે પટકી નાંખ્યો કે તે જમીન ઉપર ચતાપાટ પડ્યો; આ ઉંચો પુરૂષ હવે તેની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો અને પુછ્યું ‘બોલ, સાચું બોલ તારું નામ શું? તું ક્યાંથી આવ્યો અને શું લઈ જાય છે?’

એકાએક જમીન ઉપર પડી જવાથી બેશુદ્ધ બનેલો તે ઉત્તર આપી ન શક્યો એટલે તેના માથામાં એક મુષ્ટિપ્રહાર કરી પુનઃ તે છાતી ઉપર બેઠેલા પુરૂષે કહ્યું:- ‘પુછ્યું તેનો જવાબ સત્વર આપ, નહીં તો ગળુ દબાવી અહીંજ પુરો કરીશ.

આખરે લાચાર બની પોતાની મોતની છાતી ઉપર સવાર થયેલા તે કાળરૂપ પુરૂષને તેણે કહ્યું:—

“હું વિજયસિંહનો નોકર છું, માંડે નામ સ્યામરાલ છે, મારા શેઠે મને તેમની મહેલ લેવાને મોકલ્યો હતો તે હું લઈ જાઉં છું. મારો કાંઈ ગુન્હો નથી, કાણ જાણે કેમ મને.....”

આથી વધારે તે બોલ્યો નહી તે પહેલાં તો એક બીજો મુ-
શ્તિપ્રહાર નથી કર્યો ? મને પણ જુહું કહે છે. હું કાણ છું તે શું તું
જાણતો નથી..... હીક છે ! તું બિચારો શું જાણે કે હું કાણ છું ?
જે તું જાણતો હોય તો કદી મારા મ્હો આગળ તું જુહું બોલેજ !
તારા બોલવાથીજ હું જાણી ગયો છું કે, તું વિજયસિંહનો નોકર નથી
પરંતુ આ દુનિયામાં અત્યંત જુલમ અને કેવળ ત્રાસ વર્તાવનાર,
પેલા બેઠમાન રાજા કરણસિંહનો નોકર છું. તારું નામ સુરસિંહ છે. હું
તારા જુહું બોલવાને માટે તને સજા કરી તને અહીંજ દાર મારત,
પરંતુ નહી. તારા બેઠમાન રાજાને માટે એક સદેશો મોકલવાનો છે
તેથી છોડું છું. અધ્યા, ધ્યાન દઇને સાંભળ. હું હુંટારો છું, નહારસિંહ
હુંટારો મારુંજ નામ, જેનું નામ સાંભળીને તારા રાજાના કાળજમાં
તેલ રેડાય છે. પ્રજા કંપે છે તે હુંજ. હું પોતેજ; મને પકડવાને માટે
તારા રાજાએ વિજયસિંહને હુકમ આપ્યો હતો અને તે બિચારો
તેમ કરવા તો ન પામ્યો પણ એવામાં તેના ઉપર જુદો આરોપ
મુક્યો અને તેને કેદ કર્યો (હાથમાંથી મહોરનો ડબો છીનવી લઇને)
તારા રાજાને કહેજે કે, મહોરનો ડબો નહારસિંહ હુંટારાએ છીનવી
લીધો. તું નહારસિંહને પકડવાને નકામી રોજ ફોજ મોકલે છે. પરંતુ
તારી ફોજ કાણ જાણે કયે સ્થળે જાય છે, શું કરે છે અને ક્યાં
શોધે છે ? નહારસિંહ તો હમેશાં શહેરમાંજ રહે છે. પણ સંભાળજે હવે
તારા ધડીયાં ચોઢડિયાં વાગે છે; કહેજે કે લોહીના પ્યાલાની વાત નહા-
રસિંહ હુંટારાને માલમ નથી એમ નહી. ' શબ્દો છાતીપર સ્વાર થયેલા
નહારસિંહના મુખમાંથી રાજાને કહેવરાવવાના નીકળ્યા.

‘ લોહીનો પ્યાલો શું ? ’ સુરસિંહે બ્રીતા બ્રીતા પ્રશ્ન કર્યો.

એ પુછવાનું તારે શું કારણ ? જે હું તને કહું છું તેમ તું

જમને કહેજે અને વળી કહેજે કે, 'વખત મળશે તો નહારસિંહ આજથી આઠમે દિવસે તને મળશે, હવે જા, અરે એક વાત યાદ આવી, કહી દેજે કે જોજે કુંવર સંબધી ખરી વાત સારી રીતે સંતાડજે કે તારો બીડો ભાગી ન જાય, ' તેણે ફરીથી એક બીજો મુઠ્ઠીપ્રહાર કર્યો.

નહારસિંહને છોડી દીધો અને એક ક્ષણમાં કાણુ જાણે ક્યાંય અદ્રશ્ય થઇ ગયો. 'નહારસિંહ' નામ સાંભળતાંજ સુરસિંહ એટલો ભય પામ્યો હતો કે તેના ગયા પછી પણ એક કલાક સુધી શુદ્ધિમાં ન આવ્યો. સુરસિંહ તો પણ શું પણ આ આખા હરીપુરમાં એવો માનો જણ્યો કોઇકજ હતો કે જે નહારસિંહ હુંટારાનું નામ સાંભળી ન બહીએ, ભય ન પામે.

શુદ્ધિ આવ્યા પછી થોડીવારે સુરસિંહ ઉઠ્યો અને રાજમહેલ તરફ ચાલ્યો. રાજમહેલ અહીંથી બહુ દુર નહિ તો અડધો એક માઇલ જેટલો તો હતોજ. 'શ્વાસ લેતા લેતા સુરસિંહ રાજમહેલ પહોંચ્યો ત્યારે ઘડી દોઢ ઘડીજ રાત્રિ આકી રહી હતી; દિવાનખાનામાં ચારે બાજુએ ચળકતી મોતીની ઝાલરવાળી કિનખાખની હિંચી ગાદી ઉપર મહારાજા બીરાજ્યા હતા. જે સરદારો અને બાજુ તરફ એકા હતા, સામે લેખિની ખડીયો, કાગળ વિગેરે લખવાનો સામાન પડ્યો હતો.

મહારાજનો કુંવર મૃત્યુ પામેલો હોવાથી મહારાજ તો સુતકી હોવા જોઇએ. છતાં દિલગિરિનું એકે ચિન્હ મહારાજના મુખ ઉપર અત્યારે કેમ નહી હોય ? એવો વિચાર વાચકને સહજ આવવા સંભવ છે. તો તેના ઉતરમાં એટલુંજ જણાવવાનું કે, પુર્વે જે ગાદીપતી હોય તે શખને અગ્નીદાહ કરતા નહોતા તેમ દશાશ્રાદ્ધ કરનારની પેઠે ક્ષાર કરાવી સૂતક પણ નહોતા પાળતા. હાલ પણ કેટલાંક રજવાડામાં

(આવો રીવાજ ચાલે છે) આ ઉપરાંત અહીં તો કુંવરસાહેબનો મરવાનો મામલોજ કંઈ વિચિત્ર પ્રકારનો છે અને તેનું વર્ણન આગળ થશે.

સુરસિંહ નીચા પડીને સલામ કરી અને હાથ જોડીને સામે ઉભો. નહારસિંહ લુંટારાના ધ્યાનથી ડરતો માર્યો તે બિચારો હજુએ કાંપતો હતો.

‘ મહેર લાવ્યો ? ’ મહારાજાએ પુછ્યું.

‘ જી.....લાવ્યો તો હતો. સુરસિંહે ગળતાં ખાતાં જવાબ આપ્યો પણ નરસિંહ લુંટારાએ દાબડો લુંટી લીધો. ’

“ શું ? નહારસિંહ લુંટારાએ ? ” નહારસિંહ નામ સાંભળતાંજ રાજા ચમક્યો અને બોલી ઉઠ્યો.

‘ જી, હા. ’ ઉત્તર મળ્યો.

‘ શું ? આજ પણ તે શહેરમાં આવ્યો હતો. ’

‘ જી, હા વિજયસિંહના આગમાંજ તે મને મળ્યો. !

‘ બોલજો બોલ સ્પષ્ટ રીતે મને કહે કે શું બન્યું ? ’

વિજયસિંહના દિવાન ખાનામાંથી મહેર આગમાંથી નીકળવા પછી નહારસિંહને મળવા સુધીનો પુરેપુરો વૃત્તાંત તેણે કહ્યો અને મહારાજાને કહેવા સોંપેલો સંદેશ પણ વિદિત કરી દીધો.

મહારાજા, આ સાંભળી થોડીવાર તો મનમાંજ ચિંતા કરતા ચુપ રહ્યા પણ આખરે એક ઊંડો નિશ્વાસ નાંખતા બોલ્યા:—‘ કોણ જાણે કેમ, આ સેતાન લુંટારો મારી પછવાડે પડ્યો છે ! કોઈ રીતે પકડાતો નથી, વિજયસિંહના કામમાંથી પરવારી જરૂર તેને પકડવાની કોઈ તજવીજ કરીશ. યુક્તિ રચીશ, કોણ જાણે શી રીતે તે મારાં આવાં ઘણી ચાલાકીથી અને છુપી રીતે કરવામાં આવેલાં કૃત્યોને પણ જાણે છે ! ” (હરિસિંહની તરફ ફરીને) ‘ કેમ હરિસિંહ તમે કંઈ આનો ભેદ કળી શકો છો ? ’ ”

“મહારાજ, આ વાતમાં તો મારી અક્કલજ કહું નથી કરતી ને” હરિસિંહે જવાબ આપ્યો.

‘લાચાર દિલગીર ! જો રમ્યતની વિજયસિંહ ઉપર આટલી પ્રીતિ નહોત તો હું તેને મારે હાથેજ પુરો કરી શાંત થાત, જ્યાં સુધી વિજયસિંહ જીવતો છે, ત્યાં સુધી મને કોઈ રીતે નિશ્ચિતતા નથી. પણ ઠીક છે, તે હવે સપાટામાં આવ્યો છે; તેના ઉપર મોટો અપવાદ તો મુકાયો છે. હવે પરમદહાડે સમજો દરબાર એકઠો કરી વિજયસિંહને દુષિત ઠરાવું. ફાંસી દઉં અને પછી એ લુંટારાની ખબર લઈશ. એ હરામખોરો શા હિસાબમાં છે ! ?”

મહારાજનું વાક્ય પુર થયું અને બારણા આગળજ પ્રત્યાઘાત થયો:—ખેશક, નહારસિંહનો હિસાબ કાંઈખી નથી; પરંતુ એક ભુત હમેશાં તારી સાથે ભટકે છે; તારી સર્વ હકીકત જાણે છે. જો આ વખતે પણ તે અહીંઆંજ છે.”

અવાજ સાંભળીને મહારાજ કંપ્યા ધરન્યા—ઝહી-ન્યા—પરંતુ હિંમતથી અને મરદાઇથી તેવી સ્થિતિમાં બહુ વખત રહેવું યોગ્ય ન લાગતાં મ્યાનમાંથી તરવાર ખેંચી બારણા તરફ વધ્યા. સરદારો પણ લાચારીથી તેમની સાથે થયા પરંતુ બહાર અંધાઈ જોઈ મહારાજની કે કોઈની આગળ જવાની હિંમત ન ચાલી, અને ‘દ્રાક્ષ ખાટી છે’ કહેવત માફક, ‘નાલાયક. વળી અંધાઈયે બહુ કર્યું છે તો’ કહેતાં સરદારો સાથે પાછા ફર્યા.

પ્રકરણ પ મું

સંકટ ! આ નામજ કેવું ભયંકર છે !! તે સ્થાન પણ નામ પ્રમાણેજ ભયંકર હતું. અને તેમાં ખરી રીતે નિર્દોષ પણ રાજાઓ

દોષિત ઠરાવેલા બિચારા વિજયસિંહને-તેને ફાંસીએ ચઢાવામાં આવે ત્યાં સુધી-સડ્યા કરવાનું હતું. આ સંકટગ્રહ એક કારાગૃહરૂપ-કેદખાનાનાજ ભાગરૂપ હતું. આ જગાએ દિવસે પણ અંધારું ઘેર અને મ્હોંયે મ્હોંય સુઝે નહિ તેવું રહેતું તો રાત્રિની વાતનું તો પુછવુંજ શું ?! સંકટગૃહ ચારે આબુથી મજબુત કઠણ પથ્થરના બનેલા કે-ટની દિવાલોજ હતું. તેમાં પ્રવેશ માર્ગને માટે ફક્ત એકજ દરવાજો રાખ્યો હતો. ઘણીજ સરસ રીતે સંરક્ષાયેલા કેદખાનાની મધ્યમાં અને જુદા જુદા ગુન્હાને માટે શિક્ષા પામેલા કેદીઓને-તેમને માટે ગુન્હાના પ્રમાણમાં વધારે ઓછી સગવડ-અગડવાળા લગભગ ૧૦૦ બાંધેલા ઓરડા હતા; તેમાં-રાખવામાં આવતા હતા. આ સવ ઓરડાની વચ્ચોવચ્ચ અને ભયંકરમાં ભયંકર એક ઓરડો હતો અને તેમાં વિજયસિંહને પુરવામાં આવ્યો હતો. જે ફાંસીની સળને યોગ્ય હોય કે રીખાવી રીખાવી ને મારવાને યોગ્ય હોય એવા કેદીઓનેજ તેમાં રાખવામાં આવતા હતા, અને તેમાં પડનારને મહા મુશીબત-અથાગ દુઃખ સહન કરવાનું તેથી એ ઓરડાને 'સંકટગૃહ' નામથીજ લોકો ઓળખતા.

આ કેદખાનાના દરવાજા ઉપર ૫૦ સિપાઈઓ પહેરો ભરતા હતા, અને ત્યાંથી આપણા ઉપર લખેલા સંકટગૃહમાં જવું હોય તો નાના મોટા મળી બીજા પાંચ દરવાજા ઓળંગવાના હતા. પ્રત્યેક દરવાજે મજબુત તાળાં વાસેલાં રહેતાં હતાં અને કોણુ જાણે કેટલાએ કેદીઓનો ભોગ અત્યાર સુધીમાં આ સંકટગૃહે લીધો હશે બિચારા વિજયસિંહની પણ ઘણીજ દુર્દશા થઈ પડી હતી. પોતે નિર્દોષ વિમળા ગુમ થઈ ગયેલી તેના પુનઃદર્શનની આશાને નામે મીડુંજ અને તે સાથે કાળનો દુત તેની આસપાસ ફેરા માર્યાજ કરતો હતો. તેના કાળજને ચિંતારૂપી કીટ કાર્યાજ કરતો હતો. અત્યારે સંકટગૃહ કેવલ તિમિરમયજ હતું, મ્હોંયે

મેં કે હાથેહાથ સુઝે તેમ નહોતું. આ ગૃહનો દરવાજો કંઈ દિશામાં હતો કે દિવાલો ક્યાં હતી તે પણ માલમ પડે તેમ નહોતું રાત્રિનો હતો કે દિવસનો તે પણ લાગ્યેજ તે જાણતો હતો કેદમાં પડ્યાને તેને આજે ચોથો દિવસ હતો અને થોડા ચણા અને જરમ પાણી ઉપરજ તેણે ત્રણ દિવસ કાઢ્યા હતા. મહા કષ્ટ આ પ્રમાણે પીડાતો વિજયસિંહ હજારો તર્ક વિતર્ક કરતો ધડીમ ધશ્વરનું સ્મરણ કરતો હતો તો ધડિમાં ઘુંટણીએ પડી તેને પગે લાગતો હતો; એવામાં એકાએક તેણે ખટક ખટક અવાજ થંતે સાંભળ્યો; અવાજ સાંભળી તે એકો થયો અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે કદાપિ કોઈ કોઈ સિપાઈ કે નોકર પીવાનું પાણી કે ખાવાને માટે ચણા લાવ્યો હશે પરંતુ કોઈ સિપાઈ કે નોકર ન આવ્યો ન આવ્યો. અને થોડીવારમાં તો જાણે એમ જણાવાનો ભાસ થયો કે કોઈ સંકટગૃહની દિવાલને તોડતું હોય ! તેનું અનુમાન સત્ય ઠર્યું. જાણવારમાં દિવાલમાં પડેલી એક ફાટદ્વારા દિવાનો પ્રકાશ તેને જણાવા લાગ્યો. થોડીવારમાં ફાટને બદલે હવે દિવાલમાં એક ગાબડું પડ્યું અને હાથમાં ફાનસ લઈને એક ઉંચા કદનો રાક્ષસી આકૃતિનો મનુષ્ય તેનાં આગળ આવીને ખડો થયો. તેણે કાળાં કપડાં ધારણ કર્યા હતાં અને મ્હોડા ઉપર બોકાની બાંધી હતી. કમરે કમરપટો ધારણ કર્યો હતો અને તલવાર મ્યાનસહિત તેમાં લટકતી રમતી હતી. એક એક હાથમાં ફાનસમાં રહેલો ત્રીણો દિવો બળતો અને ત્રીજા હાથમાં એક તીક્ષણ કટાર દેખાતી વીજ્યસીંહની પાસે આવતાંજ તે બોલ્યો:—

‘ ચાલો, ઉઠો હું તમને અહીંથી છોડાવવા આવ્યો છું. ’

‘ આપ મ્હને છોડાવવા આવ્યા છો ? ’ વીજ્યસીંહે આશ્ચર્ય

પામતાં કહ્યું—‘તો કૃપા કરીને કહે કે તમે મેલુ છો અને મને કેવી રીતે છોડાવવા માગો છો ?

‘તે બધું મુશ્કેલીથી ‘આપારે કંઈ જરૂર નથી’ ઉત્તર મળ્યો. વખત બહુજ થોડો છે. અહીંથી નીકળ્યા પછી બધી હકીકત તમને જણાવીશું. આટલુંજ હું કહીશ કે તમે નિર્દોષ છો એમ સમજીને-જાણીને હું તમને છોડાવવા આવ્યો છું.’

‘સર્વ એમ જાણે છે કે કુંવરસાહેબનું મુન મેં કહ્યું છે અને સ્થાપિત પણ થઈ ચુક્યું છે. તો હું નિર્દોષ છું એમ આપ કેવી રીતે જાણો છો ?’ વિજયસિંહે પથારે તાવુળ વર્તા પ્રશ્ન કર્યો.

‘તમે નિર્ધારિત રહો. હું સારી રીતે જાણું છું કે તમે નિર્દોષ છો તેણે કહ્યું.

‘ખેર, કદાપિ તમે મને અર્થથી છોડાવશો. પણ શું મહારાજના હાથથીજ હું કાંઈ છુટવાનો છું !’ તેણે એક ઉડા નિસાસો નાંખ્યો.

‘ચિન્તા ના કરો. તે માટે પણ બંદોબસ્ત કર્યો છે.’ તે નવા આવનાર પુરૂષે જણાવ્યું અને વિજયસિંહને તાકીદીથી તેમાર થઈ તેની સાથે જવા કહ્યું.

‘ત્યારે જો તમે કૃપા કરી આપશો. બધા શ્રમ મારે માટે લીધા છે, તો આપ શું એટલો બંદોબસ્ત કરી શકશો કે હું નિર્દોષ હરું. હું દુનિયાને એક નિર્દોષ તરીકે મારું મોં દેખાડી શકું. અને કુંવરસાહેબના ખુનીનો પત્તો મળે અને તે પકડાય ? કાશ્ચ નહીં તો સર્વ લોક ધારે છે અને હવે તો જરૂર તેમની ખાત્રી થવાની કે કુંવરને મેંજ માથાં હશે’ સારો ઉત્તર મળવાની આશાએ દીનતાથી બોલ્યો.

‘તમે સર્વ વાતે નિર્બંધતાથી નિર્ધારિત રહો; સર્વ જાણતોનો

ખાકો બંદોબસ્ત થયો છે વિમલાની બાબતમાં પણ તમે એકિર રહો.'
શાંતિ આપનારો ઉત્તર મળ્યો.

‘વિજયસિંહ—(આશ્ચર્ય પામતો) ‘શું પરમેશ્વરેજ મારે મારે
અવતાર ધારણ કર્યો છે કે કોઈ તેનોજ દુત મને છોડાવવા આવ્યો
છે ? આપે મને આપનો ઘણેજ આભારી બનાવ્યો છે. આપનો
જન્મપર્યન્ત ઉપકાર નહીં જૂલાય—બદસો નહીંજ વળાય.’

‘બસ આથી વધરે હકીકત હાલ તમને હું કહી શકતો
નથી. તમને આરા કરવામાં આવે છે કે તમારે મારી પાછળ ખા-
ઈળ એકદમ ચાલ્યા આવવું’ વિજયસિંહને હુકમ થયો.

તુરંતજ વિજયસિંહ ઉઠ્યો. પેલો મદદે આવનાર પુરૂષ જે
રસ્તેથી આવ્યો હતો તેજ રસ્તે પાછો નીકળવા માંડતા, વીજયસિંહને
દિવાલ નીચે એક મોટી સુરંગ જણાઈ, આ સુરંગદ્વારા તે અને તેને
બચાવનાર બંને કેદખાનાની બહાર નીકળ્યા.

બહાર નીકળતાં સુરંગના મોં અગળ તેણે બીજા ચાર બોકા-
નીદાર પુરૂષો નીહાળ્યા. આ સર્વ તેને છોડાવવા આવનારના સાથી
હતા. એક કલાક લગી સર્વેએ ચાલ ચાલ કર્યું અને પછી તેઓ
એક નદીને કીનારે આવી પહોંચ્યા. અહિં એક નાની હોડી જણાઈ.
આઠ માછીઓ મોટી મોટી ડાંગો લઈને તેને સાચવતા બેઠા
હતા. વિજયસિંહ અને તેના સાથીઓ સર્વ હોડીમાં બેઠા અને એક
દિશામાં તેમણે તેને હંકારી. હવે પોતાના સાથીઓ કાણુ હતા, તે
તેમને આકૃતિ જોઈને ધારવાનો વિજયસિંહને વખત મળ્યો. પરંતુ
તે જોવા માંડતો હતો તે પહેલાં તો તેને બચાવનાર પેલા ઉંચા કદ-
ના પુરૂષે કહ્યું:—“વિજયસિંહ ! તમે અમને ખરોબર ઓળખી લ્યો,
અમે અને તમે આ દુનિયામાં પહેલાં એકવાર મળેલા છીએ. ખરો-
બર તથાસો અને ઓળખી કાઢો.”

વિજયસિંહે તેમની તરફ ધ્યાનપૂર્વક જોવા માંડ્યું રાત્રિ થોડી જ બાકી હતી. ચન્દ્રમા અસ્ત થવાની તૈયારીમાં હતો. બાળસુર્યનાં કિરણો આમથી-પ્રકાશમાં શરૂ થઈ ગયાં હતાં અને તેથી વિજયસિંહને આકૃતિ ખરોખર જોવાનો અને તેના સંરક્ષકને ઓળખવાનો પ્રયત્ન જ સરસ સમય હતો.

આ પુરૂષની ઉંમર લગભગ ૩૫ વરસની હતી, તેનું શરીર ગૌરવરણું હતું. બાંધો મજબુત અને ઘાટિલો હતો. ચહેરો કંઈક લંબગોળ હતો. માથાના વાળ બહુજ નાના અને ખરડ થઈ ગયેલા જણાતા હતા. કપાળ સપ્રભ વિશાળ હતું; બ્રમર કાળી બ્રમરસમ હતી, આંખો મ્હોટી સામાને આંજી નાંખે તેવી હતી, નાક સદજ લાંબુ હતું; મુછો વાંકડી ફાંકડી લાગતી હતી દાંતોની હાર મજબુત હતી; તેના બે ઓઠ પણ નરમ હતા; પરંતુ નીચેનો હોઠ સદજ ઉપડા કરતાં મ્હોટો હતો. ગરદન ભરાવાદાર, છાતી પહોળી અને પાંતળાંની બાજુપર ધ્યાન આપતાં આ પુરૂષ કસરતી જવાન જેવો લાગતો હતો. અને દરેક અંગ ધ્યાનમાં લેતાં એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું કે, આ પુરૂષ એક પહેલવાન બહાદુર અને ખુનસુરત નર હતો અને અવસ્થાનું પ્રમાણ લક્ષમાં ન લઈએ તો એમ પણ કહી શકાય કે વિજયસિંહ કરતાં પણ તે વધારે ખુનસુરત અને બહાદુર હતો.

વિજયસિંહને સંકટગૃહમાંથી મુક્ત કરનાર આ નવો વીરનર કોણ હતો ! તે વાંચકોએ તો કદાપી અટકવું હશે, પણ હવે જુઓ. તેનું નામ જાણવાથી વિજયસિંહનામાં કાંઈ વિકર થાય છે કેમ ? તેના બચાવનાર તરફ તેની પ્રીતિ પૂર્વધન રહે છે કે કેમ ? તે તેને

તેઓજ ચહાદુર છે કે હવે તેના મનમાં તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે ? તે હવે તપાસીએ.

“આપની નેકરી અને આપે મારા ઉપર કરેલા ઉપકારનાં હું કેડલાં વખાણુ કરું!? આપે મારા શરીરે જે વર્તન અણબધું છે કે તે એક પ્રેમિ બાઈ પોતાના બાઈ પ્રત્યે ચહાદુર તેવું છે. કૃપા કરીને મને આપનું નામ જણાવશો?” વિજયસિંહે તેના ઉપકાર માનતાં પુછ્યું.

“મારું નામ!? મારું નામ નહારસિંહ છે.” તેણે અભિરાધથી જવાબ આપ્યો.

વિજયસિંહ ‘નહારસિંહ’ નામ સાંભળતાંજ આશ્ચર્ય પામ્યો, ચમક્યો અને બોલ્યો:—“નહારસિંહ!?! જે હુંટારાના નામથી પ્રખ્યાત છે તે?”

“હા હા.” નહારસિંહે જવાબ આપ્યો.

“પરંતુ આપના મહેરા ઉપર એક પણ એવું ચિન્હ નથી જણાતું કે આપ હુંટારા હો, કે એક જુલમી પુરુષ હો, તેમ માનવાને કારણુ મળે. હું તો માનું છું કે નહારસિંહ હુંટારો કોઈ બીજો જ છે અને આપ મારી મશકરી કરો છો.” તેણે નહારસિંહના સર્વે સાચિઓ તરફ જોઈને અને તેની અને તેમની સર્વે શક્તિ વગેરેનો ખ્યાલ કરતાં, આ વાતને મશકરી ધારીને કહ્યું.

“નહિ, નહિ, હું જાતેજ નહારસિંહ છું અને મહારાજા સિવાય બીજા કોઈનો હું દુશ્મન નથી. મહારાજે તમને તો મને પકડવાનો હુકમ કર્યો હતો ખરું?” તે પોતે જ નહારસિંહ છે એમ કહેતાં તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“આ વખતે તો હુંજ આપના હાથમાં છું ત્યાં એ વાતોને ક્યાં યાદ કરવી?” વિજયસિંહે ઊભા પડતાં ઉત્તર દીધો.

“ વિજયસિંહ ! તમે એમ નહીં ધારજો કે, કદાપિ તમે મને પકડવાને આવ્યા હોત, અને મારા સામા આવી ગયા હોત, તો પણ હું તો તમને આવીજ રીતે મળત, વિજયસિંહજી ! આ રાજા કેવો સેતાન બદમાશ છે તે તમે નથી જાણતા, અલખત, તમે એમ કહેશો કે, તેણે તમને પાળા પોષા ઉછેરીને મ્હોટા કર્યા છે અને એક ખુન્ની માફક માન આપી તમારો મોભો સાચવ્યો છે. પરંતુ ના તેણે પોતાની રાજી ખુશીથી આપનું સન્માન નથી રાખ્યું પણ એમ કર્યા વગર તેનો છુટકોજ નહોતો, હું સત્ય કહું છું કે તે તો તમારા પ્રાણનો એક કટો દુશ્મન છે. તમારા લોહીનો એક ખરેખરો તરસ્યો છે. કદાપિ અત્યારે તમે આ વાત નહિ માનો પણ હવે થોડા જ વખતમાં તમે પોતેજ કણુલ કરશો કે હું જે કહું છું તે અક્ષરે અક્ષર શરૂ છે. ” નહારસિંહે તેને કહ્યું.

“ એ વારતા નિર્બીવાદ છે, કે રાજા જે લક્ષણોથી યુક્ત જામ તેમાંનાં ધણાં લક્ષણ તેમાં નથી. તો પણ મને અદ્યાપિ એમ માનવાનું કારણ નથી મળ્યું કે મારી સાથે જરાયે તે ભેદથી વરત્યો હોય ! ” વિચાર કરતાં કરતાં નહારસિંહને તેણે જણાવ્યું.

“ ખરેખર, તે રાજાના પ્રપંચનો ભેદ તમે નથી સમજ્યા, વળી કુંવર સાહેબની લાશનું રહસ્ય પણ તમે નથીજ જાણતા. ” નહારસિંહે વિજયસિંહને મહારાજાના કૃત્યની હકીકત જાણવામાં આવે એમ ધારી કહ્યું.

“ હું નથી સમજી શકતો કે આપનું શું કહેવું છે ! કુંવર સાહેબની લાશનું તાત્પર્ય ! ? ” એ શું ? વિજયસિંહે બ્રમમાં પડતાં પુછ્યું.

“ એ પણ તમને ધીમે ધીમે જણાશે. હવે પ્રથમ તો હું તમને એ પુછવા માગું છું કે, તમે સાચા દિલથી મારી વાતોનો જવાબ દેશો કે કેમ ? તમે મારા ઉપર વિશ્વાસ ધરી શકો છો કે કેમ ? ”

નહારસિંહે વિજયસિંહને કંઈ પણ હકીકત કહેવા પહેલાં પુછવાનું યોગ્ય વિચાર્યું.

“આપ ! આપ એ બોલ્યાજ શું ? આપે તો આપના વર્તનથી મને એક ખરેખર ગુનામજ બતાવ્યો છે, અને હું પ્રતિજ્ઞ લઈને કહું છું કે મને જો આપ એમ બતાવી શકશો કે મહારાજા મારી સાથે દાવપેચ રમે છે, તો આપ મારા જીવનદાતાને હું મારા પ્રાણ પ્રિય મિત્ર તુલ્ય-મારા મુરખી વડિલ બન્ધુરૂપજ માનીશ.” વિજયસિંહે પ્રતિજ્ઞ લેતાં જણાવ્યું.

“તમારું કહેવું યોગ્ય છે,” નહારસિંહે કહ્યું. બતી શકશે ત્યાં સુધી તો આજેજ તમારી ખાત્રી કરી આપીશ કે મહારાજા તમારો કટો દુશ્મન છે અને આપોઆપ તમારા સસરા સુજનસિંહના હાથેજ તમને દુઃખ દેવા માગે છે.”

“આ વાત વળી મને વધારે નવાઈ પમાડે છે” તેણે કહ્યું.

“આની સામીતી તો તમને વિમળાથી મળશે, પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનો કે, તે પોતાના આપના હાથમાંથી જીવની બચી છુટી છે.” નહારસિંહે વળી એક નવી વાત વિજયસિંહને જણાવી.

“શું તેના આપના હાથથી ?” વિજયસિંહે ચમકતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“હા સુજનસિંહના સિવાય વિમળાના પ્રાણ લે એવો કોઈ નથી.” નહારસિંહે ક્રોધમુદ્રાથી કહ્યું, “ત્રણ જીવના તરસ્યા તમારા રાજા કંણસિંહે કેવી ચાલાકીથી કામ કરવું ધાર્યું છે તે તમે નથી જાણતા !”

“આપને આ સર્વ વારતાની ખબર ક્યાંથી છે ?” વિજયસિંહે આશ્ચર્ય પામતાં કંઈક વિચારમાં પડી જતાં પુછ્યું, “મેં તો સાંભળ્યું હતું કે, આપે આપનું સ્થાન ગિરનારની તળેટીમાં કંઈક રા-

ખું છે અને આપને ભયકડવા મને હુકમ પણ ત્યાં જવજ થયો હતો. ” તેણે વધારે જણાવ્યું.

“ હા, સર્વ એમજ જાણે છે કે, હું ગિરનારની તળેટી આગળ કંઈક રહું છું; પણ ના, મારું ઠેકાણું તો ક્યાંય નથી. ” ન્હારસિંહે કહ્યું અને પૂછ્યું—તમે કાણ છો ? તમારો પોતાનો હેવાડજ તમે જાણો છો; વિજયસિંહ ! ? ”

“ મહારાજના મ્હોંથી મેં એમ સાંભળ્યું હતું કે, મારા પિતાજી મહારાજના મિત્ર હતા. તે જંગલમાં લૂંટાનના સાથે માર્યા જવાથી તેમણે કૃપા કરી મને પાળી-પોષીને મ્હોટો કર્યો અને મને પોતાના પુત્ર સમાનજ રાખ્યો છે. ” વિજયે પોતાની હકીકત જણાવી.

“ જુકું ! ખીતકુત જુકું ” હેવાડ સભગતાં ન્હારસિંહના મુખમાંથી શબ્દો નીકળ્યા, અને કિનારાની તરફ જોઈને તે બોલ્યો— “ હવે આપણે ઉતરવાની જગા પાસે આપી પહોંચી છે. ”

ન્હારસિંહ અને વિજયસિંહ આ પ્રમાણે વાતો કરી રહ્યા હતા અને હોડી ઝપાટાખંચ ચાલ્યે જતી હતી. હંકારનારા માંછીઓ ઘણાજ મજબુત અને હોંશિયાર હતા, તુરંતજ ન્હારસિંહે હોડીને કિનારા તરફ લેવા હુકમ કર્યો. અને માંછીએએ તેમ કરતાં, હોડી કિનારે પહોંચી અને બે પુરૂષો પ્રથમ નીચે ઉતર્યા. ન્હારસિંહે એક તરવાર માંછીની કમરમાંથી કઢાવી વિજયસિંહને—“ જ્યો તમારી પાસે રાખો, કદાચ તેનો ઉપયોગ કરવો પડશે ” કહીને આપી, એવામાં એકાએક ન્હારસિંહની નજર એક છેડે નદીમાં તરતી જોળી ધીમે ધીમે નદીમાં તર્યા કરતી હતી. તેણે બે એક મિનિટ મુધા એકી ટસે જોળી તરફ જોયા કર્યું. અને એટલામાં જોળી ત્યાંજ અટકી કિનારા તરફ આવતી જણાઈ. ન્હારસિંહે વિજયસિંહ તરફ ફરીને કહ્યું—

ચેલી ગોળી નીચે કાઢી “જાણી નજરે પડતી ઝાણાય છે.”

“નક્કી એમજ લાગે છે. માફ ધ્યાન પણ એ બાણ તરફજ છે શું આપ તેને કબજે કરી દેશો?” વિજયસિંહે પૂછ્યું.

“અવશ્ય” ઉત્તરે મળ્યો.

“આજા હોય તો હું આ હોડીમાં બેસીને જાઉં અને તેને પકડું” વિજયસિંહે નહારસિંહને કહ્યું:—

“ના ના, હોડીને પોતાની તરફ આવતાં જોઈને તે તરતજ નાશી જાય” નહારસિંહે ઉત્તર આપ્યો અને તેણે કપડાં ઉતાર્યાં અને પ્રથમથીજ કસેટા એક લંબોટા બેર, હાથમાં એક છરા સાથે, માછીઓને કંઈક ઈશ્વારા કરીને પાણીમાં કુદી પડ્યો અને એક બીજા કુબકાની સાથે ગોળીની પાસે પહોંચ્યો. માછીઓએ ઝપાટાબંધ હોડીને તે જગ્યાએ લીધી અને જોત જોતામાં પોતાના માથા ઉપર ગોળી રાખી નદીમાં સંતાતા ચાલ્યા જતા પુરુષને પકડી લીધો.

કિનારે આવતાં નહારસિંહે તેને સારી રીતે ઓળખ્યો અને “કાણુ, કૃષ્ણદાસજી કે? વાહ સાહેબ, વાહ, તમે તો ખુબ કરીને શું?” પ્રથમ મસ્કરીમાં ઉડાવતાં કહ્યું. પછી એકદમ ગુસ્સો કરી તેને એક ઠોંસો લગાવી દઈ નહારસિંહ બોલ્યો—“હરામખોર, લુચ્ચા! ઠીક સંતાર્ધ સંતાઈને ફરતો હતો, હવે જાણજો કે તારું આવી બન્યું. નહારસિંહ લૂટારાને હાથે હવે તું નહીં બચી શકે.”

નહારસિંહ નામ સાંબળતાંજ કૃષ્ણદાસના હોંશકોશ સર્વ ઉડી ગયા; નહારસિંહે તેની સાથે બિલકુલ વાતચિત ન કરતાં તેની પ્રથમ, ઝડતી લેવા માંડી. તપાસમાં એક ખંજર અને મીણકપ્પડમાં લપેટેલી ચીડી નીકળી, તે લેતાં મુસ્કેટાટ તેને બાંધીને, નાવ ઉપર એકલા માછીએને તેણે હુકમ કર્યો:—“આ કૃષ્ણદાસને નહારગઢમાં લઈ

જઈ કેદ કરો. અમે પરમ દિવસે ત્યાં આવીશું અને તેનો યોગ્ય નિકાલ તે વખતે કરીશું. માછીઓ હુકમનો અમલ કરવા તેને લઈને ચાલ્યા અને કિનારા ઉપર ફક્ત બેજ, નહારસિંહ અને વિજયસિંહ રહ્યા.

પ્રકરણ ૬ હું.

નહારસિંહે હવે કૃષ્ણદાસની કમરેથી મિલકતપ્પડમાં વિંટાયેલી નીકળેલી પેલી ચીડી વાંચવા માંડી, તો નીચે પ્રમ.એ લખેલું તેમાં જણાયું—

મારા પ્યારા મિત્ર !

આખરે આપની સલાહ પ્રમાણે મારા પુત્ર સૂર્યસિંહને મારવાની યુક્તિ કરી વિજયસિંહને કેદમાં તો નાંખ્યો છે. હવે એકાદ બે દિવસમાં તેને ફાંસીએ ચઢાવી પછી નિરાંતે આરમમાં ઉઠીશ. આમ કરવાથી રક્ષિતમાં હું બદનામ નહીં થાઉં. ઘણે દિવસે મને આ લાગ મળ્યો છે અને આખરે હું તેમાં ફાગ્યો છું. ઘણા દિવસથી રક્ષિત-કાણુ જાણે કેમ ! પણ સર્વ રક્ષિત-વિજયસિંહની તરફ દારી કરતી હતી અને મારી પાસેથી રાજ્ય છીનવી લઈ તેને આપવા ધારતી હતી. પણ હવે રક્ષિતને તેનો પક્ષ લેવાને કાંઈ પણ કારણ મળે તેમ નથી, કામ ચોક્કસ-પાર ઉતાર્યું-છે. હવે ફક્ત એક વાંધો નહારસિંહ લૂટારાનો રહ્યો છે અને તેની ચિંતા મને થયાં કરે છે. જેમ વિજયનો કાંટો કાઢવાની તમે મને યુક્તિ બતાવી તેમ આ નહારસિંહને પકડવાનો પણ કંઈ કિમિયો શોધી કાઢશોજ, એવી મારી ખાત્રી છે.

તમારો સાચો મિત્ર,

કરણસિંહ

આ ચીઠી વાંચતાં, વિજયસિંહ ઘણોજ આશ્ચર્ય પામ્યો અને ન્હારસિંહ તરફ જઈ બોલ્યો:—

“હવે મારી ખાત્રી થઈ ગઈ કે, કરણસિંહ એક ઘણોજ લુચ્ચો અને બેઠમાન રાજા છે. આજ સુધી હું તેને મારા પિતા તુલ્ય માનતો હતો અને તેની માન ઉપર પ્રીતિ કાયમ રહે તેમ ઈચ્છતો હતો. મેં કોઈ પણ દિવસ તેના વિષે ખોટો વિચાર પણ કર્યો નથી તેમ તેની રજગાદી માટે તો સ્વપ્નામાં ખ્યાલેય કર્યો નથી. છતાં તે મારા ઉપર શા માટે દુસ્માઈ રાખે છે તે હું સમજી શકતો નથી.

આજ સુધી તો હું તેનેજ મારો મિત્રજ માનતો હતો.”

‘તમારો જરા પણ વાંક નથી; કારણ તમે હજી નથી જાણના કે તમે કેણુ છો અને તે કરણસિંહ કેણુ છે. જે વખતે તમારા જાણવામાં આવશે કે તમારા પિતાને મારનાર તે કરણસિંહ પોતેજ હતો ત્યારે તમને ખરેખરી નવાઈ લાગશે. અરે પછી તમે કહેશો કે એ કરણસિંહ હરામખોર અને કુનરાથી પણ નલકડી જાતનો છે’ ન્હારસિંહે વિજયસિંહને ધીમે ધીમે સંભાળથી વારતા જણાવવા માંડી.

‘શું મારા પિતાજીને કરણસિંહે મારી નાંખ્યા’? વીજયસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

‘હા’ ઉત્તર મળ્યો.

‘કેવી રીતે અને શા માટે?’ તેણે આશ્ચર્ય પામતાં પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો.

‘એ વાત વળી જુદી જ છે, લકડાકત બહુજ લાંબી છે અને આજે હું તમને નહીં કહી શકું.’ સવાર લગભગ થવા આવ્યું અને તેથી હવે સાવચેત થવું દુરસ્ત ધારી ન્હારસિંહે કહ્યું ‘જુઓ

સવાર થઈ ગઈ પુર્વ તરફની સુર્યની લાલી દેવે ઝળકે છે અને દેવે આ સ્થળે વધારે વખત રહેવું તે હાપણુ ભરેલું નથી. હું તમને સાચા દિવસની જણાવું છું કે મને તમારા સગાલાઈ જેવોજ આપ ગણુજો અને મારા સથે નેપાથી વર્તજો. દેવે મારા પરી રહેવાને ઠેકાણું આપ્યો, ત્યાં જો ત્રણ દિવસ નિરાંતે આરામ લઈ થાક ઉતારો અને તે દરમિયાનમાં તમને બધી દડાકતની ખબર પડી જશે.’

‘દેવે હું અપતો સંપુર્ણ ભરંસોજ રાખું છું. આપે મારો જીવ બચાવ્યો છે અને મને તે બેઈમાન રાખ્યા પણ સાવચેત કર્યો છે આપના ઉપકાર એક પછી એક મારા ઉપર થયેજ બચ છે. દેવે બધી વાતે હું નિર્ભય છું. ફક્ત એક વિમળાનીજ ફિકર મારા હૃદયમાં થડક્યા કરે છે.’ વિજયસિંહે ન્હારસિંહે કરેલા ઉપકાર પ્રદર્શીત કરતાં અને વિમળા સંબંધી કંઈક દડાકત મળે તો તીક એમ ધરતાં કહ્યું.

‘તમને નક્કી ખાતરી પર્વક કહું છું કે વિમળા તમને જલદીથી મળશે’ ન્હારસિંહે જાણાવ્યું અને વધારામાં કહ્યું—‘વળી તમને તમારી એક બહેનનો પણ મેળો થશે. તે મિચારાના શરીરમાં લાડકાં સિવાય બીજું કંઈ અત્યારે તો નથી.’

‘શું મારે બહેન પણ છે?’ વિજયસિંહે એક પછી એક નવી વારતા જણાતાં વધારેનું વધારે અજાણી પામતાં પુછ્યું.

‘હા છે’ પણ દેવે વધારે વતચિત કરવાનો વખત નથી. ઉઠો, જલદી ચાલો ઈશ્વરે શુંયે ધાર્યું હશે તેના ઉપર નિશ્વાસ રાખો.

‘કરણસિંહે એ ચીડી કેના ઉપર મોકલી હતી તે આપ જાણો છો?’ વિજયસિંહે ઉઠતાં ઉઠતાં ન્હારસિંહને પુછ્યું.

‘હા, હું જાણું છું. એ પણ ઘણો દરામખોર અને પાછ છે. પણ જો કે મારા હાથથી તો બચવાનો જ નથી જ.’

વિજયસિંહ અને નહારસિંહે હવે અહીંથી ચાલતી પકડી અને લગભગ અડધો કલાક ચાલ્યા પછી એ પીંપળાના ઝાડ પાસે પહોંચ્યા. અહીં કસકસીને તકિયાર રાખેલા બે ઘોડા વિજયસિંહે જોયા; 'મારી સાથે તમારી સ્વારીનો બંદોબસ્ત કરીનેજ હું તમને છોડાવવા આવ્યો હતો. ત્યો, હવે આ ઘોડાપર સ્વાર થઈ જાઓ અને મારી સાથે હવામાં ઉડો.' નહારસિંહે વિજયસિંહને કહ્યું.

અમારોહી થયેલા બન્ને વીરોએ ગિરનારની તળેટી તરફ પોતાના અશ્વો દોડાવ્યા, અને ભૂખ્યા તરસ્યા પહોર ધડી દિવસ બૂકી રહ્યો ત્યાં સુધી પોતાના ઘોડાને હંફાવતા ઉડ્યા, આખરે એક ઘીચ જંગલમાં તેઓ પેઠા અને તેમાં પ્રવેશ કરતાં એક પુરાણા વખતના ખંડેર આગળ ગયા. નહારસિંહ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને વિજયસિંહને નીચે ઉતરવાનું કહેતાં તેને જણાવ્યું કે, તે ખંડેર તેજ નહારસિંહનું પડી રહેવાનું ઘર હતું.

બહારથી ખંડેર જેવા જણાતા આ મકાને અંદરથી તો પાંચ છ વીધા જેટલી જમીન રોકેલી જણાઈ, ઘણાં વર્ષોથી હવડ પડી રહેલું અને વરસાદ વિગેરેથી પડી ગયેલું હોવા છતાં અત્યારે સો સવાસો માણસો ખુશીથી તેમાં ઘણીજ સારી રીતે રહી શકે તેવું આ ખંડેર હતું, તેની મજબુત અને પહોળા દીવાલો આ ખંડેર પ્રથમ કોષ રાજ્યે બંધાવેલું હશે ને રાજ્યને રહેવાનુંજ સ્થાન હશે એમ સુચવતાં હતાં. દીવાલો હજુએ તેવીને તેવીજ મજબુત હતી. અને અંદરનો કેટલોક ભાગ પડી ગયેલો હોવા છતાં કેટલાક કોઠારો અને ઝોરડાઓ બહુજ સારા રહ્યા હતા. આમાંના એક નહારસિંહે અને બીજામાં તેના અનુસંગિઓએ રહેવાનું રાખ્યું હતું, વીજયસિંહે અહીં બીજા લગભગ ૫૦ બહાદુર નરો જોયા. આ બહાદુરો સર્વ ગીતે

મળ્યું અને કુલજ લડવેયા હતા, નહારસિંહ વીજવસિંહને પોતાના એક ખાસ જોરડામાં લઈ ગયો અને રસ્તાનો થાક ઉતરવાને એક પહોરે સુધી આરામ લેવાનું કહ્યું.

પ્રકરણ ૭ મું.

મેવાડનો સુર્ય હાલ ઉદયમાન થવા લાગ્યો હતો. મારવાડ અને અંબરના જેવા મોટા રાજ્યો પણ તેના રાજ્યના સામેલ મંડળમાં વિરાજવામાં માન સમજતા હતા; અને પશ્ચિમમાં અમર-કોટથી તે પૂર્વમાં ચન્દેરી, અને ઉતરમાં બિયાનાથી તે દક્ષિણમાં છેક આણ સુધીના આખા મધ્ય હિન્દુસ્થાનમાં એક સુવંશી સંત્રામસિંહની જ આણ મનાતી હતી.

આવે સમયે મેદિનીરાયને માળવા છોડવું પડ્યું; અને ચન્દેરી આવ્યા પછી થોડાજ વખતમાં મેવાડી મહારાજ તરફથી તેને પોતાની પાસે આવવાનું આમત્રણ મળ્યું. આ વખત રજપુતાનામાં મહારાણા સંત્રામસિંહના રાજમંડળમાંનો રાયસીનનો તુવારરાજ જેને સિલાહએદ-દીનનો ખિતાબ બાદશાહ તરફથી મળેલો હોવાથી તે અથવા વધારે દૂકા 'સિલહદી' નામથી ઓળખાતો હતો. તે સિસોદિયા નરેન્દ્રનો જમણો હાથ થઈ પડ્યો હતો અને રજપુત લશ્કરોમાં સેનાધિપતિનો માનવંતો દરજ્જો ભોગવતો હતો. દિલ્હી, ગુજરાત, અને જુવાનપુરના મુસલમાન સત્તાધારીઓમાં ઘણા લાગવગવાળો મનાતો હોવાથી, મહારાણાનું તે રાજ્યો સાથે ખાનગી અથવા જાહેર કામકાજ તેનાજ હાથમાં રહેતું અને તેથી પણ તે સંત્રામસિંહના

મુખ્ય સલાહકાર તરીકે માન પામતો. આ પ્રમાણે કેટલોક વખત ચાલ્યું, પરંતુ અંતે મહારાણાને પણ તહેના ઉપર શક આવવા લાગ્યો; અને તરફ દોલકી બજાવવાને પ્રયત્ન કરતો માલમ પડવાથી તેને આ તેના મોટા અધિકાર ઉપરથી ખસેડવાનું આવશ્યક જણાયું અને તેથી તેનું કામ ઉપાડી લે એવા કોઇ રાજનીતિજી વીરનરની જરૂર પડી. મેદિનીરાયને માળવામાંથી બોલાવવાને ખાસ મનુષ્યો મોકલ્યાં, પરંતુ તહેમને માંગમાં જ ખબર મળી કે માળવા ઉપર રાજથી ચડાઇ કરવાને તે ચંદેરીમાં લશ્કર એકઠું કરે છે. મહારાણાને આ સરવે વિદિત કરવામાં આવ્યું, પરંતુ તે આખરે તો તેનો આગ્રહ ઘણોજ વધારી મુક્યો. રજપુત રાજ્યોનાં શિરચ્છત્રની આસાને અસ્વીકાર, એ તે સમયના રજપુતાના હૃદયમાં સ્વપ્નવત્ પણ નહોતું. પરિણામ એ આવ્યું કે, માળવાના સુવ્રતાને સલાહ કરવા મોકલેલું કહેણ તેણે કમુલ રાખ્યું, અને પછી તરતજ પોતાનું ભવીષ્ય, રજપુતાના તે મધ્યકાલીન મહારાજના ભાવિ સાંથે સંયુક્ત બેઠું મુક્યું.

પરંતુ સિવઈદી પણ કાંઈ જેવો તેવો માણસ નહોતો. કે એનું ઇચ્છાનુસાર માન અપમાન કરી શકાય; એની રાજ્યપતાકાની પાછળ ત્રીસહજાર સ્વાર દૂત કરતા અને એના યુદ્ધનાદના અગણિત પ્રતિધ્વનિ થતા. એની સેતાની શુદ્ધિ, એની સરપતી સમાન આકર વાયુની શક્તિ, અને એની-ગમે તેવા શત્રુઓમાં પણ-ભળી જવાની તેમને મિત્ર કરી નાંખવાની યુક્તિ અસામાન્ય હતાં. મુસલમાની રાજબંધારણો, રજપુત રાજનીતિઓ, યુદ્ધકળા, ખટપટ, વગેરેનું જ્ઞાન એનામાં એટલું સાફ હતું, કે જો એણે ધાર્યું હોત તો તે નિઃસંશય આખા ઉત્તર હિન્દુસ્થાનના ચક્રવર્તિ મહારાજ તરીકે સંગ્રામસિદ્ધને

સ્થાપિત કરી શકત; બાબર આવતાં પહેલાં તો ક્યારનાયે લોદીઓ નીમુળ થઇ ગયા હોત અને દીલ્હીના રાજ્યાસન ઉપર બેઠેલા સુ-ર્યવંશી નરેન્દ્રને કોઇ પાણીપત અથવા સિક્કીની ધારની રાખવાની હતીજ નહિ !—પણ તુંવારરાજને સ્વદેશ, સ્વધર્મ, વગેરેનાં શ્રેયનું કાંઇ જ્ઞાન અગર જ્ઞાન હતુંજ નહિ; તેનો હૃદય વિરાગિત મદાર દેવાધિદેવ ‘સ્વાર્થ’ અને તેની વેદી ઉપરજ તેણે સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું હતું. જે મનુષ્ય સ્વદેશોત્તનિ અર્થે પ્રયત્ન કરતાં સ્વધર્મરક્ષા અર્થે મહેનત લેતાં, હિન્દુ રાજસત્તાની પુનઃસ્થાપના કરવામાં વિજયી નિવડતાં, લામાશાહ, ચન્દ, જયમલ-ફતેસિદ અને બીજા અનેક મેવાડી સ્વદેશાભિમાનીઓ કરતાં પણ વધારે યશસ્વી,—કારણ કે વધારે કૃષ્ણપ્રદ,—વનરાજ, શિવાજી, માધવરાવ સિધિંગા અને ગણગુન-સિંહ જેવા અર્વાચીન સ્વદેશભક્ત મદારથીઓના જેટલું જ કીર્તિવિભૂષિત અમર નામ મુકી જતો ગયો હોત, તેજ મનુષ્ય લાલ કોઇની સ્મૃતિએ પણ ચ્હડતો નથી અને કદાચ સ્મૃતિના સ્વપ્ન રાજ્યમાં તે કદિ કદિ પેશી જાય છે તોપણ ત્યાં તે અત્યંત, સંપૂર્ણ ધિક્કારને પાત્ર થવાને જ !—નેપોલીયનની પેઠે તેની સમક્ષ પણ બે મારગ ખુલા હતા. વોર્શીંગ્ટન થવું અથવા કોમવેલ; તેણે ઇશ્વરદત્ત બુદ્ધિપ્રભાવનો દુરુપયોગ કર્યો, બીજને અધોગતી ખેંચી જતો મારમ સ્વીકાર્યો—સ્વદેશનું સ્વાર્થનું વેદી ઉપર બળિદાન આપ્યું,—અને ક્ષણિક રાજ્યલોભને ખાતર, અમર કીર્તિનો નાશ કર્યો !

આવા માણસને સત્તા ઉપરથી ખસેડવાનો હતો; તેટલું કામ તો મેદનીરાય યુક્તિથી હિંમતથી કરી શક્યો; સીલૈદીને સેનાપતી તરીકે કાયમ રહેવા દીધો, પરંતુ સૈન્યના કંઇક વિભાગ કરી નાંખી, તેમાંના પ્રત્યેક વિભાગ ઉપર મહારાજાના ખાસ સેવકો—ખડમ રક્ષકોમાંથી

યોગ્ય જોઇને અકકેકો નીમી દીધો; ત્હેની મુખ્ય સચિવ તરીકેની પદવી રહેવા છઠ્ઠ, ત્હેને ઉત્તર સીમાનો સંરક્ષક અને રજપૂત લશ્કરના હરોળનો મુખ્ય સરદાર, એવી માનવંતી પરન્તુ નામનીજ સત્તાવાળી પદવીઓ તેના ઉપર એનાયત કરરામાં આવી, અને તે તે જમાઓના કામકાજને માટે ચિતોડ કરતાં બિયાના વધારે સગવડવાળું ઘર્ષ પડશે, એમ સૂચન કરી. તેને ત્યાં જવા લલચાવ્યો. આમ કરવાથી સિલેદી ઉપર દુસ્મનો સાથે વિશેષ સખંધ ખાનગી પરિચય રાખવાનો તથા ગુપ્ત મસલત કરવાનો જે શક હતો તે તો કામચલાવ રહ્યો, પરન્તુ હવે રાજ્યમંદીરમાં ચાલતી સર્વ બિનાથી અજાત રહી, પોતાની ખટપટનાં કેટલાંક મુખ્ય સાધનોથી રહિત થયો. અલખત તે ગમે તેટલો સમર્થ, ગમે તેટલો સત્તાવાન હતો તો પણ મદારાણા સંત્રામસિંહને મન ત્હેને શક્તિ રહિત કરવો એ સ્હેજ હતું; તેના ત્રીસહજાર સ્વારો, તેનું બળવાન પાયદળ, એ સર્વ મેવાડી મહારાણાની શક્તિ આગળ તુચ્છ હતાં ! પણ સંત્રામ 'રજપૂત' હતો, અર્થાત રજપૂતાઈની સર્વ રીતિ નીતિઓનો શ્રેષ્ઠ અનુયાયી હતો; અને તેથી એકવાર જેને મિત્ર કર્યો. ત્હેને વિના કારણ અથવા નિર્બળ કારણ ઉપરથી દુસ્મનવત્ ગણવો એ ત્હેને ઔદાર્યશીલ હૃદયને અજાનજ હતું; બીજું એટલા બધા રજપૂતવીરોને તેમના રાજા ઉપરના શક્યથીજ રિપુ તરીકે ગણવા અને મ્લેચ્છ મંડળ વિશેષ સખળ થવા દેવું એ રાજનીતિથી પણ વિરુદ્ધ હતું. વળી સંત્રામસિંહને તો ખાત્રીજ હતી કે કોઇ પણ રજપૂત નામધારી મનુષ્ય થોટો વખત આણુમાણ્યો રહે અથવા પોતાના ઉપર કોઈપણ કારણને લીધે ઈર્ષા અથવા વૈર રાખતો હોય તો પણ તે સ્વદેશને ખાતર-સ્વધર્મ રાજ્યના પુનઃસ્થાપનને માટે પ્રયત્ન કરવાને ઉત્સુક ન

થાય. એમ હોયજ નહિ. આવાં આવાં અનેક કારણોને લીધે સિલ્લે-
દીને ફક્ત ખસેડવામાંજ આવ્યો અને તહેને સ્થાને ખાનગી રીતે
મેદિનીરાયે કામ કરવા માંડ્યું—પરંતુ સિલ્લેદી પણ સમજી ગયો કે
મહેને આ લોકોએ જાણી જોઇને ખસેડ્યો, વળી રજપૂત લશ્કર
જે સત્રામસિંહના ઉપરીપણા નીચે લડાઈના મેદાનમાં અનુપમ
અંકય દર્શાવતું હતું. તે શાન્તિના સમયમાં વાસ્તવિક રીતે તેન
પ્રત્યેક ટુકડીના જુદા જુદા સરદારોના હાથ નીચે હોઈ, વિભાગ અને
વિગ્રહ તથા ખટપટ અને અશાન્તિના સંગ્રહસ્થાન રૂપ હતું. જુદા
જુદા રાજ્યોનાં મનુષ્યો ભિન્ન ભિન્ન કુટુંબોના રજપૂત જેઓએ
ધણીવાર એક બીજાના પ્રતિસ્પર્ધિ અથવા રિપુ તરીકેજ વર્તન કરેલું
તેઓ જે કે સત્રામસિંહના સર્વવ્યાપી યશસ્વક તળે કાણેક પર્યાન્ત
એકત્ર થયા હતા, તેઓ સાધારણ રીતે તો પોતપોતાની ખાનગી
જીંદગીમાં તો દરીફ અથવા દુસ્મનજ હતા; આને લીધે હિન્દુઓના
રાજ્યની પુનઃસ્થાપનાની મંગલ યાદીમાં પણ અને ઇર્ષ્યા તથા સ્વાર્થ
અને વેરનાંજ ગીત સંભળાતાં હતાં !

આવા રાજ્ય મંડળમાં સિલ્લેદી જેવા હુશિયાર મનુષ્યને પોતાના
પક્ષકાર—પોતાના એનુયાયીઓનું મંડળ ન હોય, એ સંભવીત નહોતું;
કેટલાક તેના પક્ષના મૂળથીજ હતા, કેટલાકને એનાથી કાંઈ કાંઈ
લાભ થયેલા હતા, કેટલાકને એનાથી લાભ થવાની આશા હતી. થો-
ડાકને મેદિનીરાયના આવવાથી નુકશાન થયેલું મનાતું હતું તથા
કોઈક પોતાના લોક કુખેલા ધારતા હતા,—આ સરવે તેને અનુસરનારા
તરીકે બહાર પડ્યા. બીજું મંડળ મેદિનીરાયના પક્ષના માણસોનું
હતું જેઓ રાજ્યનું હિત એનાથીજ થશે એમ માનતા હતા, જેમને
સિલ્લેદીની રાજનીતિ વિષે ઘણો અવિશ્વાસ હતો (અને આ પક્ષમાં મનુષ્યો

પણ કાંઈ ઓછાં નહોતાં) તે તે સર્વ પોતાને ચન્દેરીના રાજના સદાયક તરીકે ગણાવા લાગ્યા વળી કેટલાક રજપૂત વીરો એવા પણ હતા કે જેમને આ બંને પક્ષમાંથી ગમે તે સખળ-શક્તિમાન થાય તેની લેશ પણ સ્પૃહા નહોતી; “મહારાણા અને સ્વદેશનાં સેવા કરવામાં ગમે તે પક્ષ સત્તાધારી હોય તેની દરકાર નથી. અમારા ધર્મનું રક્ષણ કરવાનું યોગ્ય સાધન અમારી તલવારો છે, અને ગમે તેવી ખટપટ અમારી આસપાસ પોતાની ગુચવણ જળા પાથરશે; તો તે કાપી તોડી બહાર નીકળવામાં સદાયક તરીકે અમારા ખડગ ખુલાં છે: આમ કહેનારું અને વર્તનારું મંડળ એ રજપૂતોનો એક ત્રીજો વર્ગ હતો. પરંતુ એટલું તો ખરુંજ, અને કબુલ કરવું પડશે કે, આવા પક્ષો પડેલા હતા છતાં, રણશિંગાના એકજ અવાજની સાથે સધળા રજપૂતો હો અથવા મીત્ર હો, પણ એક બીજાને સદાય કરવાને, એક બીજા સાથે યુદ્ધે ચલવાને લક્ષ્યેશો ઉત્સુક, તત્પરજ રહેતા; સિલ્લેદી જેવા સ્વાર્થી મનુષ્યો તેમનામાં થોડાજ જોવામાં આવતાં અને તેવાં મનુષ્યોના અનુયાયીઓમાં પણ મહારાણા, ચિતોડ, અને રજપૂત રાજ્યની પુનઃસ્થાપના વિશેની ભક્તિ તો એક સરખીજ— અતિશય શ્રદ્ધાયુક્તજ હતી ! છતાં પણ સુલેહના સમયમાં સિલ્લેદી જેવા રાજદારીઓ તેમના ઉપરની પોતાની સત્તાનો કેવળ દુરુપયોગજ કરતા, અને કવચિત્ કવચિત્ તેનું કળા દલગીર્તિનાં મેદાનોમાં પણ રજપૂતોને ભોગવવું પડ્યું હતું.

આ પછી વિજયસિંહ થોડીવાર થનાંજ રહ્યો પણ પછી તે બોલ્યો:—

“ ખરેખર તે અત્યંત દૃષ્ટ અને ઘોર કર્મ કરવા વાળો છે અને તેની સાથે ભલ્લમનસાઈ ભલ્લમનસાઈનેજ વગોવનાર છે,”

“ એમજ છે, આપનું કહેવું યથાર્થ છે. ”

“ આપે મને એ ન કહ્યું કે, લાલ કરણસિંહ સેનાપતિનો પુત્ર ક્યાં છે અને શું કરે છે ? ” વિજયસિંહે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો.

“ શું એ ભેદને પણ મારે અત્યારે ખુલ્લો કરવો ? ” પ્રશ્નમાં પ્રશ્ન થયો.

“ જુ લા. તે સાંભળવાની-જાણવાની ઇચ્છા તો છે. ”

“ કરણસિંહ સેનાપતિના ન્હાના પુત્ર તો આપજ છે. પરંતુ આપની બહેન ક્યાં છે તેની સ્થિતિ કેવી છે તે મને ખબર નથી. પહેર મુઠ્ઠી તો તે હવતી હતી પરંતુ આ સાથે તેને મારી નાંખી છે કે કંઈ સંતાડી રાખી છે એ હું નથી જાણતો. ” ન્હારસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

આ લોકીકત સાંભળતાં વિજયસિંહનું હૃદય બહાદુર છતાં પી-ગાળ્યા વગર ન રહ્યું. તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલવા લાગી. ન્હારસિંહે બહુ પ્રકારથી સમજાવ્યો અને દીલાસો દીધો; પરંતુ તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું, છાતીએ કુમો ખાઝ્યો અને તેનાથી રોવાઈ જવાયું. આખરે થોડીવારે પુનઃ સાવધાન થઈ તેણે વા-તચિત શરૂ કરી અને ન્હારસિંહને પુછ્યું:—

“ આપે મને એમ કહ્યું હતું કે તમારે એક બહેન છે તે પણ તમને મળશે. તેના અંગ ઉપર લાલ તો લાડકાં શિવાય કંઈ નથી. આપે મારી લોકીકતમાં કહ્યું તે એજ બહેન વિશે કતી ? ”

“ હા, એજ બહેન. ” ન્હારસિંહે ગંભીર મુખસુદ્રાથી કહ્યું.

“ ત્યારે આપ એમ કેમ કહો છો કે એક વાર્તા એની ખબર નથી. ” આતુર અંતઃકરણથી વિજયસિંહે પુછ્યું.

“ એમ કહેવાનું કારણ એજ કે તેની સ્થિતિની હાલ મને ખબર નથી. ઉડતી વાત એવી સાંભળી છે કે કીલ્લાના એક કેદખાનામાં તેને સંતાડી રાખી છે અને તે મહા દુઃખમાં છે. તેને માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગવાંજ બાકી રહ્યાં છે. હું ગદ્ય કાલે કેદખાનામાં જઈ તેનો પત્તો મેળવવાનો હતો; પરંતુ એટલામાં તમારા ઉપર થવાના જીલમની મને ખબર મળવાથી હું તે કામ ન કરી શક્યો અને તમને છોડાવવાના બંદોબસ્તમાં ગુંથાયો.” નહારસિંહે હકીકત જણાવી.

વિજયસિંહ-તેનું નામ શું ?

નહારસિંહ-વિજ્યા.

વિજય-શું તેનો પત્તો જલદી મળશે એવી આપને આશા છે.

નહાર-એમાં કાંઈ શક છે ?

આ વાક્ય સાંભળતાં વિનયથી વિજયસિંહે નહારસિંહને પુછ્યું:-

“ આપને મારે હવે એક વાત પુછવાની છે અને તે એ છે કે, આપે મારા ઉપર આટલી મહેરબાની કરવા કયા ઉચ્ચ ઉદ્દેશથી ધાર્યું છે અથવા અમારાજ લીધે રાજની સાથે દુશ્મનાવટ શાથી બાંધી છે તે કૃપા કરી મને જણાવશો ? ”

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં નહારસિંહ પ્રથમ તો વિચારમાં પડ્યો પણ તુરંતજ તે બોલ્યો : “ આ ભેદ પણ છુપો રાખવાની જરૂર હવે જણાતી નથી તમે ઉભા થાઓ, મને બેટો ” અને તેને બેટી પડતાં તેણે કહ્યું, ‘તમારો મોટો ભાઈ હુંજ છું’ હર્ષનાં આંસુ બન્નેની આંખોમાંથી ચાલવા માંડ્યાં; નહારસિંહે આગળ ચલાવ્યું મનેજ રાહોડે જખમી કરીને કુવામાં ફેંકી દીધો હતો. ઇશ્વરે મારો જીવ બચાવ્યો અને એક સોદાગર તે રસ્તે થઈને જતો હતો તેણે મને કુવામાંથી બહાર કાઢ્યો મારું મુળ નામ તો પ્રતાપસિંહ છે.

પરંતુ રાજાને બદલો આપવાને હું આ વેશમાં રહું છું, હું છુટારો નથી તેમ રાજા શિવાય બીજા કોઈને દુઃખ પણ નથી દેતો. ફક્ત તેનીજ દોલત હુંદું છું અને નિર્વાહ ચલાવું છું.

આ પ્રમાણે પોતાના ભાઈનો મેળાપ થતાં વિજયસિંહને અનલદ્ધ ખુશી પ્રાપ્ત થઈ અને ઘડીએ ઘડીએ ઉઠી ઉઠીને તેને બાઝી પડવા લાગ્યો અને ભેટવા લાગ્યો. થોડીવાર વાતચિત કરી તેઓ બન્ને ખેડેરમાં ગયા અને હવે શું કરવું તેનો વિચાર ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

દૃગ્દુષ્પક્ષની રાત્રિ. અંધારું ઘોર. મધ્યરાત્રિ વીતી ગયેલી, નભ-ગર્જનના ધુધટવાટા વિજળીના ચમકારા મુશળધાર વરસતો મેલ, સડક ઉપર પણ ઘુંટણુ સુધી પાણી ચઢી ગયેલાં, કોઈ મનુષ્યનું તો રસ્તા ઉપર નામજ શાનું ? એવે સમયે એક મનુષ્ય ત્રણ વર્ષના એક બાળકને સોડમાં રાખી મિળકપ્પડથી છાતી સરસો તેને ઢાંકી દઈ, ઓઢેલી છત્રીની આડ કરી લપાતો લપાતો કીણાની તરફ લઈ જતો હતો માર્ગમાં જતાં જતાં કોઈ સ્થળે સહજ આરામ લઈ ઝરમર વરસતા વાદળ નીચે પુનઃ પ્રયાણ કરતો કોલ્લાના મેદાનમાં જ્યારે તે પુરૂષ ચાલ્યો ત્યારે તેના રસ્તામાં ડાબા હાથ ઉપર આવેલા એક શિવાલયમાં તે નિર્ભયતાથી પેઠો અને ત્યાંના સભામંડપમાં કેટલોક સમય તેણે વિશ્રાન્તિ લેવાનું ધાર્યું પરંતુ એટલામાં પેલું બાળક ચાસેચાસ પાડીને રડવા માંડ્યું અને તેનો અવાજ બાલણી પુજારી ઉઠી બહાર આવ્યો અને આ પુરૂષની રહામે આવી ઉભો અને પુછ્યું કાણ રાય સાહેબ !

‘હા.’

‘ચાલો ફીક થયું, આપ પધારી ગયા તે જંત કે આ વખત બહુ બારીક છે છતાં અત્યારે લાગ ફીક છે.’

રાયસાહેબે બાળકને શાંત કરતાં કહ્યું:—‘ફક્ત આ બાળકનીજ પીકરનો વિચાર થાય છે.’

‘કંઈ અડચણ નહીં.’ પુનરીએ કહ્યું, ‘હવે આપ દેકાણે જ આવી પહોંચ્યા છો એમ ધારી મારી સાથે પધારો.’

આ શિવાલયની દિવાલ કિલ્લાનો દિવાલ સાથે જોડાયેલી હતી. કિલ્લો તો નામનોજ હતો. તેને એક મોટી ઈમારત નામ આપીએ તોપણ ચાલે. પરંતુ તેની દિવાલ મજબુત અને બહુ પહોળી હતી. આ કિલ્લામાં નાનાં મોટાં ઘણાં કેદખાનાં હતાં. અહીંનો રાજા કર-ણસિંહ રોડોડ ઘણો સુખ અને જુલ્મિ હતો. ખજાનો એકઠો કરવાનો અને ઈમારતો બનાવવાનો તેને શોખ હતો ઉપરાંત હતો. છતાં ખરચ વધારે થઈ જવાના ભયથી ફોજ પણ થોડીજ તેણે રાખી હતી. અને નેપાળના રાજાની પ્રીતિ મેળવેલી એટલે સર્વને તેજ તૃણવત લેખતો હતો. નહારસિંહે તેને નીચોવીજ નાંખેલો. હોવાથી તેનો ખજાનો લગભગ તળીયા ઝાટક થઈ રહ્યો હતો.

વરસાદ વરસતો હોવાથી કાંબળો ઝોઢી પુનરી રાયસાહેબને સાથે લઈ કિલ્લાની પાછળ આવેલા એ ચાર દરવાજે ગયો. બેત્રણ વાર ધીમેથી સાંકળ ખખડાવી કે તુરતજ કમાડ ઉઘાડ્યાં અને અન્ને અંદર પ્રવેશ કર્યો. દરવાજો ઉઘાડનાર એક વૃદ્ધ ચોકીદાર હતો. દરવાજો ફરીથી તેણે બંધ કર્યો પુનરીએ અહીં રાયસાહેબને કહ્યું:— ‘હવે આપ પધારો અને જલદીથી પાછા પધારજો. હું જાઉં છું.’

રાયસાહેબે છત્રી ત્યાંજ મુકી અને આળકને છાતી સારસોઃ દાખેલો. રાખી એક ડાખા હાથ ઉપર આવેલી મુરંગદારા થોડી જ વારમાં એક મહેલ આગળ પહોંચ્યા અને ઉપર ચઢી ગયા ત્યાં બે દાસીઓ તેમને મળી. આ દાસીઓ તેમની રાહ જોતીજ બેઠેલી હતી પછી સર્વે ત્યાં આગળની એક નિસરણીયા એક કોટડીમાં ઉતર્યા એક દાસીએ રાયસાહેબને કહ્યું:—“જો માનસિંહ ખવાસની મદદ આજ ન હોત તો અમારાથી આ કેદખાનામાંથી ન જઈ શકાત. આજે તેને રાજ કરવા મહેનત પણ ખુબ લેવી પડી છે. તે પિયારો નેક અને ભોળા દિલનો તે હાથમાં આવી ગયો અને તેણે હા કહી દીધી. નહીં તો અમારું કાંઈએ ભાગ્યેજ ચાલત. હવે આપ અહીંજ થાઓ. હું જઈને તેને બોલાવી લાવું આમ કહી દાસી ચાલી ગઈ અને થોડીવારે વૃદ્ધ માનસિંહ ખવાસને સાથે લઈને પાછી આવી પહોંચી.

આ ખવાસની ઉંમર ૧૦૦ વર્ષ ઉપરાંતની હશે. હાથમાં એક બળતું ફાનસ તેણે રાખેલું હતું. રાયસાહેબની પાસે આવી નમન કરીને તેણે કહ્યું:—જુઓ રાયસાહેબ, આપના હુકમનો અમલ તો મેં કર્યો છે, પણ મારી ઇજ્જત સંભાળવી હવે આપના હાથમાં છે. કેવળ વિશ્વાસુ સમજીનેજ ચોર દરવાજાની સંભાળની સુપરન મને થઈ છે. એક રીતો તો હું આપને આ મારગથી જવા દેવામાં નિમકહરામી કરું છું; પરંતુ ખીજ રીતે જોતાં વિજ્યા દયા-ગોચ્ય છે, તેની સ્થિતિ યાદ કરતાં મને રડવું આવે છે અને આ આપના આશ્રયમાં રહેલા આળકનો હાલત વિચારતાં તો કાળજી કપાઈ જાય છે. ખરેખર હું એક અન્યાયા રાજાનું અન્ન ખાઉ છું. પરંતુ લાચાર છું, ગરીબી મારી નાંખે છે. તે નહીં તો આજેજ આ નોકરી છોડવા હું તૈયાર છું.

“માનસિલજી, તમે અરેખરા ઉદાર દીલના અને એક પવિત્ર માણસ છો. ઈશ્વર તમારી આ સાચી દાનતનો બદલો આપશે જ. હાલ તો તમે નોકરી છોડવાનો વિચાર પણ ન કરશો. અમારું કામ ધુળધાણી થઈ જશે. હવે ઘડિયાં ચોઘડિયાં વાગે છે થોડાજ વખતમાં આ રાજ્યનો સાચો રાજા ગાદીએ આવશે અને રૈયતને જીલ્મીના પંનમાથી મુક્ત કરશે.” રાયસાહેબે તેને શાન્તિ આપતાં કહ્યું.

‘ઈશ્વર એ વખત વહેલો દેખાડે’ માનસિલજી ગોલી ઉઠ્યો. ‘હવે દયા કરી કલાકેક આપ અહીંજ થોભો. એક કલાકમાં પાછો આવીશ ત્યારે કેદખાનામાં જવાનું તાણુ ઉઘાડી આપીશ; કારણ હમણાં મદારાજ કેદખાનામાં ગયાં છે તે ત્યાંથી પાછા જશે એટલે હું નિશ્ચિત થઈશ. આ કેદખાનામાં જવાને માટે ત્રણ દરવાજા છે. એક તો તેમા સદર દરવાજો છે અને તેને લાલતો ઘંટ ચુનાથી પુરી નાખવામાં આવ્યો છે છતાં ત્યાં આગળ રાત દિવસ પહેરો રહે છે. બીજા દરવાજાની કુંચી મદારાજ સાહેબની પાસેજ રહે છે અને ત્રીજી નાની સરખા ખડકી છે તેની કુંચી મારી પાસે રહે છે અને તે રસ્તે થઈને હું દારીઓને આવવા જવા દઈ શકું છું.’

‘આ લકીકત હું જાણુ છું.’ રાયસાહે માનસિલજીને ગોલવું પુર થતાં કહ્યું, ‘પરંતુ માનસિલજી, એ તો કહેા કે તમે જઈને કલાકે આવશો તે વખતમાં અહીં આવી અમને કોઈ જોઈ તો નહીં’ જાણ ને ?’

‘કિલ્લાની આ બાજુએ અવરજવરનો જરા પણ ભય નથી. આપ અહીં નિશ્ચિત રહો. કદાપિ અહીં આ બાળક રડશે તો પણ ભય જેવું નથી’ કહી ખવાસ ત્યાંથી ચાલ્યો અને બન્ને દારીઓને એક કલાક લગી વાતો કરતા ત્યાં બેસવું પડ્યું.

એક કલાક દરમિયાનમાં તો વારતાએ કેટલાંએ સ્વરૂપો બદલ્યાં પરંતુ તેમાંની કેટલીક વારતા સાથે આ હેવાલને સંબંધ હોવાથી તેનું વરણન અત્રે યોગ્ય લાગે છે. વારતાના દરમિયાનમાંજ રાયસાહેબે પ્રશ્ન કર્યો.—

‘ શું મહારાજ કાલ પણ અહીં આવ્યા હતા ? ’

‘ હા જી, કાલ આવ્યા હતા. પણ તે કોઈ રીતે માને તેમ નથી. પાંચ સાત દિવસ આમને આમ ચાલશે તો તો જરૂર તે જીવથી જવાની એમાં જરાયે શક જેવું નથી. વિજયસિંહ પકડાવતી દડીકત સાંભળીને તે તો મરવા તુલ્યજ થઈ ગઈ છે. ’ એક દાસીએ જવાબ આપ્યો.

‘ પણ વિજયસિંહ તો કેદમાંથી છુટ્યા છે. ’

‘ ક્યારે ? ’

‘ કલાકેય પુરો થયો નથી. ’

‘ આપે કેમ જાણ્યું ? ’

‘ તે જાણવાની કાંઈ અત્યારે જરૂર નથી ? ’

‘ ત્યારે આપ એક ખુશાલીની ખબર લાવ્યા છો. પણ આપની અને વિજયસિંહની મુલાકાત થઈ છે કે નહીં ? ’

‘ હા. મુલાકાત તો એક વખત થઈ હતી. પરંતુ મને વિજયસિંહજી ઓળખતા નથી, હું ઘણોએ ધાંડે છું કે વિજયસિંહની સાથે દોસ્તી બાંધું પરંતુ તેમ કરવાનો હજી સુધી મને પ્રસંગ નથી મળ્યો. હું ધાંડે છું કે વિમળાની બાબતમાં હવે પ્રસંગ મળશે. ’

‘ કાલ પંચાત થવાની હતી. તેનું શું થયું. રાયસાહેબ ? ’

‘ હા. કાલ પંચાત થઈ હતી. અહીંના મોટામોટા પંદર જ-મીનદારો અને સરાફો હતા. આખરે એ નિશ્ચય થયો કે અસલ આ

ગાદી વિજયસિંહની છે અને તેથી વિજયસિંહ જો લડવા ઉમેદ રાખતા હોય તો તે સર્વ તેને મદદ આપવા તૈયાર છે.’

‘આપે કાંઈ બંદોબસ્ત કર્યો છે કે નહીં?’ પુનઃ પ્રશ્ન થયો.

“હું પણ એ વિચારમાં જ છું. જુઓ માનસિંહ આવી પહોંચ્યા.”

માનસિંહ આવી પહોંચતા વારતા અટકી. માનસિંહે આવતાં ત્રાંનજ કહ્યું—‘મહારાજ ગયા હવે ખુશીથી આપ આવો’ એમ કહેતાં તેણે તેજ કોટડીમાં આવેલી એક નાની ખડકી પોતાની કમરેથી કુંચી કાઢીને ઉઘાડી અને ત્રણેને અંદર લઈને તાણુ ફરીથી ખંધ કરી ત્યાંજ બહાર બેઠો.

રાયસાહેબ એ દારીઓ સાથે અંદર ગયા તો ત્યાં દીવો લઈ તેમનીજ રાત્રી જોતી ઉભેલી એક બીજી દારીને જોઈ. આદીથી નીચે ઉતરવાને પાછી બીજી નીસરણી ઉતરવાની હતી, દારીઓની સાથે રાયસાહેબ નીચે એક કોટડીમાં ઉતર્યો. ત્યાંથી થોડી વાર સુધી એક સુરંગમાં થઈને જવાનું હતું, ત્યાંથી એક ગોળ ઘુમટમાં આવ્યા. અહીં પણ નીચે ઉતરવાને એક નિસરણી હતી. આ નિસરણી ઉતરતાં એક બેજવાળી અને સંલજ વાસ મારતી ઓરડીમાં પ્રવેશ કરવો પડ્યો. આદીઆં એક દરવાજો દારીએ ઉઘાડ્યો અને રાય સાહેબને અને દારીઓને સાથે લઈ એક દિવાનખાના સમિપ તે આવી પહોંચ્યા. દિવાનખાનું ઘણું સુશોભિત હતું, મધ્યમાં લટકી રહેલી લીલી હાંડી પ્રકાશ આપતી હતી. તેમ બાંજે દીવો પણ ઝગઝગી રહ્યો હતો. જમીન ઉપર ચિત્રવિચિત્ર રંગ રંગિત શેત્રંજ પાથરેલી હતી. અને વચ્ચેવચ્ચ આવેલા એક કોચ ઉપર ત્રીણી ચાદર ઓઢી એક સુંદરી સુતેલી જણાતી હતી. બે દારીઓ પગની બાજુએથી પંખા ઉઠાવ્યે જતી હતી. પલંગની સહામે એક મેજ ઉપર મુકેલા પીતળના બાજઠ

ઉપર ચાંદીની ત્રણ શીશીઓ અને એક કાચનો ખાલો અને એક અન્ય પાત્ર પડ્યાં હતાં અને તેની પાસેજ એક બાળુએ ચાંદીના બાળક ઉપર રક્તથી ભરેલો એક ચાંદીનો ખાલો, જણાવવા ઉપરાંત એક છરો અને બે દિવાસળીઓ પડી હોય એમ સ્પષ્ટ થતું હતું વચમાં સુતેલી સુંદરી કેવળ અશક્ત અને દુર્બલ હતી. શરીરમાં હાડકાં શિવાય લોહી કે માંસ તો હતુંજ નહિ. તોપણ તેનું વદન નિહાળતાં એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું કે આ સુંદરી એક વખત હજી ઉપરાંત સુંદર વ્યવસ્તી હતી. કેડમાં બાળક સાથે રાયસાહેબ આવી પહોંચ્યા અને અશરૂ ભરી આંખોથી તેને જોતા ઉભા. રાયસાહેબને જોતાંજ યુવતિની આંખોમાંથી અશરૂ પ્રવાહ ચાલ્યો. હાથ લાંબા કરી ઉઠાડવાને સૂચવ્યું પણ ‘ઉઠવાની કંઈ જરૂર નથી’ એમ રાયસાહેબના કહેવાથી તે પડીજ રહી. રાયસાહેબે તેનાપર પડેલા અને પડતા દુઃખ માટે દિવંગીરી પ્રદર્શિત કરતાં ‘હો! આ તમારા બાળકને હો. તેના સામુ જીવે, તેને રમાડો, બદાલ કરો. હવે ગભરાશો નહિ, ઈશ્વર હવે કૃપા કરશેજ, બે ચાર દિવસમાંજ તમને દુઃખમુક્ત કરશે.’ ખોલતાં બાળકને પલંગ ઉપર બેસાડ્યો અને મહા-પ્રયાસે અને મસ્કેલીથી તે તેના મુખ ઉપર ચુંબન લઈ શકી. નવાઈની વારતા તો એ છે કે રસ્તામાં ખુમરાણ કરી મૂકતું બાળક નહિ જરોયે અહીં રોયું કે ચાસ પાડી, પણ તે તો તેના ગળે બાઝી પડ્યું. અહા માતૃપ્રેમ! માતૃપ્રેમ! ત્યારે પ્રભાવ તો અનહદજ છે. રાયસાહેબ, દાસીઓ અને સુંદરી સર્વનાં હૃદય આમ પ્રેમથી રડતા બાળકને જોતાં ફાટવા લાગ્યાં, સુંદરીથી ન રહેવાયું. તે રોષ પડી અને બાળકને પુનઃ બે પ્રેમાળ ચુંબન લેતાં બોલી:—

“ધારા! શું આ જીવનને માટે કંઈપણ આશા હવે હું રાખી

શકું તેમ છે? શું હું આપના ઘરમાં હવે આવવાનો વિચાર પણ કરી શકું તેમ છે? દશ માણસની વચ્ચે બાળકને રમાડવાની શું હું આશા કરું તેમ છે? હત ભાગ્ય ! એક વિજયની આશા હતી. તેને પણ એ દુષ્ટ રાજા ફાંસીને લાકડે લટકાવવા ધારે છે. ”

“ બહાલી વલ્લભા ! ખારી પ્રાણાધાર કંઈ શીકર ન રાખો, ચીંતા ન કરો, હવે આ વાર્તા સત્ય માનો કે પ્રાતઃકાળ થતાંમાં તો તે દુષ્ટ રાજાની સર્વે ખુશી બળાને ખાખ થશે તેની આશા લવા-માંજ ઉડશે. તેની ધારણા ધરતીમાંજ દટાશે, તેના વિચારો મનમાંજ રહેશે અને તમે તેને મૃત્યુના પંજમાં ફસામેલો જોશો. જેને નદારસિંહ લુટારાના સલાય છે તેને શું કોઈ વાતનો ભય છે? નહીં નહીં તે સદા નિર્ભયજ છે. નદારસિંહ તેને એ કઢાક પુવંજ છોડાવીને લઈ ગયો. ”

“ શું નદારસિંહ વિજયસિંહને છોડાવી લઈ ગયો ? ! ” તેણે ચમકીને પુછ્યું અને કહ્યું:—“ અરે, એ તો ઘણોજ ધૂર હૃદયી મનાય છે. શું વિજયસિંહ સાથે સારી રીતે વર્તશે? શું તે તેને દુઃખ તો નહીં દે ? ”

“ ના ના, એવું નથી, એમ દીલગીર થવાનું કાંઈ કારણ નથી. ” રાયસાહેબે ઉત્તર દીધો. “ શું તમે નદારસિંહને રાજા શિવાય અન્યને પીડતાં કોઈ વખત સાંભળ્યો છે? ખરેખર, તે રાજાને અત્યંત પીડે છે. સતાવે છે. ત્રાલ ત્રાલ પોકરાવે છે તો તેનું કાંઈ પણ કારણ હોવુંજ જોઈએ. બાકી બીજાને તો તે જરા પણ દુઃખ દેતો નથી. ઉલટું મારા અનુભવ પ્રમાણે તો તે રૈયતને મદદ કરે છે. રાજાને હુંટે છે અને મજેલાં દ્રવ્યથી ગરીબને મદદ આપે છે. મેં ઘણીયે વર એવું સાંભળ્યું છે કે—“આજ તો નદારસિંહ

હુંટારો ગામમાં આવ્યો હતો; તે ફલાણાને રૂપિયાની થેલી આપતો ગયો તો બીજાને લુગડાની મદદ આપી અને માંડે તો શું પણ સર્વ રૂપતનું માનવું છે કે નહારસિંહ શિવાય રાજા, બીજાને તો દુઃખ દેવાનો નહીંજ ” વધારામાં કહ્યું.

“ હા જી, મેં પણ સાંભળ્યું છે તો એમજ. પણ હવે વિજયસિંહની સાથે પણ સારી રીતે વરતે અને રાજાઓની બીડો ભાગે તો ઠીક. એક વરસથી તો મેં મારા વિજયસિંહનું કે વિમળાનું મ્હોં પણ જોયું નથી. હરે પ્રભુ ! મેંજ જૂઠું કર્યું કે રાજાના બચથી તેને મોઢે-અરે કાઢીને મ્હોંડે પણ વારતા ન કરી કે હું ફલાણી છું અને માંડે નામ વિજયા છે. નહીં તો આ વરસે દુઃખનાં ઝાડ ઉગવાનાં આકા રહ્યાં છે તે કદાપિ.....” રાય જાય છે, “હાય, કોણ જાણે ક્યાંયે માંડે મોત ભરાઈ બેઠું છે. ” રડતાં રડતાં તે સ્ત્રીએ પોતાનું વાક્ય પૂરું કર્યું.

લોહીના ભરેલા પ્યાલા તરફ રાયસાહેબની આંખ ગઈ અને તે બોલ્યો : “આ લોહીનો ભરેલો પ્યાલો એમજ સૂચવે છે કે મારે એકાદના લોહીના તરસ્યા થવુંજ પડશે. ”

“અમારી ખરાબી થવા સાથે આ નિર્દોષ મિત્રારાં બાળકો પણ માર્યાજ જવાના—” બાળકને પોતાને ગળે બાંધતાં દીન મુખ-મુદ્રાથી તે બોલી.

“જો પરમેશ્વરે તેમજ ધાર્યું છે કે આ અઠવાડિયામાં સર્વ જાણશે કે તમે કુવારાં નથી; અને આ બાળક પણ તમારુંજ છે. ”

“પ્રભુ એ દિવસ જોલો દેખાડો, પણ હાં, કેમ પંચની શા ખબર છે ? ”

“પંચમાં જોશ વધતોજ જાય છે, અને છયોક હવે તો વિ-જયસિંહની તરફેણમાં તેઓ બોલે છે. ”

“ નહારસિંહની વિશેષ લકીકત કાંઈ સંભળાઈ છે ? ”

“ વિશેષ તો નહીં પણ એક વાત નવી સાંભળી છે. ”

“ એ કંઈ ? ”

“ વિમળાને મારવા તેના પિતા સુજનસિંહનેજ મોકલ્યો હતો. ”

“ હાય ! એ કમબખ્તે મારા ભાઈ પ્રતાપના પણ પ્રાણ લીધા હતા. ’ દીર્ઘ નાંખતાં તેણે ઉત્તર આપ્યો. ”

“ હું નમને એક વાત કાનમાંજ કહેવા ઇચ્છુ છું. ”

“ કહો ત્યારે. ”

“ રાયસાહેબે નીચા નમી કંઈ વાત તેના મનમાં કહી સાંભળતાંજ વિન્યાનો ચહેરો બદલાયો, ગાલ ઉપર તેનું વદન હવે પ્રસન્ન જણાવા લાગ્યું, રંગોમાં નવું લોહી વહેવા લાગ્યું અને તેણે પૂછ્યું—શું આ સર્વ લકીકત ખરી છે ? ”

“ તમારા સમ, સાચીજ વાત છે. ” વિન્યાને મસ્તકે હાથ મૂકતાં રાયસાહેબે ઉત્તર વળ્યો.

“ અરે ! જુઓ, જુઓ, કાંઈનાં પગલાં આ તરફ આવતાં સંભળાય છે ” એક દાસી એકાએક બોલી ઉઠી.

“ વિન્યાએ બાળકને દાસીઓને સોંપી દીધું અને બોલી ઉઠી હાય નસીબ. તું તો બે ડગલા આગળનું આગળજ. તું તો સુખનો વારો નહીંજ આવવા દે ! ”

એટલામાં એક સ્લામેનો દરવાજો ઉઘાડ્યો અને હાથમાં એક ઉઘાડી તરવાર લઈને હરીસિંહ આવતો જણાયો. વિન્યા અને સર્વ દાસીઓ આ રાક્ષસને આવતાં દેખતાંજ બહોની; કંપી ઉઠી, ધ્રુજ ઉઠી; પરંતુ રાયસાહેબના ચહેરા ઉપર એકવાર તો ઉદાસી છવાઈ છતાં તુરંતજ તે ક્રોધમાં પલટાઈ ગઈ. હરીસિંહ છેક પાસે આવ્યો

અને રાયસિંહને દેખાતાં આશ્ચર્ય પામી-તેણે પૂછ્યું—“ તું કોણ છે ? ”

“ તારે માફ નામ પૂછીને શું કામ છે ? ” ઉત્તર મળ્યો.

‘ તું અહીંયાં કેમ આવ્યો ? ’

દાસીઓ તરફ ફરી તેણે કહ્યું—“ હવે જાણો કે તમારૂં આવી બન્યું; આજ તમારો ભેદ ખુલ્લો પડી ગયો છે. ”

“ હવે તું મને જે કહેતો હોય તે કહેને ? બાઈડીઓને શું ધમકાવે છે ? ”

‘ ત્હને હું કાંઈ કહેવા નથી માગતો. તને પકડીને સીધા મદારાજની પાસે લઈ જઈશ અને ત્યાં તારું જે થવાનું હશે તે થશે. ’

“ હું ’ તો તને અને તારા મદારાજને બન્નેને તૃણવત ગણું છું ’ અલ્યા તારી ગુંગામી શી કે તું મને પકડે. ”

હરીસિંહને આ સાંભળી રોમ રોમ ક્રોધ વ્યાપ્યો. રાયસાહેબ ઉપર એકદમ તલવાર ઉગામી પ્રદાર કર્યો; પણ રાયસાહેબે ચાલાકીથી ચુકાવ્યો અને એકદમ પાછળથી એવી રીતે તેને કેડમાંથી પકડી પટ્ટી કે તલવાર લાથમાંથી દૂર જઈ પડી. હવે બન્નેમાં કુસ્તી થવા લાગી ઉભેલી દાસીએ તુરતજ હરીસિંહના લાથમાંથી પડી ગયેલી તલવારને લેઈ તેનું ગળુ કાપી નાંખ્યું.

“ અરે, આ શું કર્યું ? ’ રાયસાહેબ બોલી ઉઠ્યા.

“ એ હરામખોરને મારવોજ જોઈતો હતો. નહીં તો તે આપણ સર્વને ફસાવત. ”

‘ ચાલો જે થયું તે ખરું, પણ હવે આને બદાર લેઈ જઈ એવી જગાએ દાટવો જોઈએ કે તેનો પત્તોજ ન લાગે. એ હવે પ્રથમ કરવાનું છે. ’

રાયસાહેબે વિન્યાને સમજાવી બહાર જવાની રજા માગી. એક દાસીએ બાળકને લીધું. રાયસાહેબે ત્યાંથી એક કામજો લઈ હરી-સિંહની લાસ તેમાં બાંધી અને જે માર્ગે પ્રવેશ કર્યો હતો તે માર્ગે ચાલ્યો. જ્યારે તે માનસિંહે ઉઘાડી હતી તે ખડકી આગળ સર્વ પહોંચ્યા ત્યારે અંદરથી સાંકળ ખખડાવતાંજ બહાર ઉભેલા માનસિંહે બારણું ઉઘાડ્યું અને બંને બહાર નીકળ્યાં.

રાયસાહેબની પીઠ ઉપર ગાંસડી જોઈને માનસિંગ ચમક્યો. તેણે ધાર્યું કે તે વિન્યાને લઈ જાય છે, આથી તે બોલ્યો:—“અરે આ શું ગજબ કરવા ધાર્યો છે? ના, ના, એમ તો નહીં બને, અરે હું નકામો ફાંસીએ ચડું, એટલુંજ બહુ છે મેં આપને વિન્યા પાસે જવા દીધા.”

રાયસાહેબે ગાંસડી છોડીને માનસિંહને બતાવી. અને કહ્યું—“માનસિંહજી તમે એમ ન ધારશો કે તમારા ઉપર કોઈ તરેહની આક્રમ આવે એવું હું કહું, આ લાશ કોઈ બીજાની છે. જ્યારે હું વિન્યાની પાસે પહોંચ્યો ત્યારે તે ત્યાં હાજર હતો અને લાચારીથી મારે તેને મારવો પડ્યો. કારણ નહિ તો હું ત્યાં આવ્યો હતો તે જણાઈ જાય અને તમારા લોક ઉપર આક્રમ આવેજ.”

અરે આ લાસ તો પેલા નખોદિયા પિટયા હરીસિંહની છે, માનસિંહભાઈ! જેનાંથી અમારે ડરતાંજ રહેવું પડતું તે.” દાસી બોલી ઉઠી.

“હશે, જ્યારે એવીજ વખતે તમે વિન્યાની પાસે પહોંચ્યો તો તેને મારી નાંખવોજ જોઈતો હતો; પરંતુ એને એવી જગાએ દાટવો જોઈ એ કે પતાંજ ન લાગે.” માનસિંહે જણાવ્યું.

‘તે વાતે નિશ્ચિત રહેજો, હું સર્વ બંદોબસ્ત કરું છું’ રાયસાહેબે કહ્યું.

રાયસાહેબ કિલ્લામાં કેવી રીતે આવ્યા હતા તેનું વરણન ઉપર આવી ગયું છે. તે કેવી રીતે બહાર નીકળ્યા તે જણાવવાની જરૂર નથી. પણ આખરે તે કિલ્લાની બહાર એક મેદાનમાં પીટ ઉપર ઉચકેલી ગાંસડી સહિત પાછા જણાયા. કેડમાં બાળક લઈ ચાલતી દાસી પણ સાથેજ હતી. વરસાદ વરસતો તદ્દન અંધ પડી ગયો હતો. વાદળમાં છુટા છવાયા અનેક તારાઓ જણાતા હતા.

શિવાલયને રસ્તે ન જતા રાયસાહેબે બીજીજ દિશા પકડી. પરંતુ એકાદ ખેતરવા દુર ગયા એટલામાં તો કોઈ બે પુરૂષે તેમને ઘેર લીધા અને જુસ્સામાં જ પુછ્યું:—‘બહાર જો એક ડગલું પણ આગળ ભર્યું છે તો. ગાંસડી એકદમ અમને બતાવ અને કહે કે તું કોણ છે, ખરે ! તું કોઈની લાશ લઈ જતો જણાય છે.’

“હા, હા, આ ગાંસડીમાં લાશજ છે,” રાયસાહેબે નિરભય-તાથી જવાબ આપ્યો, ‘અને આ એક એવા માણસની લાશ છે કે જે સમગ્ર રાયતને પીડાડપ હતો, મારા ધારવા પ્રમાણે આ રાજ્યમાં એવો કોઈ ભાગ્યે જ હશે કે જે આ દુષ્ટ ચંડાળને મરી ગયેલો જાણી ખુશી નહીં થાય.” તેણે વધારામાં કહ્યું.

“તમે શા ઉપરથી કહો છો કે અમે ખુશી થઈશું ?” બેમાંથી એકનો પ્રશ્ન થયો.

“એટલાજ માટે કે તમે રાજના પક્ષના નથી જણાતા.”

“હશે હીક છે. પણ આ લાશ કોની છે તે, અને તમે કોણ છો તે, અમારે જાણવાની જરૂર છે.” ફરીથી સવાલ પુછાયો.

“આ લાશ હરીસિંહની છે. પરંતુ માઈ નામ તો જ્યાં સુધી તમાઈ નામ શું છે અને તમે કોણ છો એ નહિ જાણું ત્યાં સુધી નહીં બતાવું.” ગાંસડીને જમીન પર ઉતારી તેણે કહ્યું.

“ ખરે, આ લાશ હરસિંહની છે એ જાણી અમને બહુજ ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે. હવે અમારૂં નામ તમને કહેવાની જરા પણ અડચણ નથી.

મારૂં નામ નહારસિંહ છે અમે એમ આશા રાખીએ છીએ કે તમે અમારા પક્ષના છો. અને કદાપી નહીં હો તોપણ શું ? અમે કંઈ તમારાથી ડરતા નથી.

‘ આપનું નામજ નહારસિંહ ? આપને મળવાથી ઘણોજ આનંદ થાય છે. ઘણા દિવસથી આપને મળવાથી મને ઘણોજ આનંદ થાય છે. ઘણા દિવસથી આપને મળવા ચતી ઉતકંઠા આજે પુરણ થઈ છે પરંતુ વિજયસિંહની મુલાકાત પણ આ વખતે થઈ હોત તો ‘કવી આનંદની વાત ?’ રાયસિંહ આનંદાશ્ચર્ય પામતાં કહ્યું.

‘ વિજયસિંહને મળી તમારે શું છે ? ’ બીજા પુરૂષે તેને પૂછ્યું.

‘ વિજયસિંહને મારે એજ કહેવું છે કે, રાજા તમારો કદો શત્રુ છે; કંઈક તેમની બહેન વિજયાની હકીકત પણ કહેવાની છે. વળી એમ જણાવવું છે કે તમારાં પાત્ર વિમળા બચી તો ગયાં છે, પરંતુ અઘાપિ તે જયમાજ છે, ’ નહારસિંહ તરફ જોઈને તેણે કહ્યું— ‘ જો આપની કૃપા થાય તો હું તેમને આજે મળવા ઈચ્છું છું, કારણ કે આજેજ આપે તેમને કેદ મુક્ત કર્યા છે. ’

‘ હા, હવે હું સમજ્યો. શું આપ રાયસિંહ ! રાયસાહેબથી ઓળખાઓ છો તે આપજને ? નામ તો કંઈ બીજું છે પણ કેટલાક તમને રાયસાહેબ કહીનેજ બોલાવે છે, કેમ ખરે ? ’

‘ હા, જી, એમજ છે. ”

‘ પરંતુ હું આપની પુરી હકીકત નથી જાણતો તે જાણવા

જો કે પ્રયત્ન તો ચાલે છે હવે સ્પષ્ટ કહી દેવું જોઈએ કે, માઈ નામ ન્દારસિંહ નથી. અમે તો બન્ને તેના નોકર છીએ, એ તો વિજયસિંહને છોડાવી પોતાને ઘેર લઈ ગયા છે, અને ત્યાં આપ વિજયસિંહને અને ન્દારસિંહને મળી શકશો. ’

‘ હા હા, હું જરૂર તેમને મળીશ. ’

‘ અને તમારી સાથે આ બાળક લઈ આવનાર સ્ત્રી કોણ છે ?
તેનો હેવાત્ર ન્દારસિંહ સમક્ષજ કહેવામાં આવશે. ’

• ‘ તો શું તમારે હમણાંજ આવવું છે ? ’

‘ હા, ’

‘ ફીક તો આ ગાંસડી મને સોંપી દો હું આટલામાં તેનો ઘડ્યો ઘાટ કરી નાંખું છું ફક્ત તેનું માથું જ શેઠની પાસે લઈ જઈશું. આ બાળકને અ.પ લઈ લ્યો અને આ સ્ત્રીને જવાની રજા આપો. ’

‘ રાયસાહેબે દાસીને વિદાયગિરી આપી એક પુરૂષે ગાંસડીને પીઠ ઉપર ઉંચકી, રાયસાહેબે બાળકને લીધું અને બેતી પછવાડે પછવાડે ચાલ્યા. થોડીવારમાં જ તેમની પાછળ આવતા ઘોડાની પડંવીઓ સંભળાવા લાગી. રાયસાહેબ ચમક્યા અને કહ્યું- ‘ નક્કી અમને પકડવાને માટે સવાર આવતા હશે. ’

પ્રકરણ ૯ મું.

મધ્યરાત્રિનો આ સમય છે. અંધાઈ તો ચારે તરફ છેજ. અને વાદળ પણ ઘટા ઘેર જેવું થઈ ગયું છે કે તારક પ્રકાશ જણાતો નથી. ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસે છે. પણ હવાનું જોર એટલું

મધું છે કે તે વરસતો જણાતો નથી. હરિપૂરની ચારે તરફ આ પ્રમાણેજ સ્થિતિ છે. આવે વખતે બોકાની બાંધેલા બે પુરૂષો કળિા પોશાક પહેરી પોતાનાં પગલાં આગળ વધાર્યા જાય છે. આમનો પ્રયાણ માર્ગ સીધો સડક ઉપર નથી પરંતુ ગલીઓ કુંચીઓમાં થઈને જવાનું ધારે છે. ઉતાવળે પગલે ધારેલે ઠેકાણે જલદી પહોંચી જવાની તેમની ધારણા છે—યત્ન પણ છે; પરંતુ અંધારે એવું ગજબ છે કે ઠેકાણે ઠેકાણે અટક્યા શિવાય અને વિજળીના ચમકારાથી સીધો રસ્તો જણાયા શિવાય તેઓ આગળ જઇ શકતા નથી.

આખરે ગલીકુંચીઓ થતા થતા એક મકાન પાસે આવ્યા. અહીં આ મકાનના પ્રવેશદ્વારેજ દશ બાર સિપાઈઓ નાગી-ઉઘાડી તરવારે પહેરો ભરતા હતા.

બે પુરૂષમાંથી એક આગળ વધ્યો અને “મહાદેવ” શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો. “જયમહાદેવ” શબ્દથીજ તેનો ઉત્તર પણ મળ્યો. સીપાઈ વર્ગના એક સરદારે આગળ આવી જે પુરૂષે “મહાદેવ” શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો હતો તેને પૂછ્યું:—“આજ તો આપની સાથે કોઈ બીજું પણ લાગે છે ને. શું તેમને પણ અંદર લઈ જવા છે?”

“ના, હાલ તો મારે એકલાનેજ જવું છે, તેતો બહારજ રહેશે. કદાપિ સરદાર સાહેબને જરૂર હશે તો એમને પણ અંદર બોલાવીશું.

“હા હા, એમજ થવું જોઈએ. આપને જવું હોય તો પધારો.”

આ બેમાંથી એક તો બહાર રહ્યો અને આમ તેમ આંટા ફેરવવા લાગ્યો. બીજા પુરૂષે મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો. અંદર પ્રવેશ કરતા એક પછી એક ત્રણ દરવાજા ઓળંગવાના હતા. આખરે તે દિવાનખાનામાં ગયો. લગલગ વીસ માણસો આ સ્થળે અરસપરસ

વાતો કરતાં બેઠાં હતાં. એ મ્હોટા મીણબત્તીના દિવા વચ્ચે બળતા હતા અને તેની આસપાસ પણ કેટલાક અમીરો બેઠા હતા.

દેખાવ ખરેખર ભવ્ય હતો. આ વીર પુરૂષોના સ્લામ જોતાં જ નબળા પોચા હૃદયના મનુષ્યના તો લાંબજ ગગડી જાય એવું હતું. પ્રત્યેક બેઠેલા પુરૂષની સામે એક એક તલવાર શોભી રહી હતી. તેમની વાંકડી મૂછો પ્હોળી-ભરાવદાર છાતી, મ્હોટી મોટી પ્રચંડ તેજસ્વી આંખો-આ સર્વ એજ બતાવતાં હતાં કે આ બહાદુરો સમશેર ધરી પોતાની માની કૃપને લજવે તેવા નહોતા, પરંતુ જંગલોર કરે તેવા-દીપાવે તેવા હતા. આ સર્વ મંડળની સામે એક હિંચા આસને વિશેષ દાઢમાઢમાં, માનની મુકવાળી તલવાર સાથે બેઠેલ એક પહેલવાન પુરૂષનાં દર્શન થતાંજ સઘ એમ ભાન થાય તેમ હતું કે તે આ સર્વનો ઉપરી અમલદાર હશે. અને હતું પણ તેમજ. અમલદાર નેપાલનોજ એક સેનાપતિ, નેપાલના નાના વસ્કરનો એક ઉપરી અમલદાર હતો. ચાર માણસો મ્હોટા મોટા પાંખા લઈને આ અમલદારને તેમજ સર્વ અન્યને વા નાંખી રહ્યાં હતાં.

પેસો બહારથી આવેલો પુરૂષ આ સર્વની આગળ જઈ ઉભો રહ્યા, અને નમીને સલામ કરતાં બોલ્યો—હું આજે શુદ્ધ અંતઃ કરણપૂર્વક નેપાલના મહારાજને અને હરિપૂરના લોકોને રચનને દુઃખમુક્ત કરવાને પોતાના એક સરદારને અતરે મોકલવા માટે, ધન્યવાદ આપું છું, જે સરદાર સાહેબ આ સલામાં પ્રત્યક્ષ છે તેમનું અને આ મોટા મોટા જમીનદારો અને ધરમાત્માઓ અત્ર એકત્ર થયા છો તે સર્વને હું નમન કરું છું અને જણાવવાની રજા લઉં છું કે અમારા ઉપર કૃપા કરી રાજ કરણસિદના જે જીવમે અમારા

ઉપર થાય છે. તેની પૂર્ણ રીતે તપાસ કરવી. અમે સર્વ સામિત કરી આપવા તૈયાર છીએ કે, રાજા કરણસિંહ જીવંત, કુર, પાપણ હૃદયનો, બેઠમાન અને ઘાતકી, પાશણ વૃત્તિવાળો છે.

નેપાળના સરદાર ખડગસિંહે આ સાંભળનાં એક ક્ષત્રીવીર તરફ જોઈને પ્રશ્ન—“આ કેણ છે? રણધીરસિંહ!”

‘ન્હારસિંહ જેને અહીંના રાજાએ હુંદારા તરિકે લેખ્યો છે, તેનો આ એક સાથી છે, તેનું નામ ધી-સિંહ છે અને અમારા લોકોની પંચાતમાં એ સારો ભાગ લે છે” રણધીરસિંહે હાથ જોડી નમ્રતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો.

‘શું જે ન્હારસિંહે આખા હરિપૂરની રૈયતને ત્રાસ આપ્યો છે, અને એના જીવંતની લકીકત નેપાલ સુધી જાહેર થઈ ગઈ છે તે ન્હારસિંહના સાથીને તમે તમારી પંચાતમાં ભાગ લેવા દો છો?”

ન્હારસિંહને અહીંના બેઠમાન રાજાએજ બદનામ કર્યો છે. કાણુ તે તેની તરફ કુરતાથી વરને છે, તેનો પોતાનો ખાનગી ખજાનો લૂટે છે, તેના કેદ કરેલાં નિરપરાધિ કેદીઓને છોડાવે છે, પરંતુ રાજા અને તેના અનુયાયીઓ સિવાય તો કોઈ ભાગ્યેજ હરિપૂરની રૈયતમાંથી કહેનારમાંથી કહેનાર નીકળશે, કે ન્હારસિંહ જીવંત છે અને રૈયતને પીડે છે,’ ધીરસિંહે જવાબ આપ્યો.

‘શું આ ખરી વાત છે?’ રણધીરસિંહ તરફ જોઈ સરદારે પ્રશ્ન એ તે વીરપુરુષ છે, તે કોઈને પણ દુઃખ તો નથી દેતો પરંતુ દરમહિને હજારો રૂપિયા અહીંની ગરિબ પ્રજામાં ગુપ્ત રીતે વહેંચે છે; હરિદ્રીનું દુઃખ કાપે છે; ગૌઆત્મણુ, સ્ત્રીની રક્ષા કરે છે; નક્કી કરણસિંહ રાજાને તો તે પીડે છે; તેની લક્ષ્મીને લૂટે છે; તેના મહાયકોને મારે છે.

“જે એમ હોય તો તો નહારસિંહ બહાદુર અને ધર્માત્મા માની શકાય.” સરદારે વીરસિંહ તરફ મુખમુદ્રા ફેરવતાં કહ્યું “પણ રાજા કરણસિંહ તો એની બહુજ નિદા કરતા જણાય છે અને તેને જીવમીજ કહે છે; સાખીનીમાં એક તાજી ખેતરું દટાંત પણ તે આપે છે કે રાજકુમારનું ખુન જેના ઉપર સ્પષ્ટ રીતે સાચિત થઈ ચુક્યું હતું અને જે તોપને ગોળ છોડાવી ચુકવા યોગ્ય હતો એવા એક નિમકલરામ વિજયસિંહને તે નહારસિંહ છોડાવી લઇ ગયો. આનો શ્રે જવાબ કે ખુનાસો નહારસિંહ આપશે?”

ધીરસિંહ હમેશાં અમારી પંચાતમાં મેં ઉપર જીકાની સાથેજ આવે છે અમે તેમને ખાસ આગ્રહ પણ છુટા-ખુદ્દા મેંએ આવવાનો અને મેંએ દેખાડવાનો નથી કરતા. અમે તો ઉત્તરા સોગન લીધા છે કે તેની સાથે અમે પ્રપંચ નહીં કરીએ, તેમ તેમણે પણ એવીજ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. નહારસિંહ વિજયસિંહને છોડાવી લઇ ગયો ત્યાર પછી અજોજ અમે પહેલવહેલા મળીએ છીએ અને તેની પાસેથી પણ અમે એજ ખુનાસો પ્રથમ લેવા ઇચ્છીએ છીએ કે જેણે રાજકુમારનું ખુન કર્યું તેવા આદમીને નહારસિંહે કેમ મદદ કરી? અમે નથી ધારતા કે નહારસિંહે આ યોગ્ય પગલું ભર્યું છે. અત્યંત અમે રાજાના દુશ્મન છીએ તો પણ તેના પુત્રના ખુનીને નસાડીએ એવા અમે નથી! વળી અમને વિશેષ આશ્ચર્ય તો એ પણ થાય છે કે, વિજયસિંહને લાથે આવું બન્યુંજ કેમ?! એતો એક બહુજ ભલો સત્યવાદી ધર્માત્મા અને પવિત્ર માણસ હતો તેના ઉપર તો સર્વની પ્રીતિ હતી; અને રાજકર્મચારીઓમાં એક વિજયજી દક્ષ હતા કે જેને જોઇ રૈયત સંતોષ માનતી હતી, અને પ્રસન્ન રહેતી હતી અને તે પણ રૈયતને એક પુત્ર સમાન ગણતો હતો પણ એ આશ્ચર્યની

વાત છે કેરણધીરસિંહે આખરે મનમાં જ બોલતાં અપૂર્ણ વાક્ય રાખ્યું.

‘ઓ હો એનો જવાબ હું જ દઈ શકીશ અને ખાત્રી પણ કરી આપી શકું તેમ છું કે નહારસિંહે કાંઈ બોલું નથી કર્યું અને વિજયસિંહ કેવલ ખીનગુન્હેગાર છે.’ ધીરસિંહે બહાદુરાઈથી જવાબ આપ્યો.

‘જો નહારસિંહ અને વિજયસિંહ ગુન્હેગાર નથી એમ તમે ખાત્રી કરી આપશો તો તેમની સાથે અમે બહુજ સલુકાઈથી વર્તીશું જાઓ ધીરસિંહજી ! રાજાની વીરુદ્ધ એની રૈયત તથા નહારસિંહે પુષ્કળ અરજીઓ કરવાથી નેપાળ મહારાજાએ મને ખાસ આ બાબત તપાસ કરવા મોકલ્યો છે. હું મારા માલિકનું કામ પ્રમાણિકપણે કરવા દબલું છું. આ લોકો (ભરાયેલા પુરૂષો તરફ આંગળી કરીને) મને સારો માનીને મારા ઉપર પ્રીતી રાખે છે, બધી આવે છે અને કેટલીક લડાઈતથી વાકેફ કરે છે, અને હું પણ તેમની ગુપ્ત પંચાતમાં ભાગ લઉં છું તે પણ ચોખ્ખા દિલથી વાત મને કહે છે પણ વિજયસિંહ ગુન્હેગાર નથી એ સંબંધમાં તમે શું કહી શકો તેમ છો ? સરદાર ખડગસિંહજીએ ધીરસિંહને પૂછ્યું.

‘વિજયસિંહ કોણ છે ? અને તેની ઇજત કેવી રીતે જળાવવી તે સંબંધી તો હું વળી વખત આવ્યો કહીશ અત્યારે તો તે ખીન ગુન્હેગાર છે એજ સાબિત કરવામાં છું. વિજયસિંહે મહારાજાનું પુત્રને માર્યોજ નથી, એ સર્વ રાજાનો પ્રપંચ છે રાજકુમાર અત્યારે પણ જીવતો જાગતો છે તેને રાજાએ ગુપ્ત સંતાડ્યો છે, આપની ઈચ્છા હોય તો ચાલો મારી સાથે લઈ જઈ આપને બતાવું.’

‘શું રાજકુમાર જીવતો જાગતો લયાત છે ?’

‘જી હા.’

‘વધારેની કાંઈ જરૂર નથી ફક્ત આ વાતો ખરી છે એટલીજ ખાત્રી થતાં રૈયતની અરજી હું સત્યજ્ઞ માનીશ અને રાજા કરણસિંહને કેદ પકડી હું નેપાલ લઈ જઈશ.’

‘અરે એટલુંજ નહીં પણ બિચારા વિજયસિંહ જેવા કેટલાનાએ રાજાએ વિના વાંકે પ્રાણ લીધા છે આ લોકીકત સાંભળતાં તો રૂવે રૂવાં ખડાં થશે તો પણ હજી બિચારો વિજયસિંહ તો શાંતિજ ચુપકીથી બેઠો રહ્યો છે.’

જે આ વાત (તરવારની મુઠપર લાથ મૂકતાં) સાચી હશે તો વિજયસિંહનો પક્ષ કરવા અમે તૈયાર છીએ પણ નહારસિંહે પંડે અમારી પાસે આવવું જોઈએ.

ઃ અલખન નહારસિંહ આપની પાસે આવવુંજ જઈએ અને તે આવવા તૈયાર છે. પણ ક્યારે? આપ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સોગંદ લ્યો કે તેની સાથે દગો નહીં કરો અને જો તે સાચા હરે તો તેને મદદ કરશો—જો તે જુદો નીકળે તો ગર્મ તે સગ્ન કરો—એવા સોગંદ લ્યો તો નહારસિંહ વિજયસિંહની સાથે આ વખતે અહીં આવી શકે.’

વાક્ય પુરૂ થતાંજ ખડગસિંહે અને બીજા સર્વ વીરોએ પોતાની તરવારો બહાર કાઢી અને ધર્મ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે નહારસિંહ સાથે દગો નહીં કરીએ પરંતુ ઉલટા મિત્ર ભાવે વતીશું. તુરતજ ધીરસિંહે પોતાની બેકાની છાડી નાખી મ્હોં ખુલ્લું કર્યું અને મ્યાનમાંથી તરવારની મુઠને લાથ લગાડતાં મ્હોટે સાદે બોલવા માંડ્યું કે—‘આપની સલામે ઉભેલો નહારસિંહ પણ પ્રતિજ્ઞા લે છે કે જો હું જુદો નીકળીશ તો આ તરવારે આ માથું દેવારપણ

કરીશ. માઈજ નામ ન્હારસિંહ છે આજ સુધી હું ખુલ્લો પડ્યો નહોતો અને ધારસિંહ નામે એળખાવો હતો.

ન્હારસિંહના ખુબસુરત ચહેરા ઉપર દીપક પ્રકાશ છવાઈ રહ્યો તેના મધુર સાદે અને વિનિત વચનોએ સર્વને મોહિત કર્યા. ખડગસિંહે તો તેને છાતી સરસો ભેટ્યો અને કહ્યું,—‘ખરેખર તમે બહાદુર નર છો. આ પ્રસંગે પ્રકાશ થવાનું તમે ઠીક યોગ્ય ધાર્યું છે. ઈશ્વરેચ્છા તો તમે સત્યાજ નીકળશો એ નિરવીવાદ છે.’ (સર્વ સરદારો અને અન્ય જમીનદારોને) ‘હો હો અને આ બહાદુરને ભેટો, એનાથીજ તમારાં સર્વ કષ્ટ નિવારણ થશે.’

સર્વે એક પછી એક ભેટ્યા. ખડગસિંહે પુનઃ તેને છાતી સરસો ખુબ ચાંપ્યો.

“વિજયસિંહને હું બહાર દરવાજે મુકનો આવ્યો છું.” ન્હારસિંહે જણાવ્યું.

‘શું તમે સાથે લેતા આવ્યા છો ?’

‘હા, હા.’

“શાખાશ, તો જાઓ, જાઓ એને બોલાવો. (એક સરદાર તરફ જોઈને) આપજ બોલાવોને.”

સરદાર ઉઠી બોલાવા ગયો, આવતાં વાર બહુજ લાગી. ખડગસિંહે આ ઉપરથી આવતાં પુછ્યું:—‘કેમ આટલી બહુવાર લાગી.’

‘આ જરા દુર નીકળી ગયા હતા.’ વિજય તરફ ઇશારો કરી સરદારે જવાબ આપ્યો.

‘વિજયસિંહ, આમ આવો તમારું મોં ખુલ્લુ કરો, હવે આપણો ભેદ મેં અહીં વાગ્યો છે.’ ન્હારસિંહે કહ્યું.

‘વિજયસિંહે માથુ ધુણાવ્યું અને સુચવ્યું કે તેમ તે કરશે નહીં.

‘આશ્ચર્યની વાત છે કે, તમે મારા શબ્દનો ઇનકાર કરો છો. મેં મારા મોંએ સર્વ લકીકત કહી છે. હવે શું બાકી રહ્યું? શું તમારો ચહેરો આ લોકોથી છાનો છે? વિજય હું તો તમને બહાદુર અને સિંદરૂપ માનતો હતો અને શું કરવા માંડ્યું છે?’ નહારસિંહે દિવંગીરીથી જણાવ્યું.

વિજયસિંહે ફરીથી પણ ઇનકાર કર્યો એટલુંજ નહિ પણ બે ત્રણ પગલાં પાછળ હટ્યો. આથી નાંસિંદને અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો. એક છત્રંગ મારી તે વિજયસિંહ ઉપર તુટ્યો. અને તેની ગળચી પકડી તેની સામે જોવા લાગ્યો; ગંદન પકડતાંજ નહારસિંહ ચમક્યો. અને એકી ટસે વિજયસિંહના પગથી માથા સુધી દ્રષ્ટિ નાંખી ખડગસિંહની તન્ક જોઈ તે બોલ્યો:— એવું બનેજ નહીં કે વિજયસિંહ આવો અમબ્ય અને હિમ્મત વગરનો હોય અરે, એ બનેજ નહીં કે વિજય મારી આજ્ઞા ન માને. જુઓ કેવી ચાલાકી! કેવો પ્રપંચ! અરે એ દુષ્ટ રાગ્નએ કેવો દગો કર્યો! હાય. દીલગીર, અરે બિચારો વિજયસિંહ કેવી એ આફતમાં ફસાયો હશે.

નહારસિંહે તેની બોલાની ખેંચી લઈ દુર ફેંકી, અને સર્વેએ તેને ઓળખ્યો કે તે રાજાનો પ્યારો નોકર સુન્નિહ હતો.

‘અરે આ શું છે?’ ખડગસિંહે આશ્ચર્ય પામતાં પુછ્યું.

‘પ્રપંચ ચાલાકી. દગો આ મુરખ તો એમ સમજીનેજ અહીં આવેલો કે બોલવું નહીં પડે, કે બોલાની નહીં છોડાવી પડે, અરે આ દુષ્ટ શિવાય કેટલાએ દુશ્મનોએ અમારો ભેદ કર્યો હશે. અરે તે કેને ખબર! આ પાજી સુન્નિહ, વિજયસિંહના કેદ થવા પછી તેના આજમાંથી મહેર ચોરી લેવા ગયો હતો પણ હું ત્યાં લાજર હોવાથી

તે ન ફાવ્યો. રાજના હાથ મહોર આવી હોત તો તો તે કાણુ જાણે શુંએ કરત.’

આટલું સાંભળતાંજ અડગસિંહ ઉઠ્યો અને નહારસિંહની પાસે આવી બોલ્યો:—નક્કી આપણુ ભુલ્યા, આ કમિટિનો કાંઈક હેવાલ જરૂર રાજને જણાવો. હશે. આ અહીં બેઠેલા સરદારોમાં રાજનો પક્ષપાતી છતાં પ્રપંચથી ભરેલો એવો કોઈ હોવો જોઈએ.’

‘હશે ધશ્વર સર્વ વિધો દુર કરશે, આખરે સત્યજ તરશે, પણ હાલ તો એકદમ બહાર જઈ તપાસ કરવી જોઈએ કે વિજયસિંહ ક્યાં છે અને ક્યા સંકટમાં સપડાયો છે પરંતુ આ દુષ્ટને કોઈની સંભાળમાં મુકવો તે પણ જોખમનું કામ છે.’

સર્વ બેઠેલાઓમાં ખગલળાટ શરૂ થયો. સર્વ ક્રોધ ભર્યો ઉઠ્યા. સર્વની સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ; એક સરદાર તો સુરસિંહની પાસેજ પહોંચ્યો અને તેને એક વાત મારીને પુછ્યું:—સાચુ બોલ વિજયસિંહ ક્યાં છે? અને તે શું દગો કર્યો છે? બોલ નહીં તો હમણા ગળુજ કાપી નાંખીશ.’

સુરસિંહ કાંઈ પણ ઉત્તર નજ આપ્યો. સરદાર અડગસિંહ તરફ ફરીને બોલ્યો:—‘આપ આ દુષ્ટને મારા કબજામાં સોંપો, અને બહાર જઈને આપ વિજયસિંહનો પત્તો મેળવો. આની તો હુંજ ખબર કાઢીશ.’

અડગસિંહે ઈસારાથી નહારસિંહે તેનો અભિપ્રાય પુછ્યો. નહારસિંહે નીચા વળી કાનમાં કહ્યું:—“મને આ સરદાર ઉપજી જક છે. બીજા સરદારોમાં ડહાપણ બતાવનાર—એમાં કાંઈ કાણુ હોય એમ લાગે છે.”

અડગસિંહે મોઢેથી કહ્યું:—“હા એમજ લાગે છે.”

ખડકસિંહે એ સરદાર પહાડસિંહ અને સુરસિંહ બન્નેને એક બીજા સરદારને સોંપ્યા અને કહ્યું:—“રાત્રીની બેઠમની હવે અમને પુરણ રીતે જણાઈ ગઈ. અત્યારે વધારે વાતનો વખત નથી. તમે આ બન્નેને કેદ કરો. અમે કંઈ બીજા કામ માટે બહાર જઈ એ છીએ.”

“પોતાની સાથે ત્રણ બહાદુર નરોને આવવાનો હુકમ કરી નહારસિંહને ખડકસિંહે કહ્યું:—“હવે વાર ન કરો.” ત્રણે પુરૂષો મહેલને દરવાજો જઈ રોકાયા. નહારસિંહે પહોરાવાળાને પુછ્યું:—“જો પુરૂષને હું બહાર ડોઢીએ મુકતો ગયો હતો તે અહીંજ ઉભા રહ્યા કે કંઈ ગયા હતા?”

“એ આટલામાંજ ફરતા હતા; એટલામાં એક પુરૂષ આવી તેમને બોલાવી ગયો. ક્યાં સુધી તે ગયા તે તો ખબર નથી પણ બહુ દારે તે પાછા આવ્યા અને એક સરદાર બોલાવા આવ્યા હતા તે પછી અંદર લેઈ આવ્યા હતા.”

“જેયું! કેમ બેદ ખુલ્લો થયોને?” નહારસિંહે ખડકસિંહને જણાવ્યું.

“હરિ ધમ્મા. હવે આગળ ચાલો, પગ ઉપાડો.”

“અરેરે, બિચારો વિજય!”

“આપ ચિંતા ન કરો. હવે અમે શું કરીએ છીએ તે.”

પાંચે પુરૂષો આગળ ચાલ્યા. એક ફાનસ લઈ આગળ આગળ ચાલવાનો એક પહોરાવાળાને હુકમ આપ્યો. નહારસિંહે બોકાની પાછી બાંધી દીધી. થોડેજ દુર જતાં એક લાસ સડક ઉપર જણાઈ; એટલામાં જમીન પણ લોહીલોહાણુ થઈ ગયેલી હતી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

હરીપુરના દરબારગઢનું વર્ણન એકવાર આગળ કરાયું છે. તે દરબારગઢ તરફ દષ્ટિ ફેરવવા વાચકને પ્રાર્થના છે. તેના દિવાનખાનામાં રાજા કરણસિંહ કોઈ તેના બે સાર્થાઓ સાથે અત્યારે કંઈ વાર્તા કરી રહ્યા છે. સ્થામે બે જાસુસો હાથ જોડી ઉભા છે અને તેમની દષ્ટિ રાજાની સ્થામેજ છે.

“કૃષ્ણદાસના નહીં આવવાથી શીકર તો થયાજ કરતી હતી. તેમાં વળી પાછો હરીસિંહનો તો પત્તોજ લાગતો નથી એ નવી પીડા આવી પડી છે અને જીવ ઉદાશીમાં રહે છે, આ બંને ક્યાં ગયા હશે, મહાદેવજી ! ?” રાજાએ એક સાથી તરફ જોતાં પુછ્યું.

“કૃષ્ણદાસ તો જાણે કામે ગયા હતા અને તેથી કદાચ અત્યાર સુધી કામ ન પત્યું હોય અને તેથીયે અટકે, પણ હરીસિંહને તો ક્યાંય મોકલ્યા પણ નથી.”

“આ બધું તોફાન મને તો નહારસીંહનુંજ લાગે છે.” બીજો સાથી જેનું નામ ભુપતસિંહજી હતું તે બોલી ઉઠ્યો.

“ખરેખર, એમજ જણાય છે. કોણ જાણે, સાલા એ કમ-બખ્તનું શુંએ મહેં બગાડ્યું છે તે મારી પાછળ ખાઈ પીને મંડ્યા છે અને હેરાન હેરાન કરી મુકે છે. જ્યાં જોઈએ ત્યાં હાજર અને હાજર, હું તો જાગતાં, ઉઘતાં, સ્વપ્નામાં પણ એ દુષ્ટ ચંડાળનેજ દેખું છું અને કંપું છું. વિજયસિંહને કેદમાંથી છોડાવી એક મહિનાની મહેનત પર ધુળ ફેરવી; સુરસીંહ પાસેથી મ્હોર છીનવી લઈને પણ બધો તાલ બગાડી નાંખ્યો અને કીનારે આવેલું બહાણ સાળાએ

કુખાવ્યું, નહીં તો તાલ તો એવો આણ્યો તો કે પ્રજા સમક્ષ ગુન્હે-
માર ઠરાવાનો પુરો મેળ થાત. જે મહેર હોત તો બધું ફાવત.”

“આ વાત તો કૃપાનાથ! જાણે દીક, પણ કુંવર સાહેબને
આપ ક્યાં સુધી છુપો રાખશો તે? આખરે એક દિવસ બધો ભેદ
ઉઘાડો નહીં પડે કે!”

‘અક્ષતના બહુ બળિયા હો તો!! જ્યારે એ વખત આવે
ત્યારે જોઈ લેવાશે. વળી જરા રૂદન કરીએ દિવંગીરી બનાવીએ અને
ભુલ્લ થઈ ગઈ એમ કહીએ તો પણ શું? એછોજ વિજય પાછો
આવવાનો હતો પણ એ બધું હવે શું કરવાનું વિજયને નહારસિંહ
છોડાવી લઈ ગયો છે.’

‘અલીની રૈયતને વિજયસિંહ પર પ્યાર બહુ છે તેથી રાજકુ-
મારનું ખુન તેણે કર્યું છે એવું એકદમ માનેય નહીં તો.’

‘ત્યારે તેથી મહેરની જરૂર હતી એ કામ પણ ન થયું.’

‘રૈયત પણ બહુ ધુને ચઢી છે તો એક બિચારો હરીસિંહ
આપણો પક્ષપાતી છે અને તે સઘળી લકીકત આપણને કહે છે કે
મોટા મોટા સરદારોએ અને જમીનદારોએ મળીને એક કમિટી
કરી છે મહારાજ! જે એ કમિટીનો બંદોબસ્ત નહીં કરે તો તો
એ માથે ચઢી વાગશે.’

‘શું બંદોબસ્ત કરાય? જે વિના વાંકે કાંઈ કહીએ તો તો
હલટો બખેડો થાય અને ધાંધલ મચે લાય! આ સઘળું એ ન હારડાનુંજ
છે કામ અફસોસ હુંજ ભુલ્યો, એ વિજયાના બચપણમાંથીજ રામ
રમાડી દીધા હોત તો આ ક્યાંથી બધું થાત? પણ શું ખખર
કે આવો રૈયતનો પ્રેમપાત્ર થશે, એ તો સઘળી રૈયતને એક હથેળીમાં
નચાડે છે. હવે નેપાળથી ખડગસિંહજી તપાસ કરવા આવ્યા છે એ

શું કરે છે તે પણ જોવાનું છે. હરિહરના કહેવાથી તો જણાય છે કે અહીંની પ્રજાએ તેને મેળવી લીધો છે.

‘આજે કમિટિ છે અને તેનો હેવાલ આપણે જાણીશું.’

‘સુરસિંહ પણ વીસ પચીસ માણસો સાથે તે તરફ ગયા તે એ શું કહે છે તે પણ જોવાનું છે.’

અડગસિંહ ત્રણસે ચારસે માણસો સાથે છે. એકલો હોત તો તે પુરોજ કરી નાંખત.’

‘તો શું, ત્યારે એને છોડીશું.’ રાજાએ હસતાં હસતાં કહ્યું ‘નેપાળ તો બહુ દુર છે. નામનો એક ખખર કહેનાર પણ રહેશે તોને ? કંઈ પત્તો નહીં લાગે કે ક્યાં ગયા, નેપાળના મહારાજને લખી દઈશું કે રૈયતને ભડકાવી એ તો ગયા છે પણ સુજનસિંહની આખતમાં પણ પૂરો વિચાર કરવો જોઈએ.’

સલાહ લેતાં લેતાં, વિચાર કરતાં કરતાં, રાત્રિ તો ચાલવા માંડી હવે ફક્ત એકાદ ધડીજ ખોર ફાટવાને વાર હતી. હજીએ મહારાજની વાતો તો ચાલ્યે જતી હતી એવામાં સ્લામેનો દરવાજો ઉઘડ્યો અને એક લાશને ઉપાડી લઈ આવતાં ચાર મનુષ્યો જણાયાં.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પતિના પહેલાં મરવા તૈયાર થયેલી વિમળાને હવે હુંદગીની ઓછીજ દરકાર હતી, જીવન રક્ષક પતિવિના આ સંસાર વૃથાજ છે

એમ માનનારી વિમળા પોતાના પિતાના હાથે મરવા જરાપણ હવે દિલગીર નહોતી, ગળગળાત થયેલો સુજનસિંહ તેના પ્રાણ લેવા તેની છાતીપર ચઢી બેઠો હતો; પણ વિમળાને અને મોતને બહુ છેડું હતું. વિજયસિંહની લકીકત આપણે વાંચી ગયા છીએ. એક કલાક પછી તેણે આ દુનિયાનો ત્યાગ કરી પેલી દુનિયા તરફ પ્રયાણ કર્યું નહોતું તો વિજયસિંહનો પણ સુજનસિંહ વાંકો વાળ ન કરી શક્યો. એકાએક બે મનુષ્યો ત્યાં આવી પહોંચ્યા એકે છાતીપર ચઢેલા સુજનસિંહને ખેંચ્યો. વિજયાને મારવાને ઉગામેલી કટાર સાથે સુજનસિંહ લડવા તૈયાર થયો સ્થામે લડનાર પાસે ખંજર તૈયારજ હતું. લડાઈ ચાલુ થઈ. બીજા પુરૂષે બેભાન થયેલી વિમળાને ઉચકી લીધી અને લલ્લા સાથીને વિચિત્રભાષામાં કંઈ શબ્દો કહી બાગ બહારનો રસ્તો લીધો, વિમળા બેશુદ્ધ હતી. તેના શરીરનું ભાન પણ તેને નહોતું. તે ક્યાં છે, ક્યાં જતી હતી તેની પણ તેને શુદ્ધિ નહોતી. ત્યારે જગી તેને કંઈકે શુદ્ધિ આવી ત્યારે તે એક સામાન્ય ઝુંપડીમાં હતી એમ તેને લાગ્યું. સ્થામે ધુણી ધીમે ધીમે લાગ્યા કરતી હતી અને તેની પાસે આખે શરીરે ભસ્મ લગાવી એક લાંબી દાટીવાળો અને મોટી જટાવાળો એક સાધુ બેઠો બેઠો તેના સામું જોતો હતો. થોડીવારમાંજ વિમળાએ એ સાધુના મુખમાંથી નીકળતા શબ્દો એવી મતલબના જ સાંભળ્યા કે:- 'બેટી વિમળા ! તું ડરીશ માં, તારું શરીર, સંભાળ અને સાવધ થા.

અવાજ એવો નમ્ર અને ધીરજ આપનારો હતો કે વિમળાનું હજુ સુધી ધડકતું હૃદય કંઈક શાંત થયું અને પોતાનું શરીર સંભાળતી ઉઠીને બેઠી.

‘વિમળા ! ખરેખર તારું નામ વિમળાજ છે કે મને જુહું કહ્યું હશે !’ સાધુએ વિમળાને પુછ્યું.

‘હા, મારું નામ વિમળાજ છે’ હાથ જોડીને તેણે ઉત્તર આપ્યો. સાધુએ પોતાની ઝુંપડીમાંથી બે ફળ કાઢ્યાં અને વિમળાને આપતાં કહ્યું-‘પ્રથમ આ ખા અને પછી વાતચીત કરીશું.’

તેનો જીવ અઘાપિ બેચેનજ હતો; હજારો તર્કવિતર્કો તેને થયે જતા હતા. વિજયસિંહ ઉપર પણ જરૂર કોઈ મહાસંકટ આવ્યું હશે તે વિચારે તેને અધમુર્છ કરી નાંખી હતી. આના કરતાં તો હું પિતાને હાથેજ મરી ગઈ હોત તો વધારે સારું કારણ આ નવી ઉપાધિમાંથી અને પતિના કંઈ દુઃખદ સમાચારના સાંભળવામાંથી તો બચત એમ તે ધારતી હતી. વિમળાએ ફળ ખાવાની ના પાડી, પણ સાધુજીના અત્યાગ્રહથી અને સમજાવવાથી તેને ખાવાં પડ્યાં હાથ ધોવાને ઝુંપડીની બહાર આવતાં તેને માલમ પડ્યું કે એક નદી કિનારે આ પર્ણકુટ્ટી હતી અને ચારે તરફ નજર પહોંચે ત્યાં સુધી મેદાન જણાયું હતું. વિમળા હવે હાથ મ્હોં ધોઈ બેઠી અને સાધુ સાથે વાતો કરવા લાગી.

‘વિમળા ! હવે તું મારી હકીકત બધી મને કહીશ ? તે સાંભળવાને મારી જાસા છે.’

‘જી હા. આપની ઇચ્છા જાણવાની હશે તો મને કહેવામાં કાંઈ વિરોધ નથી આપતી બલાઈથી મને સંતોષ થયો છે. અને હું આશા રાખું છું કે આપ મારી સાથે બલાઈથી જ વર્તશો.’

‘આ બાબત તો અગ્નિ મારો સાક્ષી છે અને તેની સમક્ષ હું આશાપૂર્વક કહું છું કે કાંઈ પણ તું ભય ધરીશ નહિ. હું નેકીથીજ તારી સાથે વર્તીશ. કહે હવે વારો વૃત્તાંત શરૂ કર અને તારા ઉપર જેવી ગુજરી હોય તે સર્વ કહે.’

‘હું રાજા કરણસિંહના ખજાનચી સુજનસિંહની પુત્રી છું.’

‘જેનો વિવાદ વિજયસિંહ સાથે થયો હતો, તેજ ?’

‘જી. હા.’

‘વિજયા. ખોટું લગાડીશ નહીં તારો પિતા છે એટલે કહેવું તો ન જોઈએ તોપણ એ કહ્યા વિના ચાલતું નથી કે, સુજનસિંહ ધણેજ બેઠમાન, આપ સ્વાર્થી પુરુષ છે; એ સાથેજ જણાવું છું કે વિજયસિંહની વીરતા, લાયકી અને ઉદારતાનાં વખાણ પણ જેટલાં કરીએ તેટલાં થોડાં છે. વિજયસિંહ એક ધર્માત્મા સાહસિક વીરનર છે. હા જ્યારે તું સુજનસિંહની પુત્રી છે તો કરણસિંહના દરબારમાં પણ આવતી જતીજ હોઈશ તો ?’

‘જી હા. પ્રથમ તો હું દરબારમાંજ રહેતી હતી પણ હવે નહીં; કાલ તો, રાજા અને પિતા બન્નેને ત્યાં જવું આવવું બંધ થયું છે.’

‘એમ કેમ વાંરે !!’

‘હવે તો બન્ને મારા જીવના તરસ્યા થયા છે.’

‘હવે બન્નેને ત્યાં જવા આવવાનું બંધ થવાનું કારણ તો હું પછી સાંભળીશ, પણ વિજયા તું પ્રથમ મને કહીશ કે તારા પિતા સુજનસિંહ લોહીના પ્યાલાના નામથીજ કેમ ડરે છે, કંપે છે, ધુળે છે? એમાં શો ભેદ છે?’

વિમળા એકદમ ધુજી ઉઠી તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું તો પણ તે બોલી:—‘મહારાજ તે વાત યાદ કરતાં કંપારી છુટે છે, ત્રાસ થાય છે, હૃદયભેદક બનાવ છે. ખેર હું કહીશ તો ખરી પણ વાત ધણીજ ગંભીર છે.’

‘મ્હેં, પ્રથમથીજ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તો ભય ધરવાનું શું કારણ છે? તું નક્કી જાણજે કે હું બેવચની નહીં થાઉં.’

‘ના છ. હું કહું છું મારું હૃદયજ સાક્ષી પુરે છે કે આપ મારા હિતસ્વી છો. અક્ષરે અક્ષર હું તમને કહીશ. કોણ જાણે કેમ આપના ઉપર મને સ્વાભાવિક પૂજ્યભાવ થાય છે, આપના ચરણ-કમળ ઉપર પ્રીતિ થાય છે.’

વિમળાના આ શબ્દો હૃદયમાં સુંસરા સાંધુની છાતીમાં ઉતરવા તેમ ચક્ષુઓમાંથી આંસુ ગરવા લાગ્યાં પણ બળતી ધુણીમાંથી રાખની ચપટી બહારાવી આંસુ સુકવતાં તે બોલ્યો:—‘જેમ ઈશ્વરની ઇચ્છા હોય તેમ બને છે, હવે તો એ ભેદ સાંભળવા શ્રવને ઇચ્છા થાય છે.’

‘પણ એ સાથે બહુ લાંબી વાત કહેવી પડશે.’

‘કાંઈ હરકત નહી, હું સાંભળવા તૈયાર છું.’

‘સાંભળો ત્યારે મહારાજ કહું છું,’ વિમળાએ વાત કહેવી શરૂ કરી.

લોહીના પ્યાલાનો ભેદ.

“હું નાનપણમાં એ રાજના દરબારમાં રોજ આવતી જતી હતી. અને કોઈ કોઈ વાર તો થોડા દિવસ ત્યાં પણ રહેતી હતી. આ દરબારના મહેલમાં એક સુંદર આ નામની બાળકી પણ રહેતી હતી. જે કે તે ઉમ્મરમાં મારાથી મોટી હતી છતાં તે મારા ઉપર મારી બહેનપણી થઈ ઘણી પ્રીતિ રાખતી હતી અને મને પ્રાણ સમાન ગણતી હતી.

સુંદર આનાં માતપિતા કોણ તે મને માલમ નહીં. તેમ તેનું કોઈ વાલીવારસ પણ હતું કે નહીં તે પણ હું જાણતી નહોતી. આ વિષે હું તેને કોઈ કોઈ વાર પૂછતી, પણ રડવા શીવાય બીજો કશો ઉત્તર તે આપતી નહીં, અને તેથી તેને દિલ્લગીર ન કરવાને પછી તે પૂછવાનું પણ મહેં છોડી દીધું હતું. હું અને એ (વિજયસીંહ) પણ એક બીજાને નાનપણથીજ ઓળખતાં હતાં કારણ તે પણ નાનપણથીજ રાજના આ મહેલમાં આવ જવ કરતા હતા. અને

સુંદરબા તેમને લાઈની માફક ગણતાં હતાં અને હું સુંદરબાને બહેન કહીને બોલાવતી હતી. સુંદરબા અને પોતે, બન્નેનું કહ્યું રાજ કરતા હતા અને મારો વીવાહ તેમની સાથે સુંદરબાના કહેવાથીજ થયો હતો.”

“ સુંદરબાનું નામ સુંદરબાજ હતું કે કાંઈ બીજું હતું ? ”

“ તેમનું બીજું નામ કોઈ દીવસ પણ સાંભળવામાં તો નહોતું આવ્યું પણ એક ભયંકર બનાવથી મને જણાયું હતું કે તેમનું એક બીજું નામ પણ હતું. ”

• “ એ કયું નામ, વાર ? ”

“ તે હું આગળ જણાવીશ, આપ હાલ તો હકીકત સાંભળો. ”
વીમળાએ આગળ કહેવું શરૂ કર્યું.—

“ રાણીજીએ મહારાજને ઘણીવાર કહ્યું કે હવે સુંદરબા ઘણી મોટી થઈ ગઈ મારે કાંઈક તેનો વીવાહ કરવો જોઈએ. પણ રાજાજી કંઈ જણકાજે નહીં, થોડા વખત પછી મહારાજની વર્તણૂકથી રાણીજી અને બીજી કેટલીક બાઈઓના જાણવામાં આવ્યું કે રાજાની ઘાનત ભ્રષ્ટ થઈ હતી અને તેથીજ તે તેનો વિવાહ નહોતા કરતા. ”

“ હરમખોર બાજી, બેઈમાન સાજો ચોર, હાં, આગળ ચલાવે. ”

“ રાણીજીને આથી ઘણુંજ ખોટું લાગ્યું અને કેટલીક વાર તો રાજા સાથે ઝઘડો પણ કર્યો. આખરે એક દીવસ તો રાજાજીએ સ્પષ્ટ કહી દીધું કે—સુંદરબાનો વિવાહ કોઈ દીવસ પણ નહીંજ થાય. આ વાત રાણીના કાનમાં તીરની માફક લાગી; તેમ સુંદરબાનો ચહેરો પણ નિસ્તેજ થયો અને ભયથી રાજા સાથે બોલવું ચાલવું પણ બંધ કર્યું. ત્રણ ચાર દીવસ પછી એકાએક સુંદરબા મહેલમાંથી ગુમ થઈ ગઈ. રાજાજીએ ઘણીએ શોધ કરી, બધી દાસીઓને મારી કુટી; કેટલીકને મહેલમાંથી કાઢી મુકી. રાણી સાથે પણ

બોલવું ચાલવું બંધ કર્યું પણ સુંદરબાનો પત્તો તો નજ લાગ્યો.”

“ શું હજી સુધી તેનો પત્તો નથી ખાધો ? ”

“ અરે મહારાજ ! સાંભળો તો ખરા, હું કહું છું. એકવાર કેટલાંક વર્ષ ગયા પછી એક દાસીને રાણીને મેં એમ કહેતાં સાંભળી કે—હવે તો સુંદરબાને બીજો છોકરો પણ થયો. પહેલી છોડીને પણ ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં. ઈશ્વર કરે ને એના પતિનું લાંછુ આયુષ થાય, સાંભળવા પ્રમાણે તે બહુ લાયક છે અને સુંદરબાને અને એમને બહુ સારૂ બને છે. ’

“ સુંદરબાની રૂપરૂપ મારાં લગ્ન તો થઈ ગયાં હતાં. અને હવે હું સાસરે રહેતી હતી. સુંદરબાના ગુમ થવાથી હું અને તે પોતે બન્ને દીવંગીર થયાં હતાં અને આથી મેં પણ દરબાર મહેલની અવરજવર બહુજ ઝોઝી કરી નાંખી હતી, પરંતુ ત્યારે રાણીજીને મહોટે થતી પેલી વાત ત્યારે મહેં સાંભળી ત્યારે હું એક તરફથી ખુશી થઈ હતી. અને તે હકીકત એમને પણ ઘેર આવી કહેતાં તે પણ સાંભળી બહુજ ખુશી થયા હતા અને સમજી ગયા હતા કે રાણીજીએ કંઈ બીજે લગ્ન કરી દીધાં હશે. પછીથી તો એમ જણાયું કે રાણીજીએ તેમને પિયર સુંદરબાને મોકલ્યા હતાં. ’

“ તમારા સાસરામાં કોણ કોણ છે ? ”

“ સાસર તો મહારાજ ! કહેવાનું છે. અડીને તો કોઈએ અંગનું સગુ નથી. હા, પાંચ સાત પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ છે. કોઈને તે કાકા કહે છે. બીજાને માસા. વળી કોઈને કાકી એમ જુદું કહીને તે બોલાવે છે. પણ ખરું તો કોઈએ નહીં, તેમનાં માબાપ તો તેમને ધાવણા મુકી મરી ગયાં હતાં. રાજાએ તેમને ઉછેર્યો, રાજા તો તેમનું બહુ માન રાખી અછેબ્બછો વાનાં કરતા હતા, પણ તે રાજ

વારંવાર મને કહ્યા કરતા કે રાજા ઘણો બેઠમાન છે અને એક દીવસ મારા અને એમના વચ્ચે બગડવાનું ”

“ ખેર, પછી શું થયું ? — ”

“ ઘણા દીવસ પછી એક દહાડો રાણાજીએ મળવાનું મને મહેલમાં બોલાવી હતી અને હું ત્યાં બે ચાર દિવસ રહી. આ અ-રસામાં એક રાત્રિએ એમ બન્યું, કે હું સુષ ગઈ હતી; મારી પથારી રાણીની સાથેજ હતી, આમ તેમ બીજી દાસીઓ પણ સુતી હતી. રાણીજી તો ઉંઘતાં હતાં પણ મને ઉંઘ નહીં આવેલી. એવામાં એકાએક એનો અવાજ મારે કાને આવ્યો—‘ હાય ! આખરે ખિચારી સુંદરબા સપડાઈ—ફસાઈ ગઈ. ચાલો દીવાનખાનાના ઉપરના માળના જાળિયામાંથી જોઈએ કે કેવી રીતે તેના પ્રાણ લેવાય છે. પછી આવીને ખાઈ સાહેબ (રાણીજી)કેડાડીયું. ’

“ અવાજ સાંભળીને હું ચમકી. માફે કાળજી કંપવા માંડ્યું, છાતી ધૂજવા લાગી. હું બહાવરી ખતી. શ્વાસ લેવો પણ મને તો ન સુઝે હું પથારીમાં બેઠી થઈ અને કંઈક વિચાર કરીને ઉપરના માળે ગઈ અને ધીમે ધીમે એ જાળિયા પાસે જઈ પહોંચી કે જે દિવાનખાનામાં પડતું હતું. છાતીપુર ચણેલી એક નાની ભીંતના ઉપર હું કુદીને—ચઢીને હું જાળિયાથી જોવા લાગી તો—ઝાંખો દીવો ત્યાં બળતો હતો અને તેથી દિવાનખાનાની સર્વ ચીજો જોવામાં આવતી હતી. મારા જતા પહેલાંજ બે બાઈઓ તો અહીં પહોંચી ગઈ હતી. ’

“ એ બે કોણ હતી ? ”

“ એ બંને રાણીજીની દાસીઓ હતી. મને જોતાંજ તે બંને હાથ જોડી કહેવા લાગી કે—‘ પરમેશ્વરને ખાતર જો જો અમારા અને તમારા જન જય એવું ન થઈ જાય ! જો રાણા બાણુશે કે

કોઈના જોવામાં આપણે આવી ગયાં તો વગર મોતે માર્યા જઈશું અને કોઈ રીતે આપણે છુટીશું નહીં. એના જવાબમાં મેં કહ્યું કે—‘ તમે નિશ્ચિત રહો. કોઈને જરાયે ખબર નહીં પડે ? ’

“ દિવાનખાનું ઘણું જ પુરાણ હતું. અને રાજાએ પોતાના માટે નવું દિવાનખાનું બંધાવ્યું ત્યારથી ઘણા વર્ષથી આ દિવાનખાનું ખાલી પડ્યું રહ્યું હતું. કોઈ દિવસ દિવાનો પ્રકાશ તો એમાં હોયજ શ્ચાનો ? ! લોકો માનતા હતા કે તેમાં ભુત પ્રેત રહેતાં હતાં અને તેથી તે તરફ કોઈ જતું પણ નહીં.

ઝાંખા બળતા પ્રકાશમાં એમ જણાયું કે સામે સુંદરબા માથુ નીચુ ઘાલીને બેઠાં બેઠાં આંસુ નીગારતાં હતાં. એક બાજુ તરફ જમીન બોદવાના ચાર પાંચ કોઠાળા પડ્યા હતા અને બીજી તરફ માટીના પાણી ભરવાના વીસ પચીસ ઘડા પડ્યા હતા. રાજા સુંદર-ખાના સામું એકી ટસે ઉભા ઉભા જોઈ રહ્યા હતા. અને તેમની પછવાડે મારા બાપ સુજનસીંહ, કૃષ્ણદાસ, અને હરીસિંહ રાજાના મળતીયા ઉભા હતા. મારા બાપના હાથમાં એક ત્રણ વરસની બાળકી હતી હાથ, તેનું સ્વરૂપ યાદ કરતાં પણ રૂવાટાં ઉભાં થાય છે. તે બીચારા બાળકની ખુબસુરતી બુલાય નહીં એવી હતી, રાજાએ સુંદરબાને કહ્યું.—

“ વિજયા શું તું મારી વાત નહીં માને ? તું મારી થઈને નહીં રહે ? ”

‘ શું નામ લીધું વિજયા ? ’

‘ હા, મહારાજ, વિજયા નામ લીધું અને ત્યારેજ મેં જાણ્યું કે તેમનું નામ વિજયા પણ હતું. ’

‘ અરે રામ ! રામ ; હાં, પછી શું થયું ? ’

‘માથુ ધુણાવી ના પાડી.’

‘પછી.’

‘રાજાએ કહ્યું—‘વિજયા ! અગર તું મહારી વાત નહી માને તો પરતાઈશ. બેશક જામરદસ્તીથી તને મારા કેબજમાં લઇ હું મારી ઈચ્છા પુણ કરી શકું તેમ છું પણ તેમ કરવાથી શું હું તને દમે-શને માટે મારી બનાવવા માગું છું. તારી ઈચ્છા હોય તો રાણીને પણ મારી નાંખવા હું તૈયાર છું અને તને હું મારી રાણી બનાવું. સુંદરબાએ આના જવાબમાં કહ્યું—‘અરે દુષ્ટ ચંડાળ ! રે બ્યભીચારી નીચ કુ-તરા ! તું હૃદયી જ્યાદે શું બકે છે ? તું સાક્ષાત ઈન્દ્ર બનીને આવે તો પણ તું મારા હૃદયને ફેરવી શકનાર નથી.’

‘શાખાશ પછી શું થયું ?’

‘રાજાએ મારા બાપ તરફ કંઈ ઇશારો કર્યો એણે તેથી પાસે હતી તે બાળકીને એક ચાદરની સાથે બાંધીને એક ખીટીની સાથે ઉંધી લટકાવી અને એક ખંજર કાઢીને સ્થામે ઉભો રહ્યો. બાળક બિચારું રડવા (માથુ અને વિમળા બન્નેની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં) લાગ્યું અને વિજયાબાની આંખમાંથી પણ ચોધારે આંસુ ચા-લ્યાં. રાજાએ ફરીને કહ્યું—‘વિજયા ! હજુ માની જ નહી તો તારી આ છોડીના લોહીથી તને નહવરાવીશ. સુંદરબાએ રડતાં રડતાં કહ્યું—‘હરી ઈચ્છા જે થયાનું હશે તે થશે પણ હું મારો ધર્મ નહીજ ચુકું. શું હું મારા સ્વામી સાથે દગો કરું અને તેમની થઈ હું બીજાની થાઉં ? ના, ના. તેમ કદી નહીંજ થાય.’

‘રાજાએ હરીસિંહ અને મારા બાપને કંઈ ઇશારત કરી. હરીસિંહ તરત એક પહોળા મોનો પ્યાલો તે બાળકની નીચે ધર્યો. મારા બાપે ખંજરવતે કામ પતાવી દેવાનું ધાર્યું. પણ કાણ જાણે

કેમ, તેના દિવમાં દયા આપી કે હાથમાંથી ખંજર પડી ગયું. રાજાને તેની આ અવસ્થા જોઈ ક્રોધ ચઢ્યો, તત્તવાર ખેંચી મારા પીતાની પાસે આવ્યો અને કહ્યું—‘હરામખોર, શું મારી વાત તું નથી સાંજનો ? ખમરદાર, સાવધ થા. આ બાળકનું લોહી આ પ્યાલામાં ભરી મને આપ અને હું જામરદસ્તીથી આ દરામજાદી વિજયને પાઈશ.’

‘લાચારીથી મારા બાપે ફરીથી ખંજર લીધું, અને તેનું પાનુ એવા જોરથી ખીચારી રડતી બાળકીના માથામાં માર્યું કે માથુ ફટી ગયું, લોહીની સેર ચાલી. આ બનાવ જોતાંજ સુંદરી રોધ પડી. અને હાય ! કરતાં બેશુદ્ધ થઈ નીચે પડી. મારા પણ હોશ કાષ ઊડી ગયા અને બેહોશ થઈ જમીન ઉપર પડી ગઈ, થોડા વખત પછી ત્યારે મને જાન આવ્યું ત્યારે મેં જોયું તો જુદેજ દેખાવ મારી નજરે પડ્યો. નહોતી દિવાનખાનામાં વિજયા કે નહોતું પેલું લટકતું મરાણ શરણ થયેલું બાળક ! ત્યાં તો બીજા બે લાશ પડેલી જણાઈ. રાજા અને તેના સાથીઓ જે જે વાતો કરતા હતા તે તે સ્પષ્ટ સંભળાતી હતી. રાજાએ મારા બાપની તરફ જોઈને કહ્યું—

‘એ બે રંડાઓ—દારીઓ વળા જતીઓમાંથી મારાં છીદ્ર જોતી હતી. ચંડાળાણીએને જીવની પણ દરકાર નહીં ?’ (હરીસિંહની તરફ જોઈ) ‘હરી ! એ બેની લાશને એવી ઠેકાણે કર કે હજાર વરસેય ન મળે નામ, નિશાન કે પત્તો.’ (મારા બાપની તરફ જોઈ) ‘તેં બહુ ખરાબ કર્યું અને વિમળાને જતી કરી. કક્કી હવે તે જતી રહી હશે. હવે જો તેનું માથુ કાપી મારા આગળ રજુ કરીશ તો જ તારા પ્રાણ રહેશે. અને આ કામ પણ તારે એવી રીતે કરવું કે વિમળા ક્યાં ગઈ અને તેનું શું થયું તે એક ચક્કું પણ જાણે નહી. હવે જરૂર આ હકીકત વિમળા વિજયને કહેશે. હવે તો બને તો વિજ-

‘ અને પણ જેમ અને તેમ જલદી પેલી દુનિઆમાં પહોંચાડવો જોઈએ.’

‘ આ સાંભળી મારું કાળજી કપાઈ ગયું. હવે મને પ્રથમ એ-જ વિચાર આવ્યો કે હમણાંજ જન્મ તેમને આ વાત જણાવી દેવી કે જેથી તે પોતપોતાનો પ્રાણ બચાવી શકે, એકદમ ત્યાંથી હું નાસી છુટી અને મહેલમાંથી દાસીને લઈ હું મારે ઘેર ચાલી ગઈ. ”

સાધુ મહાશય વિમળાની આ વારતા સાંભળી ઘૂંજી ઉઠ્યા થોડીવાર સુત્રી તો કાંઈ બોલી માણુ ન શક્યા. પણ પછીથી બોલ્યા “એ રાજા ઘણો દુષ્ટ અને દગાબાજ છે. મધ્વરની ઇચ્છા તરી તો બહુજ જલદી કર્યા કરે” લોગવશે ’

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પેલી જમીનદારો અને સરદારોની મળેલી કમિટિમાંથી પણ સાથીઓ અને નદારસિંહને સાથે લઈ વિજયસિંહને શોધવા નીકળેલા ખડગસિંહ થોડેક આગળ ચાલ્યા તો ત્યાં તેમને જમીન ઉપર પડેલી એક લાશ જણાઈ. દિવાથી તપાસતાં રાજના કોઈ માણસની તે લાશ છે એમ સમજાયું.

‘ રાજનાં મનુષ્યો અને વિજયસિંહને અહીં ઝપાઝપી થઈ હશે એમ લાગે છે ’ નદારસિંહે કહ્યું.

‘ જરૂર એમજ થયેલું ત્યારે તો નકી વિજયસિંહને પકડીને રાજનાં માણસોજ લઈ ગયેલાં ’ ખડગસિંહે જણાવ્યું.

‘ ત્યારે જો આ વખતે અમે મહારાજ પાસે પહોંચી જઈએ તો જરૂર વિજયસિંહ મળશે. ’ નદારસિંહ બોલી ઉઠ્યો.

‘હું આ વખતેજ મહારાજની પાસે ચાલ્યો.’ ખડગસિંહે કહ્યું અને નહારસિંહને પુછ્યું-‘શું આપ મારી સાથે આવી શકશો?’

‘આવવામાં શી અડચણ છે? કાંઈ ઓછોજ તેનાથી ડર છે અને વળી આપ નામદાર મારી સાથે મારા મદદગાર છો તો પછી બીજાની શી ગણતરી? વળી મને ત્યાં ઓળખે છેય કોણ તે?’

‘શાખાશ, આપ તો બહુ બહાદુર વીર છો. પણ આ વખતે ત્યાં જવાની સલાહ હું આપને નથી આપતો. કોણ જાણે ત્યાં શીએ સફાકત બને, આપે તો અહીંજ આડાઅવળા ફરતા રહેવું. હું જાઉં છું.’

(કંઈકે શંકા ખાધને) પણ આપે અહીં એકલા રહેવું તે પણ યોગ્ય નથી.”

“આપે એ બાબતમાં નિર્ભય રહેવું. હું એકલો નથી સાથીઓ આમતેમ આટલામાં ફરતાજ હશે.”

‘હીક; તો આ ત્રણ જણને તો મારી સાથે લઈ જાઉં છું.’

ત્રણ જણને સાથે લઈ ખડગસિંહ મહેલ તરફ ચાલ્યા.

‘રાજના હુકમ પ્રમાણે દરવાનોએ રોકવા પ્રયત્ન કર્યો પણ ખડગસિંહે ન ગણકાર્યું તેમ દરવાનો પણ ખડગસિંહને નેપાળના સેનાપતિ તરીકે જાણતા હોવાથી કંઈ બોલી શકાયજ નહીં.

ધડધડાત ખડગસિંહ દિવાનખાનામાં એવે યોગ્ય વખતે જઈ પહોંચ્યા કે રાજા તેના બે સલાહગીર મદાદેવજી અને ભુપતસિંહજી સાથે વાતો કરી રહ્યા હતા અને ચાર આદમીઓ એક લાશ ઉઠાવી લાવી આવ્યા હતા. આ લાશ વિજયસિંહની હતી અને તેને રાજાની સલામ મુકી હતી, વિજયસિંહ મરી ગયો નહોતો, પણ ઘણોજ ઘાયલ થયેલો હોવાથી બેહોશ થઈ ગયો હતો.

એકાએક ખડગસિંહને ત્યાં આવી પહોંચેલો જોઈ રાજા અચંબો પામ્યો અને કાંઈક અંચકાલો દિલગીરી તેના મુખ ઉપર છવાઈ ગઈ પણ તુરંતજ સાવધાન થઈ ગયો અને ઉઠીને માનપુરવક

ખડગસિંહને આવકાર આપી પોતાની પાસે બેસાડ્યો અને બોલ્યો—
‘ જુઓ સાહેબે બહુ મહેનતે આપણા પ્રિય રાજકુમારનો ખુની વિજય જેને સેતાન ન્હારસિંહ છોડાવી લઈ ગયો હતો તેને ફરીથી પકડ્યો છે. ’

ખુનીને પકડવા માટે આપને હું અભિવંદન આપું છું. મેં સારી રીતે તપાસ કરી છે અને હવે નિશ્ચય કિપર આવ્યો છું કે વિજયસિંહ ઘણોજ સેતાન અને નિમકહરામ છે, હું મારા હાથેજ તેનું માથુ કાપીશ. વળી એક બીજી વાતની પણ તમને હું મુખ્યારકબાદી આપું છું. ’

“ એ કઈ વાત ? ”

“ એજ કે, આપના મોટા દુશ્મન ન્હારસિંહને પણ આ વખતે મેં પકડ્યો છે. ”

“ વાહ, વાહ એ તો એક મોટું કામ થયું. આપનો ઉપકાર જન્મપર્યંત નહીં ભૂલાય, એ ક્યાં છે ? ” ખુશી થતાં રાજાએ પુછ્યું.

“ પોલીસ પ્હેરા નીચે મેં મારા લશ્કરમાં તેને મોકલ્યો છે, વિજયસિંહને પણ મારે સ્વાધીન કરો એ વધારે યોગ્ય છે. આપના માણસોને હુકમ કરો કે મારા તંત્રીમાં તેને પહોંચાડે, કાલ મારો વિચાર દરબાર ભરવાનો છે. તેમાં અહીંની સમગ્ર રૈયતને આવવા ફરમાવવું. તે વખતે નેપાળના રાજા તરફથી એક પદવી આપને મળશે અને વિના પુછ્યે ગાછે એ બન્નેને હું મારા હાથથી મારીશ. વળી આ બે શિવાય બીજા પણ બે ચાર આપના દુશ્મન છે તેમને પણ તે વખતે ફાંસીનો હુકમ મળશે. ”

“આપને શી રીતે માલમ પડ્યું કે મારે બીજા દુશ્મન પણ છે ?”

“ નેપાળ મહારાજાએ ન્યારે મને અહીં રવાના કર્યો ત્યારેજ મને તાકીદ કરી હતી કે આપને મદદ કરવી અને આપના દુશ્મનોને

ખોળા ખોળાને મારવા; હરિપુરની રૈયત ઘણીજ બેઠ્ઠિમાન અને ચાલ બાજુ બેલનારી છે માટે તેને ચીડવવાને કરણસિંહને એક પત્ર અને ધિરાજની પદવી આપવી. આ આજ્ઞાને અનુસરીને અહીં આવતાંજ અત્રે જમીનદારો અને સરદારોની કમિટિમાં હું મળી ગયો. તેમની ગુપ્ત મૈત્રિમાં સામેલ થયો અને પછી આપના દુશ્મનોને શોધવાનું કામ જરાયે કઠણ ન લાગ્યું. ”

“આપે મારા ઉપર મ્હોટી કૃપા કરી, આપના હુકમનો અનાદર હું કરુંજ કેમ ? આપે તો મને આપનો તાબેદારજ ગણવો, શું આપ મારા દુશ્મન કોણ છે તેમનાં નામ બતાવી શકો તેમ છો ?

“હું આ વખતે નામ નહીં બતાવું. કાલે દરબારમાં આપની સમક્ષજ તેમને બોલાવી ફાંસીનો હુકમ આપીશ. એ લોકો પણ આશ્ચર્ય પામશે કે શી રીતે હું તેમનો બેદ કળી ગયો ! ”

ખડગસિંહ રાજના દિવાનખાનામાં આવતાંજ રાજ ગભરાયે હતો અને બીન્યો હતો. પણ સાવધ થઈ વિચાર્યું હતું કે ખડગસિંહ સાથે તો માન પુર્વકજ વર્તવું; પરંતુ લાગ આવે તો અહીંજ પુરો કરી નાંખવો કે, કોઈને કાને વાત જવા પામેજ નહિ.

તેમ ખડગસિંહના મનમાં પણ તુરતજ આવ્યું હતું કે, હું એકલો ફક્ત ત્રણજ માણસ સાથે અહીં આવ્યો તે ડીક ન કર્યું કદાપિ એમ ન થાય કે રાજ મારી સાથે દગો રમે, કારણ કે થોડીવાર પહેલાંજ જણાયું કે રાજનો એક માણસ કમિટિમાં આવી ભરાયો છે અને તેના દ્વારા રાજએ સઘળા હકીકત સાંભળી હશે. અને તેથી તે દગો કરે તેમાં નવાઈ નહીં. આ વિચાર આવતાંજ શુદ્ધિમાન ખડગસિંહે વારતાનું સ્વરૂપ બદલ્યું. ઠગને ઠગનાર પણ શુદ્ધિમાન ઠગ નીકળ્યો અને મતલબસર વાતોથી રાજને એવા

પેચમાં લીધો કે ન કરે ચુકે ચાં, પણ ઉલટો તેને એમ વિશ્વાસ પડ્યો કે ખડગસિંહ તો મારો માણસ છે અને તેથી તેની સાથે બગાડવું તે સારું નથી. તુરતજ રાજાએ પોતાનાં માણસોને વિજયસિંહને ઉપાડી ખડગસિંહના તંબુએ લઈ જવાને આજ્ઞા કરી. ખડગસિંહ પણ હવે દિવાનખાનામાંથી ઉઠ્યા અને પોતાના ત્રણ બહાદુર સાથીઓ-માંથી બેને તુરતજ મલમપટાની તજવીજ કરવાનું સુચવી વિજયની સાથે જવાને કહ્યું અને એકને લઈ જ્યાં નહારસિંહને ઉભો રાખી આવ્યા હતા તે બાજુ વળ્યા.

જે મકાનમાં કમિટિ મળી હતી તેની પાસેજ થોડે દુર ખડગસિંહને નહારસિંહ મળ્યો. આ વખતે નહારસિંહ એકલો નહોતો પણ તેની સાથે પાંચ સાત બીજા પુરષો હતા, આ સર્વને જોઈ ખડગસિંહે “કોણ નહારસિંહ ?” ઘાટો પાડ્યો. જવાબ મળ્યો કે, “હા.”

“આ બીજા સર્વ કોણ ?”

‘એ સર્વ મારા સાથીઓ છે. તે સર્વ આમતેમ એવી ધારણાથી ફરતા હતા કે કદાપિ વખત આવે તો મદદે આવી પહોંચાય.

‘આટલાજ છે કે બીજા પણ—?’

‘બીજા પણ છે, ઈચ્છા હોય તો અડધી ઘડીમાં તો સો બહાદુરો એકઠા થઈ શકે.’

‘તો તો ફીક; કારણ આજ તો એકાએક પણ લઢાઈ થઈ જાય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.’

‘વિજયસિંહનો પત્તો લાગ્યો ?’

‘હા. તેને જખમી કરીને કરણસિંહનાં માણસો લઈ ગયાં કે તે વખતેજ હું જઈ પહોંચ્યો. પછી તે મારાથી શી રીતે સંતાડે ? આખરે તેનાંજ માણસો સાથે મારે તંબુએ મોકલાવ્યો છે.’

‘અત્યારે કેવી સ્થિતિમાં છે?’

‘કંઈ ભય પામવા જેવું નથી. જખમ લાગ્યા છે. જણાય છે કે બહાદુરે લઢવામાં કચાશ નહીં રાખી હોય. મારાં માણસોએ પાટા બાંધ્યા હશે. હવે વાર ન કરો. સરદારો સર્વ આપણી રાહ જોતા હજી એસી રહ્યા હશે.’

“હા, આપણે હજી સુધી નથી ગયા તેથી દિગ્ગિર થતા હશે.”

ખડગસિંહની પાછળ પાછળ નહારસિંહ પોતાના સાથીઓ સાથે જ્યાં કમિટિ મળી હતી તે મકાનમાં ગયા. જમીનદારો અને સરદારો જે પ્રથમ ત્યાં હતા તે અઘાપિ સર્વ ત્યાં તેમની રાહ જોતા એઠા હતા. ખડગસિંહને જોઈ સર્વ ઉભા થયા. પોતે આસન લઈ નહારસિંહને પોતાના પડખાનુંજ આસન આપ્યું અને સર્વને બેસવાનું કહ્યું. નહારસિંહે પોતાના સાથીઓમાંથી એક મ્હોં ખુલ્લુ ન જણાય એવી રીતે બોકાંની બાંધી બેઠેલા પુરૂષને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને બેસાડ્યો.

‘કેમ વિજયસિંહનો પત્તો લાગ્યો.’ કમિટિમાંથી પ્રશ્ન થયો.

‘હા. રાજના ચંડાળ દગાબાજ નોકરોથી તે ફસાયો હતો; પરંતુ હું ત્યાં જઈને છોડવી આવ્યો છું અને મારા તંબુએ મોકલ્યો છે. હવે સુરસિંહ અને પહાડસિંહને પણ ત્યાંજ મોકલવાં જોઈએ.’

હુકમનો તુરતજ અમલ થયો, અને દુષ્ટોને બોલાવી એક બહાદુર સરદારને સોંપ્યા અને ખડગસિંહને તંબુએ તેની સાથે પહોંચતા કર્યા.

હવે નહારસિંહ તરફ જોઈને ખડગસિંહે પુછ્યું—‘તમે કહેતા હતા કે રાજકુમાર હજી જીવતા છે તો શું તમે તે બતાવી શકશો?’

‘હા; વળી તેના જીવતા હોવાથી એક બીજી સાંબીતી પણ આ છે’ એમ કહેતાં નહારસિંહે કેડમાંથી છોડી એક ચીઠી

આપી અને તે વાંચતાં ખડગસિંહની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ.

‘નક્કી આ રાજના હાથનીજ છે. તેની મહોર પણ છે હવે વધારે સાખીતીની કાંઈ પણ જરૂર નથી હવે તે બાળક કુમારનો પત્તો ન લાગે તો પણ શું !’ ચીડી તેણે વાંચવા આપી અને એક પછી એક સર્વેના હાથમાં તે ફરી વળી આ ચીડી નહારસિંહને નદીને તીરે કૃષ્ણદાસ પાસેથી મળી હતી તેજ ચીડી હતી.

ચીડી વાંચતાં સરદાર અને મળેલા સર્વની આંખો ક્રોધથી લાલ થઈ ગઈ. રાજની મહોર, તેના હાથ અક્ષર સર્વ રાજપુત હયાત છે તે સિદ્ધ કરવા ખસ હતાં.

‘આપ કહેતા હતા કે વિજયની ખરી હકીકત તમે નથી જાણતા તો તે હવે કહેશો ? નહારસિંહજી !’ સરદારે નહારસિંહને પૂછ્યું.

‘હા. આપ સર્વની સાંભળવા ઈચ્છા હોય તો કહું.’ એમ કહી તેણે કરણસિંહ રાઠોડ અને કરણસિંહના હેવાલ, પોતાનો ખ્યાલ વગેરે જે હકીકત વિજયસિંહને પુર્વે કહી હતી તે અહીં સર્વ સરદારોની સમક્ષ કહી વળી વિજયને સંકટગૃહમાંથી મુક્ત કર્યા સંબંધીની અને પોતાની જાહેન વિજયાની હકીકત જે વિમળાએ સાધુજીને કહી હતી તે પણ જણાવી. વિજયાનો હેવાલ નહારસિંહને થોડો ઘણો તો માલમ હતોજ વિશેષ વિમળા દ્વારા વિજયે જાણેલો નહારસિંહને તેણે કહ્યો હતો. વિજય નહોતો જાણતો કે વિજયાની જે હકીકત તેણે વિમળાદ્વારા સાંભળી હતી તેજ વિજયા તેની જાહેન હતી.

હકીકત સાંભળી સર્વ એએન બન્યા, આંખોમાંથી આંસુ ગાળવા લાગ્યા અને એમમાન કરણસિંહ રાજને ગાલિપ્રદાન કરવા લાગ્યા હવે સરવ તે દુષ્ટને સજા કરવા અને ખરા હકદાર વિજય-સિંહ નહારસિંહને ગાદીએ વિરાજતા કરવા તત્પર થયા અને નેપાલ સરદારે પોતાની ફેજ સાથે તેમને મદદ આપવાનું સ્વીકાર્યું.

‘ મારી બહેન વિજયાની લજ્જ પણ વિશેષ લકીકત છે અને તે આ બાઇ કહેશે ’ પોતાની પાસે બેઠેલા સાથીને ઘસારો કરી બતાવતાં નહારસિંહે કહ્યું.

તેમના મુખ ઉપરથી આચ્છાન લમ કોવામાં આવ્યું તો કેદખાનામાં બાળકને સાથે લઇને ગયેલા જે રાય સાહેબનું વરણન આપણે આગળ વાંચ્યું હતું હતું તે રાયસાહેબ અત્રે પ્રત્યક્ષ થયા. તેમણે લકીકત કહેવા માંડી:—

‘ રાજના દુષ્ટ ઉદ્દેશની ખબર રાણાને પડી જવાથી રાણીએ પોતાના પિયરમાં (સુંદરબા) વિજયાને મોકલી દીધાં અને તેમનું લગ્ન મારી સાથે કરવામાં આવ્યું. ઘણા દિવસો અમે સાથે રહ્યાં જે દંભિયાન એક પુત્રિ અને પછી એક પુત્ર એમ બે સંતાન પણ થયાં રાજા બેળ કર્યાજ કરતો હતો પણ પત્નો ન લાગ્યો, આખરે જણાયું કે તેનાં લગ્ન મારી સાથે થયાં હતાં આ ઉપરથી તેણે મારે ત્યાંથી ચોરી કરાવી અને તે અને એક પુત્રિ એકાએક ગુમ થયાં ત્યાર પછીની લકીકત તો તમે જાણી છો તેનો ધરમ ચુકાવવા રાજાએ અથાગ મહેનત અને બહુ પ્રયત્નો કર્યા પણ વ્યર્થ ! આખરે તેના દેખનાં તેની પુત્રિનું ખુન ! અરેરે એ ત્રાસજનક દેખાવ— તેની સ્થિતિ કેવી દયા જનક છે !!! જ્યારે તેમને કેદખાનામાં નાંખ્યાં ત્યારે કેટલીક દાસીઓ સેવામાં સોંપી હતી. એક દાસી બિચારી દયા બાઇ ત્યાંથી આવી મને ખબર કહી ગઈ કે તે પીડાય છે અને મળવાને ઇચ્છે છે. આથી હું બાળક સાથે છુપાવેશે શંકરમાં આવ્યો, પુષ્કળ પૈસો ઉઠાવ્યો, કેટલાયે પ્રવાસ કર્યા અને આખરે બે ચાર દિવસ ઉપરજ કેદખાનામાં પ્રવેશ કરી મળી શક્યો. કેદખાનામાં તેની

અવસ્થા કહી જાય તેવી નથી. વિજયસિંહને સંકટગૃહમાંથી નહારસિંહે છોડાવ્યા છે એ હકીકત મને માત્રમ પડી—બીજા પણ પહેરાવાળાઓ આ હકીકત જાણતા હોય એમ લાગ્યું પણ સર્વના મન વિજયસિંહ તરફ હાવાથી કોઈ જાણતુંજ ન હોય એમ ખતાવાય છે.

વિજયા-વિજયસિંહ મારો ભાઈ છે, એમ જાણે છે છતાં રાજના ભયે તે વાત જાહેર કરી શકી નહોતી. તે પણ વિજયસિંહ છુટ્યો છે એ હકીકત મારા દ્વારા જાણીને ખુશી થઈ છે હું ત્યાં હતો ત્યારે પેલો રાજના માનેલા દુષ્ટ હરીસિંહ પણ આવ્યો હતો પણ તેને મેં મારી નાંખ્યો, તેને કેકાણે પાડવા જતાં નહારસિંહનાં બે માણસો સાથે મુઠાકાત થઈ નહારસિંહ અને વીજયસિંહને મળવાની મને બહુ ઈચ્છા હતી મને મેળવવાનું તે માણસોએ સ્વીકાર્યું અને અમે ગાગળ ચાલ્યા. ચાલતાં રસ્તામાં રાજનાં માણસોથી સપડાવાનું આવ્યું, પણ ઇશ્વરેચ્છાએ એક પુત્ર ત્રીજે સંતાઈ બેસનાં અમે બચી ગયા અને આખરે નહારસિંહ અને વીજયસિંહને મળવાની ઉમેદ બર આવી.

‘તે છોકરો ક્યાં છે?’

‘તે નહારસિંહની સુપરતમાં છે.’

‘તમારો સર્વનો હેવાલ ખરેખર હૃદયદ્રાવક છે. વળી વિમળા ઉપર તો શુંએ વીત્યું હશે અને ક્યાંયે હશે.’

‘હું કંઈકે હકીકત જાણું છું.’ નહારસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

‘ત્યારે હજી, તે કહેવાનું આપ યોગ્ય નથી ધારના?’

કહેવામાં કંઈ હરકત નથી. આપ એ તો જાણી ગયા છો કે તેના બાપનેજ તેનું ખુન કરવા આજ્ઞા થઈ હતી?”

હા, એટલા માટે કે તેણે દિવાનખાનાની ખારીમાંથી જોવા માટે દાસીઓનું ખુન કર્યું અને વિમળાને જતી કરી.

હા. રાજાનું એમ પણ કહેવું હતું કે જો તે તેની થવાનું સ્વીકારે તો બચાવવી. સમજાવવાનું કામ હરીસિંહને સોંપવામાં આવ્યું હતું. પણ વિમળાએ તેનો અનાદર કર્યો. આખરે સુજનસિંહ મરવા તૈયાર થયો ત્યારે એટલામાંજ હું હતો. એક સાધુ મહાશય પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને મારી મદદથી તે તેને બચાવી શક્યા. આ વખતે વિમળા એ સાધુ મહાશયની પાસેજ છે. નદારસિંહે હકીકત જણાવી.

એક સાધુના ઉપર આપે કેમ વિશ્વાસ ધર્યો છે.

તે સાધુનો મને પુણું ભરોંસો છે. તે બહુ ધર્માત્મા છે તેમ ક્યાંના છે તે તો હું નથી જાણતો પણ તે બહુને મળતા કરતા નથી, મારાપર તે બહુ પ્રેમ રાખે છે. મેં મારી ખરી હકીકત એમને કહી છે. હું સર્વ વર્તન તેમની સલાહ પ્રમાણેજ કરું છું. અને તેમને માટે ખાવાપીવા વિગેરેની તજવીજ પણ હું જ કરું છું.

હું તેમની મુલાકાત કરી શકીશ. ખડગસિંહે પૂછ્યું.

તે તો જેવી તેમની ઈચ્છા. કદાપિ તે ના પણ કહે. આકાશ તરફ જોઈને, હવે લગભગ સવાર થવા આવ્યું. મારે શહેરમાં રહેવું તે યોગ્ય નથી.

આપ મારે ત્યાં રહો તેમાં હરકત નથી.

ના, પણ એમ કરવાથી કાંઈ વિશેષ લાભ નથી વિજયસિંહના સુંપરત આપને કરતો જાઉં છું. રાય સાહેબને હું સાથે લેતો જાઉં છું જ્યારે હકમ થશે ત્યારે પાછા અમે તો હાજરના હાજર.

ઠીક એમ કરો. પણ હાં, એક વાત રહી ગઈ. તે કંઈ.

જે વખતે વિજયસિંહને છોડાવવા હું રાજાની પાસે ગયો ત્યારે પ્રસંગનુસાર એવી મતલબની વાત કરેલી કે કાલ ગામમાં એક દરબાર હું ભરીશ અને તે વખતે મહારાજા નેપાળ તરફથી અધિરાજની

પદવી તમને મળશે. મેં એ હકીકત કંઈક ઉદ્દેશથી કરી હતી, તમારો તેમાં શો અભિપ્રાય છે.

વાત તો બહુજ સારી કરી. દરબારમાં ઘણી મઝા જોવાશે કંઈ કંઈ તરેહની કળાઓ ખીલશે. પણ સાથે ટંટો બખેડો પણ થાય એમાં નવાઈ નહીં વખતે ઝપાઝપી પણ થાય; આથી મારો એમ વિચાર થાય છે કે આપ કાલનો દિવસ તો કાઢીજ નાંખો. લડાઈનો પૂરો બંદોબસ્ત કરી લેવો જોઈએ હું પણ બધી તૈયારી કરી લઈશ.

સર્વ ભરથલા સભાસદોનો પણ એવોજ વિચાર જણાયો. ખડગસિંહે પણ એમજ કરવું ધાર્યું. જુદી જુદી વાર્તા થનાં હવે દરબાર બરખાસ્ત કરવામાં આવ્યો રાય સાહેબની સાથે નહારસિંહ આવ્યો ગયો, સરદારો પોતપોતાને ઘેર ગયા. ખડગસિંહ પણ પોતાના તંબુએ પધાર્યા અને વિજયને મળ્યા. વિજય અત્યારે તો હોશમાં આવી ગયો હતો તેને સર્વ હકીકતથી જાણીતો કર્યો.

કંગણસિંહ રાજ પાસેથી વિજયને છોડાવી લાવી ખડગસિંહ જ્યારે પાછા વળ્યા ત્યારે તેમની પછવાડે પછવાડે એક મનુષ્ય આવતો જણાતો હતો આ બીજો કોઈ નહી પણ રાજનો મળતિયો પેલો ભૂપતસિંહ હતો.

ખડગસિંહની રસ્તામાં આવતાં જ્યાં નહારસિંહની મુલાકાત થઈ કે તે વખતની વાતચીતના સ્વરૂપથી ભૂપતને લાગ્યું કે સરદાર કંગણસિંહનો હિતશત્રુજ હતો તેણે રાજજી સાથે પ્રપંચ બાજી ખેલી હતી પરંતુ નહારસિંહ નામથીજ ભૂપત ચમક્યો અને તે ક્ષણે તે કાંઈ પણ કર્યા શિવાય કે બોલ્યા ચાલ્યા શિવાય ચાલતી પકડી ગયો અને રાજની પાસે પહોંચ્યો.

કેમ આમ ગભરાયેલા જણાઓ છો ?' રાજએ પૂછ્યું 'ક્યાં ગયા હતા ?'

‘ ખડગસિંહની પાછળ ગયો હતો, કૃપાનાથ ? ’

‘ કેમ વાર. ’

અરે બધું સાળું ઉધું નીકળ્યું.

શું કહો જોઈએ.

અરે ખડગસિંહે તો દગો દીધો તે તો બેઠમાન જૂઠો નીકળ્યો; આપણને ખોટું ભરાવી તે તો બહાર નીકળતાંજ નહારસિંહને મળ્યો, તે તો તેનો મિત્ર લાગે છે.

‘ તમે શી રીતે જાણ્યું કે એ નહારસિંહનેજ મળ્યો હતો. ’

‘ તેનું નામ દઈને યુમ પાડી હતી. ’

‘ શું નહારસિંહ ને વિજયસિંહ સાથે ખડગસિંહ મળ્યો હતો. ’

‘ ના જી, વિજયને તો તેણે તંબુએ મોકલ્યો અને પોતે એ-
ક્લોજ નહારસિંહને મળ્યો. ’

‘ ત્યારે શું મને તેને ધાપ મારી. ’

‘ જી હા. ’

‘ સાળાની જો પહેલી ખબર પડી હોત તો પુરો કરી નાંખતને. ’

સાહેબ, જો આ વખતે સો માણસ આપો તો નહારસિંહ અને ખડગસિંહ બન્નેને પકડું. કમિટિમાં તે બન્ને ગયા છે.

‘ દિવાના લાગે છે તો રૈયત જો ચીડાય તો આ વખતેજ બખેડો જાગે. પહેલું આપણું ચોકસ કરીને પછીજ પગલાં ભરવાં જોઈએ. જુઓ તમે તો તમારી મેળે ખડગસિંહની પાછળ ગયા, પણ મહાદેવજીને મેં ખાસ તેની પાછળ મોકલ્યો છે જુઓ તે શી ખબર લાવે છે. ’

થોડીવારમાંજ મહાદેવજી આવી પહોંચ્યો.

‘ કેમ શી ખબર લાવ્યા ? ’ રાજાએ પુછ્યું.

‘ અરે ખબર શી ? સહુને ધાપ મારી. ’

‘હવે તે તો ભુપતાસહે પણ કહ્યું છે. તું વધારે શી ખબર લાવ્યો ?’

‘મને શી ખબર કે ભુપતસિંહ પણ આવ્યા હશે. હા, એક ખબર બીજી પણ છે સુરસિંહ પણ પકડાયો અને કૃષ્ણદાસને પણ હાથ કડી પડી ગઇ.’

‘શું ખરી વાત !’ રાજાએ ચમકીને પુછ્યું.

‘જી હા.’

‘આમ કરવાની કેની હીમત ચાલી ?’

• ‘મદારાજ ! ખડગસિંહનીજ તો, બીજા કેના ભાર.’

‘હાલ તે બંને ક્યા છે ?’

‘કૃપાનાથ ! ખડગસિંહના લશ્કરમાં કેરી તરીકે.’

‘વાત વધી પડી પણ ઠીક છે, વળી જોઈ લઈશ ને કમખખતોને નહીં છોડે, હશે સેનાપતિને બોલાવો બહુ જલ્દીથી બોલાવો.’

• ‘જેવો હુકમ.’

‘ઐરે નહીં, આવવા જવામાં વાર લાગશે ચાલો મારી સાથે તમે બંને.’

‘જેવી આજ્ઞા.’

રાજા, તેના બે સાથીઓ અને બીજા પાંચ સવારો, સર્વ સેનાપતિ તરફ જવા નીકળ્યા, સેનાપતિને મદારાજ આવે છે એવી ખબર પડતાં જ સ્લામો આવ્યો અને આગતા સ્વાગતા કરી એક કત્તાકત્તગી છુપી વાતચીત ચલાવી કંઈક મસજત કરી, એક કત્તાક પછી રાજા બહાર નીકળ્યા અને મહેલે આવ્યા અને સુતા-આળોટયા અને આખરે ઉઠ્યા. સવારમાં ઉઠ્યા જતાં ઉદાસી નેમના મુખ ઉપર છવાયેલી હતી, આખરે એક ચીડી તેમણે લખી ભુપતસિંહને આપી અને ખડગસિંહ પાસે તે ચીડી લઈને જવાને કહ્યું.

ખડગસિંહ પોતાના તંત્રમાં બેઠા બેઠા સરદારો સાથે વાતચીત કરતા હતા. એવામાં રાજાનો માણસ આવવાની તેમને ખબર મળી, હાજર થવાનો હુકમ થતાં ભૂપતસિંહને ચીડી સાથે હાજર કરવામાં આવ્યો. ચીડી વાંચી ઉત્તર લખ્યો કે:—

“ત્યાં સુધી દરબાર કરવાનું મને યોગ્ય નહીં જણાય, ત્યાં સુધી એ વાતની શહેરમાં ખબર મોકલવાની જરૂર નથી. આજને બહુ કાલે દરબાર ભરવાનું યોગ્ય હું ધારું છું. દરબાર ભરવાનો વખત રાત્રીનો અને સ્થાન “જહેરબાગ” ઠીક પડશે, દરબારમાં અત્રેના મુખ્ય માણસો અને સરદારોને બોલાવવા. લી.

ખડગસિંહ.

ચીડી લઈ ભૂપત દરબારમાં ગયો અને અદ્ય પૂર્વક રાજાને રાજાને બાપી. વાંચતાં થોડીવાર સુધી રાજા ચૂપ રહ્યા; આખરે બોલ્યા— ‘હવે તો ખડગસિંહના પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રપંચ લાગે છે, દરબારનો દિવસ કાલ નક્કી કર્યો તે તો જાણે ઠીક, ત્યાર પહેલાં બંદોબસ્ત થશે. પણ રાત્રીનો વખત અને જગા ‘જહેરબાગ’ તેનું કારણ ?

‘કોઈના મનમાં શું છે તે શી રીતે અટકળાય. પણ દાનત ખરાબ લાગે છે એ પણ પોતાને માટે કંઈ બંદોબસ્ત તો કરેજ તો ?’

“જે બને તે ખરું. હાલ તો ગોઠવણ કરો. આપણે પણ ક્યાં ડરીએ તેમ છે. સાળું બાગમાં આપણી ફેજ આવી નહીં. ખેર, બહારજ રહેશે.”

“વળી તેમણે ત્યાં સિંહાસન પણ મોકલવા કહ્યું હતું કદાચ પદવી આપ્યા પછી આપને તે ઉપર બેસાડે.” ભૂપતે જણાવ્યું.

“હા, એ સર્વ ચીજોની ત્યાં જરૂર તો છેજ. કાલ શું થશે તે કંઈ અત્યારે સમજાતું નથી. પણ એ તો નક્કી કે બંદા કરણસિંહ

પણ કમળેર, ભોળો અને એકદમ ઠગાય તેવો તો નથી જ. આપણને છેતરીને તે પોતાનું કામ કરી જાય.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

આજે દરબાર ભરાવાનો હતો. બન્ને બાળુથી તૈયારીઓ થવા માંડી હતી. પરીણામ શું આવશે તેને માટે બન્ને અગ્રાત હતા છતાં ખંડગસિંહ દુષ્ટ રાજાને યોગ્ય સાશન અપી ખરા હક્કદારના હાથમાં વિજયની લગામ સેપવાની વ્યવસ્થા કરવા ગુંથાયો હતો. ત્યારે રાજા કંગણસિંહ અધિરાજની પદ્મી મળે અને નિર્વિદ્ધે કામ થાય તો તો ઠીક નહીં તો ખંડગસિંહ અને તેના સાથીઓનું ફાવી ન જાય અને કાશળી કેમ ન જાય તેને માટે સર્વ તૈયારીઓ થતી હતી.

ખંડગસિંહ પોતાના તંબુમાં બેઠા હતા. દશ વીસ બીજા સરદારો ઉપનંત બન્ને બાળુએ નહારસિંહ, વિજયસિંહ અને રાયસાહેબ પણ બેઠા હતા.

“હા, એજ ઠીક છે. કદાપી દરબારમાં રાજાનાં માણસ કરતાં આપણાં માણસો ગણતરીમાં સહેજ ઓછાં હોય તો શું ? ” ખંડગસિંહે જણાવ્યું.

અરે જ્યાં હું મારૂં નામ કહીશ કે રાજાનો અડધો દમ તો તે વખતે જ નીકળી જશે. ગુનહેગાર આદમીના હોષકોશ કેકલા ? જ્યાં તેના દોષો તેને મ્હોડે કલા કે પાર ” નહારસિંહે ગર્જના કરી રહ્યું.

અમે લોકોએ પણ એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે આ દુષ્ટ રાજાની

તાબેદારીમાંથી લમેશને માટે છુટવું કે લઢીને પ્રાણ આપવો. સરદારમાંથી એક બોલ્યો.

“ ઈશ્વર કરશે તો એવો વખત નહીં આવે ને સહેજમાં પતી જશે. જો રાજાનો પ્રાણ લેવો મેં ધાર્યો હોત તો તે કામ તો ક્યારનું કર્યું હોત પણ નહીં. આ પ્રસંગની હું રાહ જોતો હતો કે સર્વ લોકોના સમક્ષ સાબીત કરાય કે જેવું વાંચાએ તેવું લણીએ. સારા કામનો બદલા સારો અને નહારનો નરસો બદલો મળે છે જ અને તે આખરે સત્યનો જ જય છે. નહારસિંહે જણાવ્યું.

એટલામાં દરવાને એક સાધુ બહાર આવ્યા છે અને પ્રવેશની આજ્ઞા મળે છે એમ જણાવતાં, બડગસિંહ ઉઠીને ઉભા થયા અને આ પરાપકારી મહાત્માની દજગત સાંભળવી જોઈએ, એમ સરદારો તરફ જોઈ કહેતાં સર્વ સાધુ મહારાજને લેવા સામ ચાલ્યા.

“ આટલો શ્રમ લેવાની કાંઈજ જરૂર નથી. અમે સાધુ લોક આ પ્રતીજ્ઞાને યે જય ન ગણાઈએ. સાધુ પુરૂષે જણાવ્યું.

એમ કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી આપની પ્રશંસા મેં નહારસિંહને મુખેથી સાંભળી છે અને તેણે મારા હૃદયમાં વાસો કર્યો છે.

દશે જવાદો અલગે એ વાતને પણ હાં દરબારને માટે જ જે બંદોબસ્ત કરવા ધાર્યો કે નહીં. મારી પણ દરબારમાં આવવાની ઈચ્છા છે કેમ આવશે. પણ વળી આ જટા દાઢી મૂંઝો અને લલ્હૂતી લગાવી છે તે ખોટું તો નહીં દેખાય.”

“ ના ના. આપને આવવામાં કાંઈ અડચણ નથી. એમાં ખોટું શું દેખાવાનું હતું.”

“ પણ કદાપી એક દીવસ મટે દાઢી ચુજો ઉતરાવી દરબારી ઠાક લગાવું તો ? રાજવી પોશાક પહેરું તો ? ! ”

‘તો પણ દીક છે રાજી અને સાધુ સરખા ગણાયને ! નહારસિંહે હસતાં હસતાં કહ્યું.’

ત્યાં બેઠેલા સર્વને પણ સાધુજીના આ વાક્યોથી નવાઈ લાગી અને નહારસિંહથી તો એમ બોલ્યા વગર પણ ન રહેવાયું કે “આમ કરવાની જરૂર શી છે ?”

‘કારણ તેનું તમે નથી જાણતા ! પણ મારી ખાત્રી છે કે હું સરદારી પોશાક પહેરીશ એટલે તમે છાના નહી રહેો ખડગસિંહજી ! આપ સાક્ષી રહેો કે નહારસિંહજી કંઈ આકુ અવળું બોલે નહી.

હજીમને બેલાવવને તુરંતજ ગેઠવણ થઈ. એકાન્ત ઓરડામાં નહારસિંહ, ખડગસિંહ અને સાધુજી ગયા. હજીમ પણ ત્યાં જ ગયો. બાવાજીની જટા કાપી દાઢી મુઠી અને મુઠોના વાળ હજીમને ઓછા કરવા માંડ્યા.

સાધુજીને રહેશે જેમ જેમ સાફ થતો ગયો, બોલ્યા વગર તેનાથી રહેવાશે નહીં એમ તેને લાગ્યું અને ગભરાઈને સાધુજી તરફ એક ટપ્પે ને એક ટપ્પે જોવા લાગ્યો. અખરે જેમ તેમ કરી નાપીકને વિદ્યયગીરી આપી ત્યાં સુધી નહારસિંહ છાનો થઈ રહ્યો હતો હવે ઓરડામાં ફક્ત નહારસિંહ, ખડગસિંહ અને સાધુજી એ ત્રણે જ રહ્યા. એ ત્રણેની વચ્ચે લગભગ એક કલાક લગી વાત ચાલી શું વાત થઈ તે તો ન જાણ્યું પણ ઓરડાની બહાર ડસકે ડસકે ત્રણેના ડબનો અવાજ સંભળાયો. વાતચીત પુરી થઈ આશ્વાસન આદર અંદરજ કરવાનું હતું. સાધુજીએ ઓરડાની બહાર નીકળી મુખવટો બાંધી દીધો અને વીદાય થયા. નહારસિંહ અને ખડગસિંહ મંડળ તરફ ગયા; સાધુજી ક્યાં ગયા અને તેમની આશ્ચર્યભરી વાતો-માંથી શું નવું નીકળ્યું તે સંબંધી પ્રશ્નો મંડળમાંથી પુછાયા પરંતુ

અત્યારે તો સાધુજી ગયા પણ કહેતા ગયા છે કે ‘મારા પેટમાં, મારી છાતીમાં જે જે ભરાયુ છે તે હું દરબારમાં જાહેર કરીશ.’ એમ કહી નહારસિંહે તેમને શાન્ત કર્યા.

x

x

x

આ બાળુથી દરબારી બાગમાં ધામધુમથી તૈયારીઓ થયે જતી. આખા શહેરમાં પણ દરબાર ભરવાની ખબર થઈ ગયેલી હોવાથી પ્રાતઃકાળથી થયેલી-થતી તૈયારીઓ એવા લોકોનાં ટોળેટોળાં ભરાતાં હતાં. ચાર માણસ જતાં તો દશ પાછાં આવતાં હતાં. રાજાનાં માણસો સર્વ બહુ કામમાં જાણે હોય તેમ કાર્યપ્રવર્ત થયાં લાગતાં હતાં એમને એમ સંધ્યાકાલ થયો, બાગમાં રોશની શરૂ થઈ બાગના દરેક દરવેશ ઉપર પણ દીપક પ્રકાશ ઝળઝળતો હતો. અંદર બહાર સર્વ સ્થળે જાણે એવી રચના કરી હતી કે જાણે સમગ્ર બાગ પ્રકાશથી જ આચ્છાદિત થઈ રહ્યો હતો અને હવે તો રાત્રીનો સમય થયો હતો અને દરબાર ભરવાનો વખત પણ લગભગ થયો હતો છતાં તે વખતે ખરા મધ્યાહનનું ભાન થતું હતું.

લોકોમાં હજારો વાતો થતી પણ સંભળાતી હતી. ‘આજે રાજાજીને અદારાજની પદવી મળશે એમ કોઈ કહેતું સંભળતું તો બીજી તરફથી ‘અરે નારે રૈયન આ રાજાને ચાલ્યો છે કે નહીં’ તેનો ફેસલો આજે આપશે એમ શબ્દો કાને પડતા ત્યારે ત્રીજી તરફથી અરે જુહું જુહું આજ તો વિજયસિંહનો ઇન્સાફ થશે.’ તેમજ કોઈ કહેતું. આ રાજાને ઉઠાડી મુકી કોઈ સારો રાજા ગાદીએ બેસાડશે. વિજયને ગાદી મળશે, નક્કી એમ થાય તો બહુ સારું આ પાપથી છુટીએ, એમ પણ વાતો કેટલેક કેકાણે થતી હતી.

બાગની મધ્યે જ એક વિશાળ મંડપ ખાસ આ પ્રસંગને માટે

તૈયાર કર્યો હતો તેને પણ અધિક શોભાથી શણગારવામાં આવ્યો હતો. મંડપની મધ્યમાં ખડગસિંહતી આજ્ઞાનુસાર સિંહાસન ગોઠવવામાં આવ્યું હતું અને તેની ડાબી બાજુ તરફ રાજા કરણસિંહ માટે અને જમણી બાજુ નેપાળ સેનાપતિ ખડગસિંહજી માટે રૂપાની ખુરશીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી. સદામેની બાજુ સરદાર-અમલદાર વર્ગ માટે મખમલજડિત ખુરશીઓ શોભી રહી હતી.

દરબાર ભરાવાનો વખત થઈ ગયો, એક પછી એક સર્વ ભંરાવા લાગ્યા. ખડગસિંહ અને રાજાએ પણ પોતપોતાનાં આસનો લીધાં. નહારસિંહ, વિજયસિંહ અને રાયસાહેબ પણ હતા પરંતુ સાકુજી પોતાના મુખ ઉપર બોકાની સહીત બેઠલા હોવાથી સર્વ કોઈ તેમજ રાજાજી પણ એ કોણ હશે એમ આશંકા ખાતા હતા.

રાજા અને રાજાનાં માણસો નહારસિંહને તો ઓળખતાંજ નહોતાં પણ વિજયસિંહને વિના કડીએ છુટો અત્રે આવેલો જોઈ રાજાનાં ચક્ષુ ક્રોધામિત્રી ઝરવા લાગ્યાં પણ આ પ્રસંગ કાંઈ પણ બોલાવા જોવો ન હોવાથી ન છુટકે શાંતિ ધરી તે બેસી રહ્યા જોકે રાજાનું તેર હજાર ફોજનું લશ્કર બાગ બહાર હતું તેમ તેના ખાસ અનુસંગીઓ અત્યારે અહીં દરબારમાં ન દેખાતાં કંઈક બીજીજી ધુનમાં ધ્રુમતા હતા.

ખડગસિંહ પણ ૪૦૦ બહાદુર વીરો સાથે નેપાળથી આવ્યો હતો. નહારસિંહના ૧૦૦ શુરવીરોનો તેમાં ઉમેરો થયો હતો અને ૫૦૦ બીજા વીરો પણ આમતેમ ધ્રુમતા હતા બાગની અંદર ૨૦૦૦ માણસો હતાં તેમાં ૫૦૦ રાજાના સીપાઇઓ હતા અને બાકીની રૈયત હતી.

દરબાર પુરેપુરો ભરાઈ ગયો. ખડગસિંહ ખુરશી ઉપરથી ઉભો થયો. કોલાહલ એકદમ શાંત થઈ ગયો ચારે બાજુથી સર્વનું ધ્યાન ખડગસિંહ તરફ વળ્યું અને તેમણે બોલાવાનું શરૂ કર્યું.

“ નેપાળ રાજાની આજ્ઞાથી હું સિમનો એક સેનાપતી જે કાર્યને ઉદ્દેશીને હું અત્રે આવેલો છું તે પુર્ણ કરીશ. આજના દરબારમાં બે કામ કરવાનાં છે. પ્રથમ એ છે કે સામંત વિજયસિંહ ઉપર રાજકુમારના ખુનનો આરોપ સાબીત થયો છે તેનો જેવટનો ફેંસલો આપવો. અને બીજું કરણસિંહ રાજાને “ અવિરાજ ” ની પદવી આપવી, જેના ઉપર આવા ત્રાસજનક ખુનનો આરોપ સાબીત થઈ ચુક્યો છે એવા વિજયસિંહને વિના લાયકડી, આમ નિર્ભય અને સ્વતંત્ર બેઠેલો જોઈ નવાઈ લાગે એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ આ સાંભળનાં તેનું સ્પષ્ટિકરણ થશે કે—વિજયસિંહ એક તો રાજાના મુખ્ય પટાવત સામંત છે; બીજું દરબાર છાંડી તે કોઈ રીતે નાસી છુટે એમ નથી. ત્રીજું રાજાના માણુએએ તેને જખમી કરવાયા કમજોર કરી નાંખ્યો છે. તેમ ચોથું એ પણ છે કે વિજયસિંહ એમ કહે છે કે હું બે ગુન્હેગાર છું એમ સાબીત કરવા તૈયાર છું. ઉપરનાં ચાર કારણોથી મ્હેં તેને છુટે રાખ્યો છે. હવે સર્વ દરબારે સમક્ષ વિજયસિંહને હું આજ્ઞા કરું છું કે તેમણે નિર્દોષ થવા જે કાંઈ કહેવું હોય તે કહેવું. ”

ખડગસિંહ પોતાનું બોલાવું પૂરું કરતાં જ વિજયસિંહે ઉડી બોલવા માંડ્યું. આપ સર્વ જાણો છો કે મનુષ્ય જ્યારે જીવથી ના ઉમેદ થશે ત્યારે જીભે જે આવે છે તે બોલે છે અને જરાએ ડરતો તથી મારી સ્થિતિ પણ આજ એવી જ છે. અહીંના રાજા કરણસિંહે રાજકુમારના મારવાનો આરોપ મારા ઉપર કેવળ જુડો મુક્યો છે. રાજકુમાર અઘાપિ જીવે છે. તેને છુપો રાખવામાં આવ્યો છે. આ ગરીબ રંચતમાં ક્રાંધનું ખુન કરાવી મને ફસાવા પ્રયત્ન કર્યો છે. રાજાને આ પ્રમાણે કરવાનું શું કરણ. એમ પ્રશ્ન આપ સહજ

કરશે તો તેનો ઉત્તર એ જ છે કે રાજા કરણસિંહ પોતે જ મારા પિતાના ખુની છે, તે પ્રથમથી જ મારા પિતાના ગુલામ હતા અને પ્રસંગ મળતાં તેમને મારી નાંખી તેમને બદલે આ રાજ્યના ભોક્તા થઈ પડ્યા છે, શરૂઆતમાં તો તે મારા ઉપર વેર નહોતા રાખતા પરંતુ જ્યાં હું મ્હોટો થયો અને આપ સર્વની પ્રજા પ્રીતિ સમ્પાદન કરતો ગયો એટલે મને પુરો કરવાની ખુન આવી. ન્હારસિંહ પણ મ્હાન મોટા ભાઈ છે અને તે પણ મ્હારા પિતાનું વેર લેવા જ રાજ્યને પીડે છે.” કરણસિંહ રોકોડ, ન્હારસિંહ, વિજયા, વિમળા વિગેરેની સર્વ લોકીકત પણવતાં વળી તેણે વધારામાં કહ્યું—“આ બંને પાતોના પુરાવામાં એક તો ન્હારસિંહ જે અહીં લાગર છે તેને જ હું ધારું છું. તેમ જીવન માટે પણ લાગરમાંથી કોઈ નીકળી આવશે.”

જેમ જેમ વિજય પોતાની લોકીકત કહેતા ગયા હતા તેમ તેમ રાજ્યના હોનકેસ હિતા હતા. ચારે તરફથી ત્રાહી ત્રાહીના અવાજ આવી રહ્યા, રાજ્યને હવે સ્પષ્ટ જણાયું કે દરબાર મળવાનું કારણ એ જ હતું કે સમગ્ર રૈયતની સમક્ષ મારી બે ઇમાની સિદ્ધ થાય વળી સલાસન પણ એ જ કારણસર લાગે છે કે આ રૈયત તરફથી ન્હારસિંહ અથવા વિજયસિંહને ગાદી અપાશે. હા, દૈવ, બાજી હાર્યાં. પાસા ઉંઘા પડ્યા, હવે બચવાનો એક પણ ઉપાય નથી, ઉગરવાનો એકે આરો નથી, હશે ફોજ તૈયાર છે, એકવાર તો યા-હોમ લડવું પછી બચ્યાઓ શું ફાવે છે, પણ ન્હારસિંહ કોણ છે—તે કેવો છે—તેની શીકલ તો જોવી.

આ વિચાર રાજા મનમાં જ કરે છે એટલામાં તો જ્યાં વિજયસિંહનું મોલવું પુર થયું અને તેને આશન લીધું કે ન્હારસિંહે ઉડી કૃષ્ણદાસની કચેરીથી મળેલી ચીઠી ખડકસિંહને આપતાં કહ્યું “એક શાખીતો આ છે.”

ખડગસિંહે ઉભા થઈ સર્વ સમક્ષ તે ચીડી ઉપર છે અને તે રાજ્યથી ધનકાર જવાય તેમ નથી. ચીડી સાંભળી અરે દુષ્ટ રાજા! ત્હારું સત્યાનાથ જન્મે, ત્હારું ભુકું થન્મે, ધિક્કાર છે રાજા તને એમ હજારો શબ્દો ચારે તરફથી આવવા લાગ્યા.

એટલામાં તો પેલા સાધુજી મહારાજ મુખ ઉપરથી મુખવટો દુર કરીને સિંહાસન પાસે ગયા અને ખડગસિંહે આસન લીધું કે મ્હોટેથી બોલવા માંડ્યા—“ખીજી સાચીતી હું છું. સર્વજનો તમે સધળા તો નથી જાણતા કે હું કોણ છું પણ રાજા તો મને જોતાં જ જાણ્યા ગયા છે. પરંતુ આપ સર્વ આ વાત જાણીને નવાંછ પામશો કે વીજયસિંહ—નહારસિંહનો પીતા કરણસિંહ જેને આ તમારા રાજ્ય-જીએ ઝેર આપ્યું હતું તે હું પોતે જ તમારા સમક્ષ ઉભો છું. માંડ જીવન સંરક્ષનાર તો અત્યારે હયાત નથી પણ તેનો પુત્ર હયાત હાલ આ શહેરમાં છે પણ જુઓ આ રાજા મારા ઉપર આવતો તમે રોકો તો મારી વાત તમને વળી વીશેષ નવું આપશે. પણ ના તે કહી સાંભળવા દે. જુઓ તે ખુરશી ઉપરથી ઉઠ્યો. નીમકલરામ વીશ્વાસઘાતીને હજુએ શરમ નથી આવતી.”

સાધુ મહારાજની વાત પુરી શી રીતે થાય. બેઈમાન રાજાનો જીવ હવે તેના હાથમાં ન રહ્યો. મ્યાનમાંથી તૈયાર કાઢી એકદમ તે સાધુ ઉપર ધસ્યો અને ખુમ પાડીને પોતાના માણસને કહ્યું—મારો, કાપો આ સર્વમાંથી એક પણ જીવનો ન જાય. સાધુએ ધા ચુકાવ્યો. રાજાના પક્ષપાતિઓ વિજયસિંહ ઉપર આવી તુટી પડ્યા. લડાઈ શરૂ થઈ અને પાથરેલી જાજમ ઉપર લોહી રેવાવા માંડ્યું, વિજયસિંહ અને ખડગસિંહના ખહાદુરો સર્વને પહોંચવા પુણ્ય શક્તિવાન હતા.

રાજનાં ઘણાં માણસો બહાર તેમજ ત્યાં હતાં પણ સર્વ ત્રાસી ગયેલાં. મન મુકી કોઈ કંઈક નહીં. ફક્ત ખાસ મળતીઆ જોતો મૃત્યુ શિવાય બીજો આરો નહોતો તેજ લઢયા અને માર્યા ગયા. લગાઈના રાય સાહેબ અને રાજ રહામારહામી આવ્યા હતા આખરે રાજને જમીન ઉપર નાખ્યો અને જે આંગળીઓ બોટી રાયસાહેબે આંખો ફેાડી નાંખી.

સુજનસિંહ, ભૂપતસિંહ, મહાદેવજી વગેરે પણ લગાઈમા માર્યા ગયા.

• વિજયસિંહ-યુદ્ધમાં મરણિયો થઈ ઘુમતો હતો. કેટલાનાંએ શીશ ઘડથી જૂદાં કરી નાંખ્યાં હતાં; હજુ પણ તેની તરવાર પોતાનું કામ કર્યેજ જતી હતી. પોતે પણ રહેજ વાગ્યો હતો પણ તેનું તો તેને ભાન પણ નહોતું. એકદમ ખડગસિંહે તેને અટકાવી સિંહાસનપર બેસાડ્યો અને મોટો વાંટો પાડીને કહ્યું:-“ હવે વિજયસિંહ, શૂરવીર વિજયસિંહ, પ્રજાને પ્રિય થઈ પડેલા વિજયસિંહ, આખરે વિજયી નીકળેલા વિજયસિંહ નિર્દોષ સિંહ થયેલા વિજયસિંહ અને રાજ્યના ખરા હકદાર વિજયસિંહ રાજસિંહાસનને શોભાવે છે અને હવે મહારાજ વિજયસિંહની આજ્ઞા છે કે એકદમ લગાઈ બંધ કરી સર્વેએ પોતાની તરવાર મ્યાન કરાવી. ”

હુકમનો અમલ તુર્તજ થયો. લગાઈ બંધ થઈ ગઈ. ‘ વિજયસિંહ મહારાજકી જય’ના ધ્વની પ્રતિધ્વનિએ સંભળાયા. અંત કરણસિંહ તરફ જોઈ હસવા લાગ્યા. સત્યનો જય થયો.

જે સાધુ મહારાજથી કરણસિંહ ડરી ગયો હતો, તથા તરવાર લઈ દોડ્યો હતો તેજ વિજયના પિતા અને ખરા રાજા કરણસિંહ એ વાત હવે જાહેર થઈ થઈ. રોઠોડ સુજનસિંહ મારફત ઝેર આ-

ધ્યુ તે વખતે ખીજા સાથીઓને તેણે મેગવી લીધા હતા, તો પછી ચારપાંચ નીમકલલાલ સાથી, ઉપરથી મળી જતાં અંતઃકરણપુર્વક રાજનાજ હીરણી રહ્યા હતા અને જ્યારે કર્ણસિંહ ઝેરથી બે-હોશ થયા અને રોઠોડે મરવા પુર્વજ જમીનમા દટાવી તુરતજ ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું ત્યારે અંક ગંભીરસીંહ નામનો રજપુત જાણી બોઈ પાછળ પડી ગયો હતો અને તેણે રાજને બહાર કાઢી જીવ બચાવ્યો હતો ત્યાર પછી કર્ણસિંહ સાધુવેશે રોઠોડની પીંડરમાં ફરતા રહ્યા હતા અને જ્યારે નહારસિંહનું નામ બહાર પડ્યું ત્યારથી હરિપુરની પાસે જંગલમા જ રહેવાનું રાખ્યું હતું. નહારસિંહને પણ તેમણે તેની મુલાકાત કરી હતી અને પ્રસન્ન રાખ્યો હતો છતાં પોતાનું નામ બતાવ્યું નહોતું.

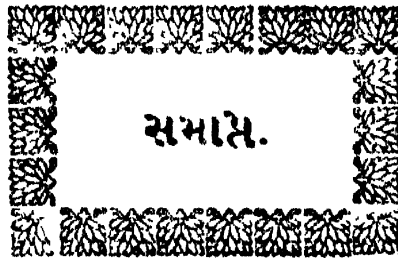
તેમના જીવનસંરક્ષક ગંભીરસિંહ તો અત્યારે હયાત નહોતો તો પછી તેના પુત્ર રણધીરસિંહ આ શહેરમાં જ હતો અને કર્મીટમા તેનું નામ આપણે જાણી લીધું છે કે તે વિજયનોજ પક્ષપાતી હતો તે કેટલીક વાતથી જાણીતો હતો છતાં સમયને માન આપી સાતજ રહ્યા હતા.

કર્ણસિંહને પોતાનાં બન્ને પુત્રનો, પુત્રી અને પુત્રનો સર્વનો મેલાપ આખરે થયો અને તે આનંદની વાર્તા છે મ્હોટા ભાઈઓ ને પિતા હયાત હોવા છતાં વિજયસિંહ ગાદીએ બેઠાથી અયુક્ત કેટલાકને લાગશે. પરંતુ કર્ણસિંહ ખડગસિંહ અને પ્રતાપસીંહ (નહારસિંહ) પૂર્વે એકાંતમાં મળ્યા હતા. અને નિર્ણય થયો હતો. હવે કર્ણસીંહ રાજ કરવા ખુશી નહોતા. નહારસીંહે પણ લગ્ન નહીં થયેલાં હોવાથી અસ્વીકાર કર્યો હતો અને તેથીજ વિજયને ગાદી આપવામાં આવી.

કર્ણસિંહ રોઠોડનાં જે જે દરબારનાં માણસોએ વિજયસીંહ મ-

હારાજનું શરણુ માગ્યું તે સર્વને માટે યોગ્ય બંદોબસ્ત થયો. કારાગૃહમાં પડેલી વીજ્યા અને મહેને સેવતી વીમળા હવે રાજમહેલનાં વાસી થયાં. પરંતુ પેલા રાજકુમારનો પત્તો નજ લાગ્યો. તને તો કેણુ જાણે ક્યાં-એ છુપાવ્યા કે મોકલી દીધો. કૃષ્ણદાસે આત્મહત્યા કરી. રાજ પણ આંખની પીડાથી રીઝારી રીઝારીને ચમત્કોક યાત્રાએ સીધાવ્યો. વીજ્યા-સિંહે પછી જીવનપર્યન્ત ઘણી જ સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું અને સર્વ પ્રકારનાં સુખ ભોગવ્યાં.

•

•

•

સચિત્ર ત્રિકાળ-જ્ઞાન દર્શક

અથવા

અદ્ભુત વિદ્યાઓનો મહાસાગર

[ગ્રંથ પહેલો]

આ પુસ્તકમાં નીચેની ૧૪ વિદ્યાઓ આપી છે. તેમાં ૪૨૦ પૃષ્ઠ ૧૩૮ પરિચ્છેદો, ૯૬૬ આખતોની માહિતી, ૧૦૮ ચિત્રો તથા આકૃતિઓ આપી છે. આવો સંપૂર્ણ વિગતોથી ભરેલો સચિત્ર ગ્રંથ હજી ગુજરાતીમાં બહાર પડ્યો નથી. આ વિદ્યાઓ માં સમજીને ઘેર બેઠાં શીખી શકે તથા તેનો ઉપયોગ કરી શકે તેવી રીતે આપી છે. પાકું પુરું મૂલ્ય રૂ. ૫: વી. પી. થી રૂ. ૫-૯-૦

(૧) માનસવિદ્યા અથવા મેન્ટલ સાયન્સ—પાંચ ઈન્દ્રિયોની શક્તિ કેવી રીતે કેળવાય, તેથી કેવાં અદ્ભુત કામો કરી શકાય, અવધાનશક્તિ, સ્મરણશક્તિ, સંકલ્પશક્તિ ખાતવાને તેને ઉપયોગમાં લેવાની રીતો. (૨) આકર્ષણશક્તિ અથવા પર્સનલ મેગ્નેટિઝમ—એક માણસ બીજા માણસનું આકર્ષણ-વશીકરણ કેવી રીતે કરી શકે, આકર્ષણશક્તિ ખાતવાના-વધારવા કેવા પ્રયોગો કરવા આખના આકર્ષણથી પોતાની ઈચ્છામુજબ બીજાને વર્તવાની ફરજ પાડવી, શરીરની વિજ્ઞાનક શક્તિનો બેદભરમ, એ બધું ચિંતા સાથે સમજાવ્યું છે. (૩) મસ્તકવિદ્યા અથવા ક્રેનોલોજી—માણસના મસ્તકમાં ભરેલી જૂદી જૂદી ૪૩ શક્તિઓ તેના માથા ઉપર હાથ ફેરવીને ઓળખવાની કળા, માણસના વલણની પરીક્ષા, વિદ્યાર્થીની શક્તિ કયા વિષયમાં કે ધંધામાં ખીણી શકશે તે જાણવાની યુક્તિ,

એકંદરે મસ્તકશાસ્ત્રી બનવા માટે આ વિદ્યા પુષ્કળ ચિત્રો સાથે સમગ્રની છે. (૪) માનસસંદેશ વિદ્યા અથવા મેન્ટલ ટેલીપથી — દૂર રહેલા બે ચિત્રો વચ્ચે માનસિક સંદેશ કેમ ચલાવવા, બીજાના વિચારો પારખી કાઢવા અને વાંચવા (થોટરીડીંગ) મારણ, મોહન, વશીકરણનો ભેદ, નેત્ર-વાણી-ઠગિયા બળનો ઉપયોગ કરવાની રીતો, મેન્ટલ ફોટોગ્રાફી ઇત્યાદી બાબતો ચિત્રો સાથે સમગ્રની છે. (૫) મોહનની વિદ્યા અથવા મેસ્મેરીઝમ-મેસ્મેરીઝમ શીખીને પાત્રને કેવી રીતે હાલવે, તેની પાસેથી પોતાની ઇચ્છા મુજબ કામ લેવું પશુ-પક્ષીઓ પર નરેલ નરેલના પ્રયોગો કરવા, નજરબંધીની રીત, કપાલમોહન કરવું, પાણી અને કપડું મંત્રવાની રીત, મેસ્મેરીઝમથી દર્દો મટાડવાની રીતો, વિનોદના ચમત્કારિક પ્રયોગો, હિપ્નોટીઝમ શીખવું. ઇત્યાદી અનેક ચિત્રો સાથે આપ્યું છે. (૬) પ્રેતાવાહન વિદ્યા અથવા સ્પિરિટ્યુએલિઝમ—ભૂતપ્રેત એટલે શું, તે સાચા છે કે જુઠાં, તેમની સ્થિતિ અને પૃથ્વી સાથેનો સંબંધ, ભૂતોનું આ-વાહન કરવાની રીતો, ભૂતો અને મંત્રોનો સંબંધ, ભૂતોના ફોટોગ્રાફ એ બાબતો સંક્ષેપમાં આપી છે. આ વિદ્યા સંપૂર્ણ શીખવા માટે “સચિત્ર પ્રેતાત્મવિદ્યા” ગ્રંથ વાંચો. (૭) ત્રિકાળદર્શન વિદ્યા—ત્રિકાળ-દર્શી વીંટી-આયના બનાવવાની રીત, કાજળા, પ્લેચટ હજરત, ઇત્યાદી શીખવવાનો સચિત્ર હુતર. (૮) મંત્રવિદ્યા—મંત્ર સાચો પડે કે નહિ, તે માટે શું કરવું, મંત્ર કેવી રીતે સિદ્ધ કરવો, દેવતાનો સંબંધ જોવો જુઠાં જુઠાં દેવદેવીઓના બીજ મંત્રો, સિદ્ધિ સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાના, દર્દો મટાડવાના, મનઃ કામના પુરી કરવાની સંખ્યાબંધ શુદ્ધ મંત્રો, મહાસાગર. (૯) યંત્રવિદ્યા—યંત્રોની શક્તિ સિદ્ધ કરવાનો વિધિ, રોગો મટાડવા, આવતી ચિંતા-બ્યાધિ અટકાવવા ઇચ્છાઓ પૂરી કરવી,

મોહન-વશીકરણ વગેરેના અનેક યંત્રો. (૧૦) તંત્રવિદ્યા—મોહન, વશીકરણ સ્તંભન, અંજન ઇત્યાદિના ઈદ્રિગતિક ચમત્કારિક તથા વૈદ્યકવિદ્યામાં પણ ન હોય એવા અદ્ભુત જટલી ઔષધપ્રયોગો, તેના ઉપયોગ માટેના વિધિ સીથે. (૧૧) સ્વપ્નવિદ્યા—ભૂમિ, પાણી અગ્નિ વાયુ આકાશ, પશુ-પંખી, ધાતુ ધાન્ય, ઇત્યાદિ અનેક વસ્તુઓનાં સ્વપ્નોનાં ફળ વિગતવાર સમજાવ્યાં છે. અનિષ્ટ સ્વપ્ન હોય તો નિવારણ કરવાની રીત પણ આપી છે. (૧૨) શુકન વિદ્યા—અંગ ફરકવા, કાગડાના શબ્દ વિષે, ગરોળી અને કાર્યોડાના ચડવા-પડવાં વિષે, જૈન શુકનવિદ્યા, છોક, સારાં-માઠાં શુકનની માહિતી, અનિષ્ટ શુકનનું નિવારણ. (૧૩) હસ્તાક્ષર પરીક્ષણ વિદ્યા—માણસના હસ્તાક્ષર પરથી તેની ખાસીયત જાણવાની આ વિદ્યા અદ્ભુત છે. અક્ષરના ગુણો વિગતથી સમજાવ્યા છે; ગાંધીજી કલાપી, સ્વામીહંસ, મહારાણી વિક્ટોરીયા, શેકસપીયર, આનંદશંકર દુવ, ટોલ્સટોય, નાનાલાલ કવિ, જમશેદજી જીજ્ઞાષ વગેરેની સહીઓની આકૃતિઓ આપી તેમની ખાસીયતો ખુલી કરી છે. (૧૪) કોકશાસ્ત્ર અથવા રતિવિદ્યા—સ્ત્રી પુરુષો અને તેમના ગુણો વિષે માહિતી, આસનોની ઓળખાણ તથા ઉપયોગ શક્તિ વધારવાના અને બીજા ગુપ્ત પ્રયોગો અનિષ્ટ રોગોના ઉપચારો સ્ત્રી-પુરુષનાં લક્ષણોની પરીક્ષા, સ્ત્રી-પુરુષની કુટેવો, ગર્ભાધાન-ગર્ભ પરીક્ષા વંધ્યા સ્ત્રી માટેના ઉપચારો, મરજી પ્રમાણેનાં બાળકોની પ્રાપ્તિ ઇત્યાદિ બાબતો સમજાવી શેર બેઠાં કરી શકાય તેવા પ્રયોગો આપ્યા છે.

સચિત્ર ત્રિકાળ—જ્ઞાન—દર્શક

અથવા

અદ્ભુત વિદ્યાઓનો મહાસાગર.

(ગ્રંથ ખીજે)

આમાં નીચેની ૧૪ વિદ્યાઓ આપી છે. ૪૨૪ ષ્ટષ્ઠ, ૧૧૩ પરિચ્છેદો, ૧૦૮૬ બાબતોની માહિતી અને ૧૯૪ ચિત્રો તથા આકૃતિઓ આપી છે, સોનેરી પૂઠું મૂલ્ય રૂ. ૫ વી. પી. થી રૂ. ૫-૯-૦

(૧) સ્વરોદય વિદ્યા—પાંચ તરવો અને સ્વરનો સંબંધ, સ્વર ઓળખવાની અને તેથી શક્તિ સમજવાની રીતો, પ્રાણવાહક નાડીઓની માહિતી રોગ મટાડવાના નિયમો, પ્રશ્નનો જવાબ મેળવવાની, પ્રતિકૂળ સ્વરને અનુકૂળ કરવાની રીતો, વશીકરણનો, ગર્ભનો, વર્ષકળનો, આયુષ્યનો વિચાર, છાયાપુરુષદર્શન, ઇત્યાદિ (૨) યોગવિદ્યા—યોગના પ્રકારો, યોગ શીખવાની રીતો, આસનો, પ્રાણાયામ કરતાં શીખવા વિષે, ઘોતી-જસતી-નેતી-નોળી-ત્રાટક કરતાં શીખવાની રીતો, ધ્યાન અને સમાધિ શીખવાની રીતો, એ બધું વિસ્તારથી સંખ્યાબંધ ચિત્રો આપીને એટલું સ્પષ્ટ સમજાવેલું છે કે તેની મદદથી સહેલાઈથી યોગ શીખી શકાય. (૩) સૂર્યચક્ર જ્યોતિષ અથવા જન્મ તારીખ ઉપરથી ભવિષ્ય પરીક્ષણ—ફક્ત માણસની જન્મ તારીખ ઉપરથી જ તેના ગુણ, સ્વભાવ, શક્તિ મિત્ર, આરોગ્ય, અને ભવિષ્ય જાણવાનું તમને આ ભાગમાંથી મળી આવશે. (૪) રમણવિદ્યા—રમણના પાસા બનાવવાની, પાસા નાંખવાની રીતો, શકુનનો પ્રસ્તાર કરી તેને આધારે હરકોઈ પ્રકારના પ્રશ્નોના જવાબો સહેલી

રીને મળી શકે છે. રમળ વિદ્યાની ખીજ ગુચવણો આમાંથી કાઢી નાંખીને તે વિદ્યાને સરળ બનાવી છે, એટલે પોતાની મેળેજ તે શીખી શકશે. (૫) ત્રિકાળદર્શિવિકાસ અથવા કલેઅર વોયન્સ— મનુષ્યની ત્રિકાળદર્શનની શક્તિ કેળવવાની દેશી અને વિલાયતી અનેક રીતો—ચિત્રો સાથે. વિલાયતી ત્રિકાળદર્શનની આયનો, ક્રીસ્ટલ ગેઝીંગ, ત્રિકાળદર્શા, કેરી પદાર્થોના સેવનથી ત્રિકાળદર્શન, ધ્યાન સિદ્ધ કરવાની માહિતી, ત્રિકાળદર્શનનાં દષ્ટાન્તો વગેરે. (૬) સંવત્સર પરિજ્ઞાન— ૬૦ પ્રકારના સંવત્સર, તેનાં જૂદાં જૂદાં ફળો, સોંઘવારી, મોંઘવારી, દુકાળ જાળવવાની રીતો, ગ્રહજનું, અમાસનું, અધિકમાસનું, સંક્રાન્તનું શુભાશુભ ફળ, હોળીપરથી વર્ષફળ. ગુરુ-શુક્ર-શનિ—અને બીજા ગ્રહોની ગતિ ઉપરથી આખા વરસનું ફળ જાળવવાની રીતો, મેઘગર્ભનો વિચાર રાજા-મંત્રી-રમકસના સ્વામીનું ફળ, જૂદી જૂદી ચીજોની તેજ મંદી વિષે, વર્ષફળ તૈયાર કરવાની રીત વગેરે (૭) મુહુર્ત પરિજ્ઞાન— ગર્ભાધાન, સંપત્તિ, નામકર્મ, અન્નપ્રાશન, મુંડન, નિશાળે બેસાડવાનું ઇત્યાદિ જાતકર્મ સંસ્કારનાં અનેક મુહૂર્તો, ઘરઅંધાવવા, ધાંભલો રોપવો, મોભ લાલવો, બારસાખ લાલવી, વાસ્તુ કરવું, દુકાન માંડવી વગેરેનાં મુહૂર્તો; યાત્રા કે પ્રવાસે જવા માટેનાં મુહૂર્તો જેવાં કે હળ ચલાવવું, બીજ ઓરવાં. ઝાડ રોપવાં નવું ગાડું ચલાવવું વગેરે; સ્વર શકુન છાયાશકુન, પિંગળાશકુન, અંગ ફરકવું, છોકનાં શકુન, આંખ ફરકવી વગેરે; સ્વપ્નસાર શુભાશુભ સ્વપ્નો, દેવ પ્રતિષ્ઠાનું મુહૂર્ત, રાજ્યાભિષેકનું મુહૂર્ત, મંત્રસાધનાનું મુહૂર્ત, પરબ મંડાવવાનું મુહૂર્ત, ચાહના ખ્યાલા ઉપરથી જોવાનું શુભાશુભ ફળ, ધ્રુવાંક ઉપરથી ગૌતમ પ્રશ્નાવલિ, ઇત્યાદિ. (૮) જુદુવિદ્યા—જુદુગરે શીખવાની ચતુરાઈ, અંધગંજીદાના સંખ્યાઅંધ ખેલો, હાથચાલાકી કરનાં શીખવાની સચિત્ર

સમજૂતી, કરામતવાળા ગંજી, રસાયનીક જાદુના સહેલા અનેક ખેલો, યાત્રિક સાધનો કરવાના ખેલો અને એ યંત્રો ખનાવવાની સમજૂતી, રૂપીયાને ખોલાવવો, એક ટેકરાપર માણસને સુવાડવો, અંદુકની ગોળી ઝીલવી, બાધેલા હાથ છોડી નાંખવા, બાટલી ને ગ્લાસ અદલ અદલ કરવા, જાપાનીઝ અંદુકની ગોળી ઝીલવી, જુદા જુદા ૭૦ ખેલો મંત્રવિજ્ઞાન વિદ્યા—મંત્રના પ્રયોગો માટે કામવાર અંગુલિનો નિર્ણય, યાક્ષણીઓને સાધવાના મંત્રો, રાજ-સ્ત્રી-પતિ-ભૂત ઇત્યાદિને વશ કરવાના મંત્રો, શત્રુ-શસ્ત્ર-અગ્નિ-જળ-આસન-મેઘ-ચોર-દૃષ્ટિ વગેરેનું સ્થંભન કરવાના મંત્રો, મોહન ઉચ્ચાટના મંત્રો શાન્તિકરણના મંત્રો, મુસલમાની મંત્રો, અદૃશ્ય થવાનું અંજન, સર્પ નસાડવાનો, વીંછી ઉતારવાનો, વિશ્વનિયંત્રણનો મંત્ર વગેરે આશરે દોઢસો મંત્રોના પ્રયોગો. (૧૦) મંત્રસાધન વિદ્યા—જુદી જુદી જાતના સિદ્ધત્રીસા મંત્રો, તે સિદ્ધ કરવાની વિધિ, વશીકરણ, મોહન, સ્થંભન ઇત્યાદિના મંત્રો, વંધ્યા ગર્ભધાન, તાવ દુર થાય, રાજસભામાં માન મળે, ભૂતનો ભય દુર થાય, જુગારનો દાવ જીતાય, ઘરમાં સાપ આવે નહિ, વિષયમાં મસ્તી, કંડમાળ જાય, અનેક જાતના તાવ મટે, તે માટેના મંત્રો, શીતળાનો-કાળકાનો-હનુમાનજીનો મંત્ર, એકંદરે પુષ્કળ મંત્રો આપ્યા છે. (૧૧) તંત્રપ્રયોગ સંગ્રહ—વશીકરણ, મોહન, સ્થંભન, આહ્વાન, ઉચ્ચાટન, આકર્ષણ, ઇત્યાદિના તાંત્રિક પ્રયોગો ઇદ્રજાલિક ચમત્કારિક પ્રયોગો જેવા કે જળમાં તારાદર્શન, મરેલો દેડકો ખોલે, જમતાં છતાં પેટ ન ભરાય, બગડેલું ઘી સુધારવું, જુદી જુદી જાતના ગુપ્ત અક્ષરો, જાદુઈ સાધુ પાંચ પ્રકારના રંગ બદલવા, એક ડાળીપર અનેક જાતના ફૂલો, વૃક્ષ ઉપર દીપમાળા; જટલી વૈદ્યકના પ્રયોગો જેવા કે દમનો, કાનના દરદનો, ગર્ભ રહેવાનો,

પરમીયાનો, મસા દુર કરવાનો, ઇન્દ્રલુપ્ત રોગ મટે, વાળ વધે, તેના મદનમેદક, યોનિસંકોચના ઉપાયો, દાંતના રોગના ઉપાયો, જુદાં જુદાં જંતુઓના વિષનું નિવારણ, અશીષુના વિષનું નિવારણ, આધાશીશી-હેડકી-નાસુર અત્ર વગેરેના અનેક ઉપાયોનો સંગ્રહ. (૧૨) હસ્તસા-મુદ્રિક વિદ્યા-હાથનાં યોચાની અને હાથમાંની રેખાઓ, ચિન્હો, વગેરેની ઓળખ, તે ઉપરથી માણસનાં લક્ષણો, સ્વભાવ, રોગ વગેરે વર્તવાની વિદ્યા, અવિદ્યાને જોધતાં ચિત્રા મળે એટલી સહેલી અને સ્પષ્ટ બતાવી છે કે થેડા વખતમાં એ વિદ્યામાં પારંગત થઈ શકશે. (૧૩) મુખસામુદ્રિક વિદ્યા નાક, મ્હોં, ઓઠ, આંખ, ધોપચાં, બ્રમર, દાઢી, દડપચી. માત્ર કાન અને કપાળ માત્ર માણસનાં મ્હોં ઉપર નજર કરીને જ ઓળખી લેવાની અને તેનો સ્વભાવ, શક્તિ, ખાસીયત ઇત્યાદિ જાણી લેવાની સહેલી રીતો. જુદાં જુદાં અવયોની ૬૩ આકૃતિઓ સાથે સંપૂર્ણ સમજાવી છે. (૧૪) દાંપત્ય વિજ્ઞાન વિદ્યા—કામખીજ • વિષેનું અજ્ઞાન, સંસાર મુખપર થતો આઘાત અને તેનાં કારણો પ્રેમકળા અને પ્રેમચેષ્ટા, સ્ત્રીની કામવાસનાનો નિયમ, તેની ભરતી તથા ઓટ બતાવનારો નકશો, સ્ત્રી પુરુષનાં ગુણાંગોની રચના, સમાગમનું પ્રમાણ, અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ સમાગમની સમજ, સમાગમ માટે સ્ત્રીની તૈયારી, સુખાસન કયું ? સમાગમના શારીરિક લાભ, અપૂર્ણ સમાગમનાં માહાં પરિણામ, સગર્ભાવસ્થામાં સમાગમ, ગર્ભવતીને થતી ઉલટી, વંધ્યત્વના ઉપાયો, ઇત્યાદિ.

મળવાનું સ્થળ:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ટે, બુકસેલર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

આવી જાતનાં બહાર પડેલાં પુસ્તકોમાંથી સૌથી મોટું,
સાફ અને સસ્તું પુસ્તક.

શાક, પાક, પકવાનશાસ્ત્ર.

આમાં જુદી જુદી જાતના ગરમ મસાલા જેવા કે પારસી રીતનો શાકનો મસાલો, શાકનો સાદો મસાલો, શાક દાળનો ગરમ મસાલો, રાઈનો મસાલો, ખોપરાનો મસાલો, મેથીનો મસાલો, બજીયાનો મસાલો, શાકદાળનો દક્ષિણી રીતનો મસાલો, શાકભાતમાં મેળવવાનો લોટનો મસાલો, હિન્દુસ્તાનની રીતનો ગરમ મસાલો, પાનનો મસાલો; જુદી જુદી જાતની ચટણીઓ તથા કચુંબરો જેવી કે, રીંગણાની ચટણી, કાંદાની; થોરના પદ્ધતી, અડદની દાળની, આંખલીની, આંખજાની, દાલની, કેરીની, કેળાંની, કાથમીરની, પુદીનાની, મસાલાના ભાત જેડે ખાવાની, આદાની, મીઠાલોમડાની, કાચાં દાડમની, કાઠાંની કરમદાંની, ચણાની દાળની, લીલાં મરચાની કોકમની, ઈંચેજી રીતની, પુદીનાની, તલની, લસણની, જીરાની, ખજૂરીની, ટામેટાંની, ખંભાળા રીતની, શેરડીનો સરકો, ગોળનો સરકો, લીંબુના રસનો, જાંબુના રસનો, કાંદાનો, કચુંબર, કેરી તથા રાયણું. ગાજરાનું, મૂળાનું, મોગરીનું કાકડીનું, ખોપરાનું, લીલાં મરચાં આદુ અને કાથમીરનું, કેળાનું, સુરણનું, શક્કરીયાનું, મૂળાનું, મોગરીયોનું, પપનસનું, અળવીનાં દાંડલાનું, જામફળનું, લીંબુનું, અન્નાસનું, આદુનું, શેવફળનું, રાયતું, કેળાંના પુલનું, આંખજાનું રાયતું વીગેરે; તેમજ જાતજાતના અથાણાં જેવાં કે બાફેલાં લીંબુનું અથાણું, છીણેલી કેરીનું, બોરકેરીનું, દાખડા કેરીનું, મેથીયા કેરીનું, મુગલાઈ રીતનું, મરવા કેરીનું, ચાસણીદાર કેરીનું અથાણું કોખી-ફલાવરનું, ડુંગળીનું, ગાજરનું, ચવચવનું, લીંબુનું, મીઠી કાકડીનું,

રાષ્ટ્રી કાકડીનું, કેરીનું, ગુંદાનું, ગરમરનું, કાઠીયાવાડી ડાળાંનું, લીંચુ દળદર આદાનું, વાસનું, લીંચુનું મદ્રાસી રીતનું, કુંવળનું, કરમદાનું, આવળના પરડાનું, દ્રણસનું, વીગેરે; તેમજ જુદી જુદી જાતનાં પકવાન જેવાં કે કંસાર, ચુરમાના લાડુ, શીરો કરવાની રીત, વેડમી (પુરણપોળી), માલપુવા, પાપડ અનારસા, ગુલકંદ, ગુલાબજંબુ, ગુલ-ગુલાં દહીનાં તથા માવાનાં, દુધની ગુલવી, ગોળાપાપડી, ગાંડીયા, ઘારી, વારી અદામ પીરનાની, અમૃતપાક, મેદસુર, મોદનપાક, ઘારગા, ઘુવરા, ઘેખર, વસોટ, ચીક્કી, જલ્દેખી, ઢોકળાં સાદાં તથા ફીણેલાં, અમળુઢોકળાં, દહીવડા, દહીથરાં, દુધપણુવા, દુધપાક, 'દુધ રોટલી, ચુલી. અખત્રોસ, નાનખટાઇ, પરેદા, પીરનાની પાપડી, દુધના પર, પુરણીઆ, કેળાંની પુરી, ખારીપુરી. દહીંની પુરી, પુરી કેરીના રસની, શીંગોડના લોટની, ખટાંટાની, પંચામૃત, ચોખાની પાવડી, ગગન-ગાંઠિયા, પેંડા, પાઉ, અદામની પાપડી, ખરફી, અદામની, રોટલી, ખાસુદી, દુધના ખીસકાટ, ખીરજ, ચતુરંગી ખીરજ, ફલદ્વડી, ફૂદીઆ, ફાફડા, ફરસીપુરી, મથુરાના પેંડા, સુકા પેંડા, માંદા બાખર, ઠોર, ચારમીનીયન મીઠાઈ, મહેસુર માવાનો, અદામનો, મરફી મોદનથાળ, મોદક, મોડાં પુરણના, ખાટી, ખાટી મારવાડી, પુરણીયા મોદક, જુદીના લાડુ, વેસળના લાડુ, દળના લાડુ, મગદળ તથા અડદીયા લાડુ, ચોખાના લોટના લાડુ, ગુજરાતી લાડુ, ચોખાના આટાની ખીર, ચોખાની કણકીની ખીર. સેવની ખીર, ખોચાની ખીર, લીલા શ્રીફળની ખીર, અદામની ખીર, તલની ખીર, દ્રાક્ષની ખીર, ખારેકની ખીર, ખટાંટાની ખીર, સુરણની ખીર, શીખંડ, ખાસુદી, હલવો કરવાની રીત, સુતરફેણી, રોટલી ઘીની, ફલકા ખમીરી, રોટલી, ખજુરની રોટલી, ખાંડની રોટલી, ખોપરાની રોટલી, બાખરવડી, કેવડો, ચાસણી ખનાવવાની રીત, ઘેસ, ઘુવરા લીલવાના, ખજુર ચોપડા, આવટાના,

લાડવા, તલના લાડવા, વધારેલા મદાયા, મકાઈનાં વડાં મકાઈનું
 ઓરસું, ખાજાં, ખાજલી, સાટા, મેસકુટ, રાધવદાસી મોદક, ચોખાના
 લાડુ, લાપસી, કુરડાઈ. કરકરવડી, કોકણીવડાં મગફળીના લાડુ, સાદો
 ભાત, વધારેલો ભાત, દહીંવાળો ભાત, વંતાકનો ભાત, ખટાટાનો,
 ઘીલોડાનો, તુરીયાનો, પરવરનો, ગોળ ભાત, ખદામનો ભાત. ગુજરાતી
 ખીચડી, મીઠો ભાત, સાકરીયા મીઠો ભાત, કેસરી ભાત, અન્નાસનો
 ભાત, મસાલાનો ભાત. ગુજરાતી ખીચડી, પાગરીની ખીચડી,
 વધારેલી ખીચડી. મનપસંદ ખીચડી, મદમદયાદશાદી ખીચડી, સોજા
 ખીચડી, કેસરીયા ખીચડી, અળખાનો મુરખ્ખો, કેરીનો મુરખ્ખો,
 કોલખાનો, દુધીનો, ખદામનો મુરખ્ખો, અંજીરનો, અન્નાસનો, મુરખ્ખો.
 કેરીઓના કંકડાનો મુરખ્ખો. કેરીઓની ચીરીનો મુરખ્ખો, મુસલમાની
 રીતનો કેરીઓનો મુરખ્ખો. વપનસના મુરખ્ખો. ખીજોરનો શીખુનો.
 આંખલાનો મુરખ્ખો. નદાસી રીતનો. આદુનો, ખીલાનો મુરખ્ખો.
 ખોરનો કેળામી કુંવરનો, કારેલાનો, ગુલકંદ ગુલામનો મુરખ્ખો. અ.મ-
 લીનું સરખત દાડમના રસનું સરખત, ગુલાખનું પાકેલા કોલાના રસનું
 સરખત, ખેચીનું સરખત. નારંગીનું સરખત. આંખલાનું સરખત.
 આદાનો પાક ગુંદરપાક, ભરૂચી ગુંદરપાક, મોદમેદત, ગુંદરપાક, ખદામ
 પાક, ખોપરાપાક, મેથીપાક, ગુંદર અડદીઓ, સાલમપાક, લસણપાક,
 મેથીપાક, અડદીયો પાક, સૌભાગ્યસુંદીપાક, લરડેપાક, મુસળીપાક,
 આમ્રપાક, મદાકામેશ્વરપાક, કારેલાનું શાક. કંકોડાનું શાક. કેળાનું
 શાક, કહોળાનું શાક, કોટંગડાનું શાક, વંત્યાકનું શાક, વાલોળાનું શાક
 કાલીંગડાનું, પરવરનું, પંડોળાનું, પાપડીનું, ગલકાનું, ગ્વારફળીનું,
 ચોળાફળી, ગંગડાનું, ગીલોડાનું, તુરીયાનું, ડોડીના ડોડવાનું, દુધીનું,
 સિંગરીઓનું, સરગવાની શીંગોનું, ભીંડાનું, તડખુચનું, ખીરાનું, સુરણનું,

રતાળાનું, અળવીના ગાંઠીયાનું, બટાટાનું, શકરીયાનું, બોયકોદળાનું, કોખીજનું, મેથીનું, તાંદળાનું, સુવાનીલાજી, બટાટાની, પતરી, પતરવેલીયાં, આખલીનો ચુચેડો, કેરીયોનો ફજેતો આદિ સર્વ જાતનાં શાક પાક પકવાન મુરખા અથાણાંથી આ પુસ્તક ભરપુર હોવાથી જાતના બદાર પડેલાં સર્વ પુસ્તકોથી શ્રેષ્ઠ છે. વિશેષ ખાત્રી પુસ્તક જોવાથી જ થશે. કાગળ ગ્લેજ ઉંચા પાકું પુંકું અક્ષર સ્વચ્છ તેમજ ભણેલી સોમો વચી શકે તેવા છે જનાં કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ બટાડેલી કિ. રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ ૬ આના જુદા.

ધી એન્હરીડે કૉરસ પૉન્ડેન્સ

(કિંવા) હુમેશનો પત્રવ્યવહાર

આ પુસ્તકમાં ગુજરાતી સાથેજ ઇંગ્લેજમાં પત્રવ્યવહાર કેમ કરવો તેની સંપૂર્ણ માહિતી આપેલી હોવાથી ખાસ ઉપયોગી છે. આમાં જમવાનું નિમંત્રણ, નિમંત્રણનો સ્વીકાર, અસ્વીકાર, ઊવરાણી બાબત, મકાન ખાલી કરવા, નોકર રાખવા, અકસ્માત માટે દીક્કગીરી, પારસજ મંગાવવા બાબત, રજા માટે ચીઠ્ઠી, રજા રદ કરવા બાબત, રેલ્વેનો ડબ્બો રીઝર્વ કરાવવા બાબત, ભૂડી ગયેલી વસ્તુ મંગાવવા બાબત, રનેહીની માદગી માટે દીક્કસોજી; તેનું ઉત્તર; સ્ટીમર સંબંધી પુછપરછ, તેનો જવાબ, પુત્રનો પિતા પ્રત્યેનો કાગળ, બહેનનું લાઠ પડનું પત્ર, હીસાબી કારકુનની જગ્યા માટે અરજી; રજા માટે અરજી; રાજીનામા માટે અરજી; મ્યુનિ. સેક્રેટરીને અરજી, રેલવે સત્તાધિકારીને અરજી, મુખત્યારની સહુક માટે અરજી, સર્ટીફિકેટ, વૈધકીય સર્ટી-

ફીકેટ, પુસ્તક રજીસ્ટરી કરવા ખાતન, પગાર વધારવાની, બદલી કરવા માટે અરજી, ફરીયાદ દોરાવવા ખાતન, પોલીસમાં અરજી, જુના નોકર માટે ભલામણપત્ર, ઉધરાણી, તેનો જવાબ, પહોચેલા માલની કિંમત મોકલવા ખાતન, નવી દુકાન ખોલ્યા વિષે, આડત ખાંધવા સંબંધી, એક દુકાનદારનો ખીજ પેઢી સાથે સંબંધ શરૂ કરવા, તેનો જવાબ, મકાનભાડું જણાવવા ખાતન, મકાનમાં સમાર કામ કરી આપવાની શરત, હુંડી મોકલવા ખાતન, હુંડીનાં નાણા મળ્યા ખાતન, ઘરનો વીમો ઉતરાવવા, ખાતન, મકાનભાડું વધારવા ખાતન, કોઈ પેઢીમાં રૂપીયા જામે કરાવવા ખાતન, મકાન ખાલી કરવાની નોટીસ, મકાનનું ભાડું વધારવાની તથા ઘટાડવા ખાતન, મંદવાડ મરણુ તે સંબંધી દીક્કસોજી પત્રા, અમુક કારણ માટે માફી માગવા તથા આપવાના જુદી જાતના નમુના વિગેરે અસંખ્ય ખાતનોના નમુના આમા તૈયાર આપેલા હોવાથી તેમજ તે સાથેજ તેનું ગુજરાતી આપેલું હોવાથી ખાસ ઉપયોગી છે. એક વખત આ પુસ્તક તમે તમારા ટેબલ ઉપર રાખશો તો ખસેડવાનું મન થશે નહીં. આજેજ મંગાવો કિ. ૧૫૫ પોસ્ટેજ આના ૬ જુદા.

સચિત્ર ગુજરાતી મોટર ગાર્ડ.

૧-૨-૩-૪-૫-૬ અને ૮ સીલેન્ડરની

મોટરગાડી ચલાવવાની માહિતી આપનારું પુસ્તક.

આમાં એન્જીન અને તેના ચાર સ્ટ્રોક, સકશન સ્ટ્રોક અને કમપ્રેશન સ્ટ્રોક, કોવરેજ સ્ટ્રોક, પાવર સ્ટ્રોક, એક્ઝોસ્ટ, વોલ્વ એન્ડ

કેન, ડબલ દાદાનું કેન શાફ્ટ, બ્લોલ્લના ટાઇમીંગ, વીગેરે પેટરોલ, કાબ્યુરેટર, બેટરી તૈયાર કરવાની રીત. એકમ્યુલેટર ચાર્જિંગ ઇનડક્ટન કોઇલ સ્પારકિંગ પ્લગ, કોન્ટેસ્ટ બ્રકર, બ્લોલ્ટમિટર, ઇનિયુલેટેડ વાયર, ડિસ્ટ્રિબ્યુટર, બોસમેગનેટિક મેક એન્ડ બ્રક સ્પારકિંગ પ્લગ, મેગનેટો, આરમ્યુચર, મેગનેટો કોન્ટેક્ટ બ્રકર અને ડિકસ્ટ્રીબ્યુટર. ટાઇમીંગ કીપરને મેગનેટો, કેવો બેસાડવો, સીંગલ સીલેન્ડર ડમકોઇલ વાયરીંગ, ડબલ અને ચાર સીલેન્ડરનું વાયરીંગ, મીલેન્ડર, વાયરીંગ ઓર્ડર, ડબલ સિલેન્ડરના કોક, ત્રણ સિલેન્ડરના એજનની માલિતી, છ સિલેન્ડરના એજનનો કોક, વાયરીંગ વોટર કુલીંગ સિસ્ટીમ, ટ્યુબીલર રોડએટર થરમોસાવફળ વોટર કુલીંગ સિસ્ટીમ, વોટરપંપ, કલચેસ, લેદરકોનકલચ, પ્લેટસફ્ટેમીંગ, ફેરવનારી મોટી પ્લેટ, ફરનારી નાની પ્લેટ, કંપાપ્લેટ કલચપ્લેટ, ડિફરેન્સ મિયલ ગિયર એનમડગાર્ડ, સિટવરીંગ ગિયર, લેદર આઇન્ડીંગ, લેડબ્રેક ઇન્ટર્નેલ એક્સ પેડીંગબ્રેક થોટલ લિબ્લર અને એક્સલીરેટર, ગબ્લર, ટાયરવર્મા લવા ભરવાનો પંપ, ટાયરમાં લવા ભરવાનું કોષક, ટાયર કાઢવા, ટાયર અને ટ્યુબનો જથ્થો, મલતવીની મુચના વીગેરે ઉપયોગી આપતોના આમા સમાવેશ છે. પુસ્તકમાં સમજ ખાતર ઠેકાણે ઠેકાણે તેના ભાગના ચિત્ર આપવામાં આવેલ છે. કિ. રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૪-૦ આના બુદ્ધા.

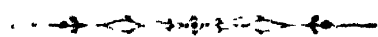
મળવાનું સ્થળ:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડે, બુકસેલર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

અરેબિયન નાઈટસ

ખુર્શીનો ખજાનો અકકલનો ભંડાર, અને વારતાઓને મહાસાગર આ અરેબિયન નાઈટસનું પુસ્તક છે. આમ નંદાની મોટી અસંખ્ય વારતાઓનો સંગ્રહ છે. વારતામં પેટા વારતા એવી એવી ઘણી વારતાઓ હોવાથી અંદાજવાંચવા લીધા પછી તે હાથમાંથી હોંડે મુકવાનું મન થતું નથી. દુનીયાની દરેક ભાષામાં તેનાં ભાષાન્તર થયેલાં છે. અને તે સર્વની હજારોની સંખ્યામાં વેચાય છે. આ સારા પુસ્તકો માંનું તે એક પુસ્તક છે. રાજા અને રાંક બધાને સરખો આનંદ આપે તેવું આ પુસ્તક છે. ઘણા વખતથી આની આવૃત્તિ મળતી ન હતી તે હમણાજ તેની ચાલી આવૃત્તિ બહાર પાડવામાં આવી છે. કાગળ ગ્લેઝ હોવા પાકું સોનેરી પુઠું મોટી સાઈઝનું લગભગ ૬૦૦ પૃષ્ઠ છતાં કીંમત રૂ. ૪૫૫ પાંચેજ ૧૦ આના જુદા રૂ. કાગળ પાકું સોનેરી પુઠું કીંમત રૂ. ૩૫૫ પાંચેજ ૧૦ આના જુદા.

મળવાનું દેકાણું:-

બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુટે

ત્રણ હરવાજા-અમદાવાદ.

ધર્મ વિજય પ્રેસ-અમદાવાદ.

